

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Gdańsk, dnia 24 listopada 2015 r.

Poz. 3523

Elektronicznie podpisany przez:

Jacek Zbigniew Karpiński

Data: 2015-11-24 11:57:27

UCHWAŁA NR X/57/2015 RADY GMINY STARE POLE

z dnia 30 września 2015 r.

w sprawie przyjęcia Programu opieki nad zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015 - 2018.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013 r. poz. 594, 645 i 1318 oraz z 2014 r. poz. 379 i 1072), art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 oraz z 2015 r. poz. 397 i 774) po uzyskaniu opinii Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Program opieki nad zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018 stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Stare Pole

Jarosław Szturmowski

Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018.

Motto:

*„Nie ulegam bowiem wątpliwości, iż nie tylko rozwój
jest istotą kultury,
ale i kultura jest czynnikiem rozwoju”.*

Prof. Jacek Purchla

We wstępie do Krajowego Programu Ochrony Zabytków
I Opieki Nad Zabytkami na lata 2014-2017

Opracowanie:

mgr Dariusz Barton, maj – lipiec 2015 r.

1. WSTĘP.

Program Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Stare Pole na lata 2015-2018 stanowi kontynuację analogicznego opracowania przyjętego przez Radę Gminy i obowiązującego w okresie od 2009 do 2013 roku. Zaktualizowany dokument wykorzystuje doświadczenia wynikające z poprzedniego okresu programowania, w tym zarówno osiągnięcia w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jak i zanotowane na tym polu niepowodzenia. *Program* formułuje w formie tez i postulatów najważniejsze działania konieczne do wykonania w perspektywie najbliższych czterech lat w odniesieniu do dziedzictwa i krajobrazu kulturowego obszaru zawartego w granicach administracyjnych gminy. W swoim ogólnym przesłaniu, określając wspólną platformę współpracy władz gminy z innymi podmiotami na rzecz ochrony zabytków, odwołuje się i opiera na ustaleniach ogłoszonego po raz pierwszy *Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami na lata 2014-2017*.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Podstawą prawną dla opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami, w tym konkretnym przypadku **Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Star Pole na lata 2015-2018**, jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 j.t.).

Art. 87 ust. 1 tej ustawy nakłada na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami. Dalej (ust. 3 i ust. 4) ustala się, iż gminny program powinien być uchwalony przez radę gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz podany do wiadomości publicznej poprzez ogłoszenie w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Ustęp 2 niniejszego artykułu wymienia i precyzuje cele, którym powinien służyć opracowany i uchwalony gminny program opieki nad zabytkami; są one sformułowane następująco:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Art. 21 precyzuje, iż opracowanie i uchwalenie gminnego programu opieki nad zabytkami musi zostać poprzedzone wykonaniem gminnej ewidencji zabytków¹.

¹ Brzmienie art. 21: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty, gminy”.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

3. 1. Konstytucyjny obowiązek ochrony zabytków.

Na obowiązek ochrony zabytków, rozumianych jako dawne materialne i niematerialne dobra kultury, wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej². Obowiązek ten ciąży zarówno na państwie, jak i społeczeństwie. Odpowiednie zapisy przedstawiają ten stan rzeczy w sposób następujący:

- ✓ Art. 5 Konstytucji RP: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, **strzeże dziedzictwa narodowego** oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- ✓ Art. 6 ust. 1 Konstytucji RP: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki **upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury**, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.
- ✓ Art. 73 Konstytucji RP: „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także **wolność korzystania z dóbr kultury**”
- ✓ Art. 82 Konstytucji RP: „Obowiązkiem obywatela polskiego jest (...) troska o dobro wspólne”.
- ✓ Art. 86 Konstytucji RP: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Sposoby realizacji tych konstytucyjnie określonych powinności zostały szczegółowo rozwinięte w uregulowaniach prawnych niższego rzędu; należą do nich odpowiednie ustawy (uchwalane przez Sejm RP) i rozporządzenia wykonawcze (wydawane przez ministrów wg właściwości).

W interesującej nas dziedzinie podstawowym aktem prawnym jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – zwana dalej u.o.z.**; ponadto **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych** (Dz. U. z 2011 r. Nr 165, poz. 987, z 2015 r. poz. 383).

3. 2. Podstawowe zapisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

U.o.z. definiuje po pierwsze pojęcie „zabytku”. W ujęciu ustawodawcy jest to (art. 3):

„nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

W tym samym artykule, w kolejnych podpunktach, przedstawiony został podstawowy podział zabytków na: **nieruchome** (pkt. 2), **ruchome** (pkt. 3), **archeologiczne** (pkt. 4) oraz wymieniono inne pojęcia związane z dziedzictwem kultury: **historyczny układ urbanistyczny lub**

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, tekst uchwalony w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodowe.

ruralistyczny (pkt. 12), **historyczny zespół budowlany** (pkt. 13), **krajobraz kulturowy** (pkt. 14) oraz **otoczenie zabytku** (pkt. 15) ³.

Dalej, podkreśliwszy, iż zabytki podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania, ustawa charakteryzuje trzy zasadnicze kategorie zabytków w sposób następujący:

W myśl art. 6 **zabytkami nieruchomymi** są w szczególności:

- a) krajobrazy kulturowe,
- b) układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane,
- c) dzieła architektury i budownictwa,
- d) dzieła budownictwa obronnego,
- e) obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe,
- f) cmentarze,
- g) parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Katalog **zabytków ruchomych** obejmuje następujące pozycje:

- a) dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczętki, odznaki, medale i orderzy,
- d) wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej charakterystycznej dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642 i 908 oraz z 2013 r. poz. 829),
- f) instrumenty muzyczne,
- g) wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- h) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Trzecią kategorią są **zabytki archeologiczne** będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

³ **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg; **historyczny zespół budowlany** - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi; **krajobraz kulturowy** - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze; **otoczenie** - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ponadto u.o.z. zakłada (art. 6 ust. 2), iż „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne i tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Opieka nad tak zdefiniowanymi zabytkami powinna być sprawowana przez właściciela lub posiadacza, a wyrażać się ma poprzez następujące czynności (art. 5):

- 1) naukowe badanie i dokumentowanie zabytków
- 2) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku
- 3) zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie
- 4) korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości
- 5) popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury

Z kolei ochrona zabytków przypisana jest do kompetencji administracji publicznej w formie **obowiązku** i zgodnie z wolą ustawodawcy tworzy katalog działań mających na celu (art. 6):

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych, finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytku
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska

Do organów ochrony zabytków należą (art. 89):

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków (art. 96 ust. 2).

Formami ochrony zabytków są (art. 7):

1. wpis do rejestru zabytków;
2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ten ostatni punkt zmienił się w wyniku wprowadzenia nowelizacji u.o.z. - **ustawą z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw** (Dz. U. z 2010 r., nr 75, poz. 474).

Od 5 czerwca 2010 r. rozszerzony został zakres form ochrony zabytków. U.o.z. określała następujące kategorie ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Ustawa z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2010 r., nr 75, poz. 474) wprowadza ochronę zabytków poprzez zapisy w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej. Intencją ustawodawcy było usunięcie luki prawnej w sytuacji, gdy określony obszar nie posiadał obowiązującego planu zagospodarowania przestrzennego, a obiekty zabytkowe na tym terenie nie były chronione w inny sposób. Nowelizacja wyeliminowała sytuację, w których podejmowano decyzje dotyczące obiektów zabytkowych, nie uwzględniając opinii konserwatorów wojewódzkich.

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków przewiduje także, że w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej konieczne staje się uwzględnienie ochrony zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (wraz z ich otoczeniem) oraz zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków. **Zmienia to charakter gminnej ewidencji zabytków, która staje się dokumentem wiążącym prawnie.**

Ustawa z 18 marca 2010 r. zmienia także przepisy prawa budowlanego (art. 39 ust. 3), stwierdzając, że stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (a nie tylko wpisanych do rejestru zabytków), pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Nowelizacja z 18 marca 2010 roku ustala termin sporządzenia przez gminy gminnych ewidencji zabytków na 2 i pół roku od wejścia w życie ustawy.

Ustawa określa również obowiązki administracji samorządowej w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego.

3. 3. Powinności administracji samorządowej zdefiniowane przez ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Powinności administracji samorządowej są w ustawie *explicite* określone w kilku miejscach, odnoszą się do nich artykuły nr 5, 6, 7 pkt 3 i 4, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 oraz 87.

Niektóre z nich zostały już wyżej omówione, artykuły 7 ust. 3 oraz 16 i 17 związane są z tworzeniem parków kulturowych, które w przypadku gminy Stare Pole nie znajdują praktycznego zastosowania.

Artykuły 18-20 mówią o ustawowym obowiązku uwzględniania problematyki ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w opracowywanych przez gminy strategicznych i planistycznych dokumentach rozwoju, zwłaszcza w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. W

szczególności art. 20 podkreśla konieczność uzgadniania przez gminy projektów i zmian w planach zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 21 i art. 22 ust. 4 obliguje wójta (burmistrza, prezydenta miasta) do prowadzenia „gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy”, a dokładne zasady przygotowania tych kart określa odpowiedni przepis wykonawczy: *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem* (Dz.U. Nr 113, poz. 661).

3.4. Inne uregulowania prawne, adresowane do administracji samorządowej, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

*

Drugim ważnym aktem prawnym nakładającym na administrację samorządową ustawowy obowiązek wykonywania zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest **ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2013 r. poz. 594. z późn. zm.⁴).

W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 tej ustawy do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Należy podkreślić, iż zapisy ustawy o samorządzie odnoszą się zarówno do ochrony zabytków, jak i opieki nad zabytkami, bowiem jednostki samorządu terytorialnego są właścicielami ok. 21 % zabytków nieruchomości i zobowiązane są do opieki nad nimi (zgodnie z art. 5 i art. 71 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami). Co więcej, to gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami). W związku z tym z dniem 1 stycznia 1999 r. zdecentralizowano nie tylko zadania związane z ochroną zabytków, ale jednocześnie nastąpiło także przekazanie większości zabytków nieruchomości do zasobu samorządowego. Tym samym jednostki samorządu terytorialnego działając w sferze dominium, na równi z pozostałymi właścicielami, zobowiązane są do dbałości o powierzone obiekty⁵.

W art. 2 ust. 1 orzeczono ponadto, iż: „Gmina wykonuje zadania publiczne w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność”.

**

Należy ponadto wskazać inne ustawy, stosowane jako wykładnia prowadzonych przez pracowników samorządowych postępowań i procedur administracyjno-prawnych, uwzględniające problematykę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; należą do nich:

- ✓ ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2012 r. poz. 647, z późn. zm.);
- ✓ ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U. z 2013 r. poz. 1409 oraz z 2014 r. poz. 40);

⁴ Zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2013 r. poz. 645 i poz. 1318 oraz z 2014 r. poz. 379

⁵ *Krajowy Program....*, str. 27-28.

- ✓ ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2013 r. poz. 627, 628 i 842);
- ✓ ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2014 r. poz. 518 i 659);
- ✓ ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. z 2013 r. poz. 1205 oraz z 2014 r. poz. 40);
- ✓ ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz. U. z 2011 r. Nr 12, poz. 59, z późn. zm.);
- ✓ ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2011 r. Nr 118, poz. 687, z późn. zm.);
- ✓ ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (Dz. U. z 2012 r. poz. 1015, z późn. zm.);
- ✓ ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2013 r. poz. 267 oraz z 2014 r. poz. 183).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.

„Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 roku, stanowi efekt ponad pięcioletniej pracy rządu oraz wielu środowisk – regionów, planistów, naukowców i partnerów społecznych. Głównym założeniem tego opracowania jest dążenie do osiągnięcia spójności społecznej, gospodarczej i terytorialnej kraju, zapewniając równowagę procesów rozwojowych poprzez efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych. Zgodnie z tym, co napisano we wprowadzeniu „W dokumencie (tym) przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służące jej urzeczywistnieniu oraz wskazano zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych mających istotny wpływ terytorialny. Tym samym KPZK 2030 ma wiele cech strategii ogólnorozwojowej, łącząc elementy zagospodarowania przestrzennego z czynnikami rozwoju społeczno-gospodarczego”⁶.

W rozdziale II, zatytułowanym: *Uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat*, zwrócono uwagę także na uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego (pkt. 2.6). Podkreślono różnorodność kulturową Polski przejawiającą się dużą ilością zaewidencjonowanych obiektów zabytkowych i krajobrazów kulturowych, przy jednocześnie niskim, nieadekwatnym do poziomu rozwojowego, wykorzystaniu funkcji symbolicznych i promocji tych zasobów. Dalej skonstatowano, że dziedzictwo kulturowe jako część współczesnej przestrzeni, obejmujące szerszy jej kontekst niż tylko wyodrębniony obiekt czy zespół zabytkowy, powinno podlegać badaniom i ochronie nawet w przypadkach, gdy nie zachowały się jego materiały ślady, a tylko przekazy symboliczne. Stwierdzono również, że „*odziedziczone obiekty muszą pełnić funkcje użytkowe współcześnie nadane zgodnie z ich potencjałem i wymogami ochrony. W przeciwnym wypadku niszczyć, giną, tracą wartość, nieodwracalnie zubożając potencjał rozwojowy i obraz dziedzictwa narodowego*”⁷. KPZK 2030 prognozuje, że w perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie ustawicznie rosła: „*zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki*”⁸.

W wizji, którą kreuje KPZK 2030, mówi się o znaczących jakościowych przeobrażeniach przestrzeni jakie mają się dokonać w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, zachodzących równolegle i na podobnych warunkach do zmian występujących w innych państwach UE. W związku z powyższym zakłada się, że zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym kraju ulegną znacznemu zdynamizowaniu, w rezultacie czego obraz przestrzenny Polski 2030 będzie nieporównywalny od sytuacji znanej w 2010 roku. Antycypowana wizja przestrzennego zagospodarowania Polski w określonej perspektywie opiera się na pięciu pożądanych

⁶ Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 r., str. 5.

⁷ Koncepcja, str. 28-29.

⁸ Koncepcja, str. 29.

cechach polskiej przestrzeni: konkurencyjności i innowacyjności, spójności wewnętrznej, bogactwie i różnorodności biologicznej, bezpieczeństwie oraz ładzie przestrzennym⁹.

Jednym z najważniejszych ustaleń KPZK 2030 jest rozwinięcie, zdefiniowanie i przedstawienie typologii obszarów funkcjonalnych, w czym dokument ten nawiązuje do przyjętej przez Rząd w lipcu 2010 roku Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2020 (KSRR 2020). Pojęcie obszarów funkcjonalnych stanowi wyraz zmian w europejskiej polityce publicznej, gdzie od podejścia sektorowego przechodzi się do zintegrowanego podejścia terytorialnego (*integrated territorial approach*). Przyjmuje się zatem założenie, że główny dokument strategiczny w dziedzinie zagospodarowania przestrzennego kraju (którym właśnie jest KPZK 2030) musi wykorzystywać takie nowe podejście terytorialne do problematyki rozwoju. „Założeniem (...) jest, że podobny zestaw działań o charakterze zintegrowanym powinien być kierowany do obszarów charakteryzujących się wspólnymi cechami geograficznymi (społeczno-gospodarczymi i przestrzennymi) nazywanych **obszarami funkcjonalnymi**. W tym ujęciu przedmiotem polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest całe jego terytorium, a jej cele i instrumenty są zróżnicowane w zależności od specyfiki poszczególnych obszarów funkcjonalnych i ukierunkowane są na wykorzystanie ich specyficznego potencjału geograficznego dla osiągnięcia celów rozwojowych kraju (...). Tylko część obszarów funkcjonalnych KPZK można zaliczyć do tradycyjnie rozumianych „obszarów problemowych” (...). Część obszarów funkcjonalnych KPZK została przyjętych w rozumieniu polityki regionalnej (zgodnie z zapisami KSRR 2020)”¹⁰.

KPZK 2030 definiuje obszary funkcjonalne jako „zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywalnymi, jednolitymi celami rozwoju” oraz przyjmuje, że „obszary funkcjonalne powinny być uwzględniane jako element planowania przestrzennego oraz społeczno-gospodarczego na poziomie krajowym, regionalnym, lokalnym, a tam, gdzie jest to zasadne stanowić odrębną kategorię planistyczną”¹¹.

Delimitacja, czyli wyznaczenie granic postulowanych w KPZK 2030 obszarów funkcjonalnych, ma się odbywać na poziomie regionalnym i lokalnym; dla obszarów tych powstaje wymóg opracowywania strategii określających wizje, cele nadrzędne, operacyjne i kierunki działania służące projektowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego każdego z tych obszarów. Na podstawie tych postulatów mają być przygotowywane wspólne dla partnerów tworzących poszczególne obszary funkcjonalne projekty dofinansowywane środkami UE w ramach programów operacyjnych województw w nowej perspektywie finansowej 2014-2020 (dla większych obszarów dofinansowywane z programów krajowych). Strategie obszarów funkcjonalnych mają zatem zastąpić (lub uzupełnić) dawne strategie gmin, miast, powiatów i województw obowiązujące w perspektywie finansowej 2007-2013. KPZK 2030 stwierdza dalej, że „dla zapewnienia partnerstwa i współpracy zostaną wypracowane metody konsultacji zasięgu obszarów funkcjonalnych i zapisu planu ich zagospodarowania. Zakłada się, że plany zagospodarowania nakładających się obszarów funkcjonalnych zostaną sporządzone jednocześnie w terminie do 2015 roku, a następnie będą weryfikowane w ramach monitoringu planów zagospodarowania przestrzennego województwa”¹².

Z punktu widzenia Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018 ważnym dokumentem, z którym Program ten musi być zgodny i którego tezy powinien

⁹ Koncepcja ..., str. 36.

¹⁰ Koncepcja ..., str. 178.

¹¹ Koncepcja..., str. 178

¹² Koncepcja..., str. 179.

rozwijać w odniesieniu do ochrony krajobrazu kulturowego gminy i zachowania dziedzictwa, jest przyjęta w 2014 roku *Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2014-2020* (porównaj niżej – rozdział).

Ponadto w przedstawionej w KPZK 2030 typologii, dla obszaru gminy Stare Pole, szczególnie ważny wydaje się być, wyodrębniony w ramach *Obszarów funkcjonalnych szczególnie zjawiska w skali makroregionalnej*, obszar funkcjonalny Żuław. O obszarze tym napisano:

„Żuławy Wiślane są unikatowym w skali Europy regionem o wyjątkowych walorach dziedzictwa kulturowego, krajobrazowego i przyrodniczego, o bardzo urodzajnych glebach wykorzystywanych głównie rolniczo oraz o dużych zasobach wód powierzchniowych. Obszar Żuław jest częścią ważnego obszaru ekologicznego północnej Polski, którego rangę podnosi ekologiczny korytarz międzynarodowy doliny Wisły. Żuławy są szczególnie zagrożone powodzią, zwłaszcza sztormowymi, oraz silnymi wezbraniami Wisły powodującymi przerwanie obwałowań. Kolonizacja terenu związana ze sztucznym osuszaniem Żuław silnie uzależniła je od sprawnego funkcjonowania systemu melioracyjnego i sztucznego odwadniania, gwarantującego bezpieczeństwo powodziowe mieszkańcom. Równina delty Wisły rozciągająca się między Mierzeją Wiślaną a rozwidleniem Wisły na Leniwkę i Nogat, administracyjnie podzielona między województwa pomorskie (80%) i warmińsko-mazurskie (20%), jest w całości położona w obszarze hydrograficznym zarządzanym przez Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Gdańsku. Obszary depresyjne stanowią około 28% ogólnej powierzchni delty, a największy z nich obszar znajduje się wokół jeziora Drużno, osiągając 1,8 m p.p.m. Przez Żuławy prowadzi ważny korytarz infrastrukturalny i transportowy, łączący Trójmiasto i jego porty z północno-wschodnią częścią kraju i z Warszawą. Podstawowym zadaniem polityki przestrzennego zagospodarowania kraju na tym obszarze jest przeciwdziałanie konfliktom przestrzennym wynikającym z warunków naturalnych (depresja, bliskość morza, zagrożenie powodzią, występowanie bardzo dobrych gleb i terenów cennych przyrodniczo w skali kraju), i działalności gospodarczej (presja Trójmiasta, rolnictwo, turystyka, transport) oraz zapewnienie koordynacji działań rozwojowych podejmowanych przy wykorzystaniu instrumentów sektorowych i działań inwestycyjnych podejmowanych w ramach polityki regionalnej na terenie dwóch sąsiadujących województw. Brakowi koordynacji działań prowadzonych na obszarze Żuław przez bardzo wiele podmiotów będą przeciwdziałać specjalne wytyczne ministra właściwego ds. rozwoju regionalnego w zakresie zrównoważonego wykorzystywania obszaru Żuław oraz strategia rozwoju obszaru Żuław i plan ich przestrzennego zagospodarowania, przygotowane w porozumieniu przez obydwie samorządy województw. Te działania wzmocnią warunki dla zapewnienia ochrony i rozwoju obszaru. Podstawą intensyfikacji współpracy i koordynacji będzie objęcie całego obszaru ochroną ze względu na zachowanie walorów dziedzictwa kulturowego, unikatowej kompozycji krajobrazowo-przyrodniczej oraz przyjęcie elementarnych zasad, artykułowanych w opisach Celu 4. i 5”¹³.

Strategia obszaru funkcjonalnego Żuław na razie jeszcze nie powstała.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017, zwany dalej Krajowym Programem, jest dokumentem utworzonym na podstawie przepisów art. 84 i 85 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dokument ten został opracowany po raz pierwszy, po bardzo długim okresie przygotowań i uchwalony przez Radę Ministrów 24

¹³ *Koncepcja...*, str. 183, 196-198.

czerwca 2014 roku. Zgodnie z przyjętymi założeniami, o których we wstępie do opublikowanego dokumentu wspomniał Generalny Konserwator Zabytków – Pan Piotr Żuchowski, stał się on „instrumentem wykonawczym dla jednej z krajowych strategii zintegrowanych – Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego”, a ponadto ma zachęcać „wielu wójtów, burmistrzów, prezydentów, starostów i marszałków województw do jeszcze aktywniejszego działania na rzecz dziedzictwa narodowego, sięgania po ustawowe możliwości ochrony lokalnego dziedzictwa, tworzenia wysokiej jakości własnych dokumentów strategicznych na rzecz opieki nad zabytkami”.

W Krajowym Programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych płaszczyznach:

- ✓ organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- ✓ stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia rejestru zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- ✓ komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

W oparciu o Diagnozę przeprowadzono analizę SWOT i w ścisłym powiązaniu z jej wynikami oraz powiązaniu z celem 4 Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego) sformułowano cel główny Krajowego Programu: **Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Cel ten zakłada wzmocnienie roli dziedzictwa w życiu społecznym oraz wzmocnienie świadomości roli dziedzictwa dla rozwoju społecznego.**

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce (cel ten zakłada po pierwsze: uporządkowanie i ujednolicenie stanu wiedzy o zasobie zabytków w Polsce, po drugie: wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego wpływające na kompleksowość działań ochronnych i ich integrację z ochroną przyrody);
- wzmocnienie synergii i działania organów ochrony zabytków (cel ten zakłada podniesienie jakości zarządzania zabytkami i zarządzania procesami ochrony zabytków wraz z podniesieniem jakości procesów decyzyjnych w administracji dotyczących ochrony zabytków);
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji (cel ten zakłada zwiększenie dostępu do dziedzictwa i jego aktywną promocję).

Cele te realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Dla wszystkich wymienionych w Krajowym Programie celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

W Krajowym Programie określono zagadnienia horyzontalne czyli tematy wiodące, których problematyka została poruszona w co najmniej dwóch obszarach diagnozy oraz sformułowanych dwóch celach szczegółowych, są one następujące:

- a. podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.);

- b. porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych;
- c. zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.);
- d. wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków;
- e. zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.

Zagadnienia horyzontalne nie tworzą dodatkowego poziomu w hierarchicznej strukturze dokumentu, zgodnie z jego podziałem na cel główny, cele szczegółowe i kierunki działania. W sposób istotny jednak wskazują zagadnienia priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2017 r.

Dla treści *Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018*, szczególne znaczenie posiadają następujące kierunki działania zdefiniowane w *Krajowym Programie* (uporządkowane wg celów w ramach, których zostały wyodrębnione):

Cel szczegółowy 1 (Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce):

Kierunki działania:

- Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską;
- Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego (zgodne z *Rekomendacją UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* z 2011 roku), wymagające rewizji istniejących instrumentów działania pod kątem efektywniejszego ich wykorzystania; w szczególności działania te mają dotyczyć ochrony historycznych założeń przestrzennych wpisanych do rejestru.
- Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych (związane z przeprowadzeniem badań mających na celu opracowanie nowego, aktualnego raportu o stanie zachowania zabytków, niezbędnego do wszelkich działań ochronnych realizowanych przez organy państwa).

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków.

Kierunki działania:

- Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach (uwzględnienie danych o zabytkach w infrastrukturze informacji przestrzennej ma zapewnić narzędzia do ich skutecznej ochrony, stworzyć możliwości bardziej efektywnego wykorzystania zasobu zabytkowego dla rozwoju społeczno – ekonomicznego oraz stworzyć warunki do bardziej świadomej współpracy różnych środowisk związanych z ochroną zabytków i zarządzania przestrzenią);
- Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną (jasne i zrozumiałe dla społeczeństwa komunikowanie o działaniach służb konserwatorskich służące budowaniu świadomości społecznej wartości zabytków oraz akceptacji dla tych działań; wypracowanie zasad konsultacji z organizacjami

pozarządowymi zaangażowanymi w ochronę zabytków; wypracowanie Kodeksu Dobrych Praktyk);

- Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków (poprzez ciągłe doskonalenie kompetencji pracowników ochrony zabytków w zakresie prawa ochrony zabytków, stosowania procedur administracyjnych, przepisów karnych i egzekucyjnych, a także wytycznych Generalnego Konserwatora Zabytków; podniesienie kompetencji w zakresie wykorzystywania mechanizmów negocjacyjnych, mediacyjnych oraz partycypacji społecznej w procesie decyzyjnym organów ochrony zabytków;
- Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków (realizowane w formie ogólnodostępnego portalu informacyjnego, jak i bezpośrednich szkoleń oraz warsztatów dla pracowników jst, ponadto w formie opracowań studialno-dokumentacyjnych; działanie to ma na celu poprawę jakości działań realizowanych przez gminy w zakresie ewidencjonowania zasobu zabytkowego, zachowania krajobrazu kulturowego i gospodarowania otoczeniem zabytków w procesie planowania przestrzennego).

Cel szczegółowy 3: Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz promocji i reinterpretacji.

Kierunki działania:

- Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych;
- Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu;
- Zwiększanie dostępu do zasobów dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

4.2.Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020.

Podstawowym dokumentem programującym rozwój społeczno-gospodarczy na poziomie województwa jest *Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*. Dokument ten, stanowiąc aktualizację wcześniejszego, uchwalonego w 2005 roku opracowania, wypracowaną podczas trwającego ponad 1,5 roku procesu konsultacji i dialogu społecznego, przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 12 września 2012 roku ¹⁴.

Zaktualizowana strategia wyznacza w perspektywie 2020 roku trzy wzajemnie uzupełniające się, jednakowej rangi cele strategiczne, którymi są:

- nowoczesna gospodarka
- aktywni mieszkańcy
- atrakcyjna przestrzeń

Natomiast celem nadrzędnym okazuje się spójność regionu, rozumiana jako zapewnienie możliwości rozwoju i poszukiwanie takich ścieżek zmian, które będą wykorzystywały i wzmacniały potencjał każdego z tych trzech obszarów. Naczelnymi zasadami w procesie realizacji Strategii będą zatem: łączenie sił i zasobów, a także koordynacja wysiłków poszczególnych podmiotów.

¹⁴ Uchwała Nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020.

Z punktu widzenia *Programu* najważniejszymi sformułowaniami zawartymi w Strategii, do których *Program* ten nawiązuje lub z których korzysta formułując własne tezy, okazują się następujące zapisy:

We wnioskach z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa pomorskiego, wykorzystujących badania naukowe, ekspertyzy, studia oraz dane statystyczne, określono, iż: „*Pomorskie charakteryzuje się unikalnym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu oraz tradycji morskich i historycznych, w tym solidarnościowych. Dziedzictwo kulturowe coraz częściej traktowane jest jako istotny czynnik rozwoju lokalnego (sposób na aktywizację gospodarczą, tworzenie nowych miejsc pracy oraz kreowanie pozytywnego wizerunku danego obszaru). Dodatkowo znaczenia zaczynają nabierać regionalne produkty kulinarne i żywność wysokiej jakości. Region posiada także bogatą ofertę turystyczną oraz jedną z największych w kraju baz noclegowych, koncentrującą się głównie w pasie nadmorskim. (...) Niedostateczna jest jednak kompleksowość produktów turystycznych i kulturalnych oraz ich aktywna promocja*”¹⁵.

W analizie SWOT wśród mocnych stron wymieniono m.in. (pkt 7): „*Unikatowe dziedzictwo i różnorodność kulturową regionu*”, natomiast wśród zagrożeń dostrzeżono (pkt 5) „*Rosnące ryzyko wystąpienia negatywnych efektów presji działalności ludzkiej na środowisko*”¹⁶.

W Strategii przyjęto, że wszystkie podmioty zaangażowane w jej realizację, zatem nie tylko Samorząd Województwa, ale także jst, przedsiębiorcy i pozostali decydenci, powinni się kierować ściśle określonymi zasadami. Z punktu widzenia dziedziny jaką jest ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, ważne jest przestrzeganie dwóch spośród dziesięciu takich dyrektyw:

3) Zasada racjonalnego gospodarowania przestrzenią („...oznacza, że realizacja Strategii uwzględnia wymogi kształtowania ładu przestrzennego, zapewniając poszanowanie i efektywne wykorzystanie ograniczonego zasobu przestrzeni, w tym hamowanie chaotycznej suburbanizacji oraz presji inwestycyjnej na tereny cenne przyrodniczo i krajobrazowo. Realizacja tej zasady będzie bodźcem dla wzmocnienia powiązań polityki przestrzennej i społeczno-gospodarczej w regionie. Oznacza ona, że przedsięwzięcia o statusie strategicznym powinny spełniać kryterium jakości przestrzeni, korzystając z przyjętych przez Samorząd Województwa zasad zagospodarowania przestrzennego”.);

4) Zasada korzystnego oddziaływania na środowisko („oznacza, że przedsięwzięcia identyfikowane jako istotne dla realizacji Strategii analizowane będą przez pryzmat kryterium efektu środowiskowego promującego poprawę efektywności wykorzystania zasobów i redukcję negatywnych oddziaływań na środowisko lub działania kompensujące”.)¹⁷.

Wymienionym w Strategii 3 celom strategicznym przyporządkowanych zostało 10 celów operacyjnych, a na dalszym poziomie 35 kierunków działań z listą warunków niezbędnych do ich realizacji. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują te, które korelują lub determinują problematykę zabytkoznawczą i konserwatorską; są one następujące:

Cel strategiczny 1: Nowoczesna gospodarka; cel operacyjny 1.3.: Unikatowa oferta turystyczna i kulturalna.

¹⁵ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020, str. 11.

¹⁶ Strategia..., str. 16 i 17.

¹⁷ Strategia..., str. 25.

- ✓ Oczekiwane efekty: unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- ✓ Kierunek działania: rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych.
- ✓ Partnerzy kluczowi do realizacji celu: jst, instytucje kultury, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Wojewódzki Konserwator Zabytków, organizacje pozarządowe;
- ✓ Warunki sukcesu: utrzymanie wizerunku województwa jako regionu dysponującego atrakcyjną ofertą turystyczną oraz sprzyjającego organizacji dużych przedsięwzięć kulturalnych i sportowych; rozwój współpracy między sektorem publicznym, branżą turystyczną i podmiotami działającymi w obszarze kultury w zakresie tworzenia wspólnych, sieciowych, ponadlokalnych produktów turystycznych oraz oferty kulturalnej;
- ✓ Oczekiwania wobec władz centralnych w związku z realizacją celu: objęcie Żuław statusem krajowego produktu turystycznego; udział budżetu państwa w utrzymaniu najważniejszych instytucji kultury i ratowaniu najcenniejszych zabytków regionu; przyjęcie *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* ustalającego mechanizmy organizacyjne i finansowe determinujące rzeczywistą ochronę dziedzictwa kulturowego;
- ✓ Obszary współpracy ponadregionalnej i międzynarodowej: sieciowe ponadregionalne produkty turystyczne wykorzystujące m.in.: międzynarodowe drogi wodne: E-60 (morska), E-70 i E-40, z uwzględnieniem Żuław i Zalewu wiślanego; szlaki kulturowe: XX w., Cystersów, zamków gotyckich, architektury i dziedzictwa hydrotechnicznego Żuław, kraina w kratę, latarni morskich, budowli hydrotechnicznych; Europejską Sieć Regionalnego Dziedzictwa Kulinarного; międzynarodowe i międzyregionalne trasy rowerowe.

Cel strategiczny 2: aktywni mieszkańcy, cel operacyjny 2.2.: wysoki poziom kapitału społecznego.

- ✓ Oczekiwane efekty: silniejsze więzi mieszkańców z regionem oraz dbałość o zachowanie różnorodności kulturowej województwa; znaczące uczestnictwo mieszkańców (w tym dzieci, młodzieży, a także osób starszych o niepełnosprawnych) w lokalnych wydarzeniach kulturalnych, sportowych i rekreacyjnych; wysokiej jakości przestrzeń publiczna; zachowane dziedzictwo i krajobraz kulturowo-przyrodniczy.
- ✓ Kierunki działania: podnoszenie poziomu tożsamości regionalnej i lokalnej oraz integracja społeczności lokalnych; aktywne uczestnictwo w kulturze, sporcie i rekreacji; kompleksowa rewitalizacja i rozwój przestrzeni publicznych;
- ✓ Partnerzy kluczowi do realizacji celu: jst, organizacje pozarządowe i podmioty wykonujące działalność pożytku publicznego; instytucje kultury; instytucje edukacyjne, w tym szkoły wyższe; lokale grupy działania, lokalne grupy rybackie;
- ✓ Warunki sukcesu: wzrost zaufania i intensyfikacja współpracy pomiędzy kluczowymi partnerami, szczególnie w relacji: jednostki samorządu terytorialnego – organizacje pozarządowe;
- ✓ Oczekiwania wobec władz centralnych w związku z realizacją celu:
- ✓ Obszary współpracy ponadregionalnej i międzynarodowej:

Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2012 – 2015.

Dokument ten, zwany dalej *Programem wojewódzkim*, został przyjęty przez Zarząd Województwa Pomorskiego na podstawie Uchwały Nr 91/V/11 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 28 lutego 2011 roku.

Jest to podstawowe opracowanie dla wszystkich gminnych programów opieki uchwalanych i realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego położone na terenie województwa pomorskiego. Jako wzór i zbiór podstawowych wytycznych został również potraktowany w procesie przygotowywania drugiego *Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole* (w horyzoncie czasowym 2015 – 2018), pomimo tego, że kończy się już horyzont czasowy *Programu wojewódzkiego* i niezbędne staje się przyjęcie nowego dokumentu tego typu, uwzględniającego zapisy zawarte w *Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami 2014-2017*.

Program wojewódzki zawiera rozpoznanie problematyki opieki i ochrony zabytków w województwie pomorskim. Przyjmuje cele i priorytety, w ramach których pomieścić się mogą potencjalnie najróżnorodniejsze inicjatywy, zależnie od potrzeb i możliwości. Założona przez samorząd wojewódzki polityka opieki i ochrony zabytków przewiduje działania wieloletnie. Tylko niektóre z nich przynoszą natychmiastowe skutki. Natomiast efekty części z podjętych długofalowych przedsięwzięć (jak choćby kształtowanie świadomości społecznej i działania edukacyjne) będą widoczne dopiero w przyszłości. Konieczne jest zapoczątkowanie wieloletnich procesów, które uchronią zabytki przed destrukcją i zniknięciem oraz uwrażliwią lokalne społeczności na zagrożenia z nimi związane.

Jako główny cel *Programu wojewódzkiego* przyjęto potrzebę wzmocnienia poziomu ochrony i opieki nad zasobami dziedzictwa kulturowego, co posłużyć ma zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu. Głównym celem jest poprawa stanu zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego. Poprawę rozumieć należy jako uchronienie obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego przed zniszczeniem oraz polepszenie stanu jego zachowania i utrzymania. Zachowane i dobrze zagospodarowane (w różnych aspektach) dziedzictwo kulturowe stanowi natomiast niezwykle istotny czynnik wpływający na budowanie tożsamości mieszkańców regionu oraz promocję turystyczną województwa. Dlatego podkreślić trzeba, że zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu leży w interesie jego mieszkańców, bezpośrednio i pośrednio wpływając na szeroko pojęty rozwój społeczno-gospodarczy województwa. Jednocześnie przypomnieć należy, że w realizacji nakreślonych celów i założeń nieodzowna jest partycypacja społeczna.

Wskazane w programie działania nie stanowią nakazów i zakazów a wyznaczają jedynie cel strategiczny, kierunki działań wynikające z diagnozy zasobów dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego. Zaproponowane zadania i rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce. *Program wojewódzki* obejmuje jedynie postanowienia wynikające z innych form ochrony zabytków i nie stanowi formy aktu prawa wiążącego.

W charakterystyce zasobów dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego obszar gminy Stare Pole, związane z nim dziedzictwo i krajobraz kulturowy wraz ze składającymi się na nie zabytkami nie zostały wskazane *explicite*. Świadczy to o peryferyjnym traktowaniu tego terenu, nie docenianiu w pełni jego historycznych walorów, a przede wszystkim wskazuje na mniejsze przypisywane mu znaczenie w porównaniu do takich obszarów wiejskich, jak np. Babi Dół – Borcz (gmina Somonino), Bągart – Święty Gaj (gmina Dzierżgoń), Borzyszkowy (gmina Lipnica), Paraszyno (gmina Łęczycy), Niedźwiedzica – Niedźwiedziówka (gmina Stegna) itp.¹⁸. Należy jednak zwrócić uwagę, że wymienając

¹⁸ Obszary te w *Programie wojewódzkim* wskazano na podstawie *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego* proponując objęcie ich specjalnymi formami ochrony dla zachowania krajobrazu kulturowego o wyjątkowych wartościach kulturowych. Porównaj str. 36-39.

najwartościowsze z punktu widzenia województwa układy urbanistyczne i ruralistyczne wskazano ogólnie, na powstałe w średniowieczu, wsie żuławskie oraz wsie położone w Delcie Wisły; zapis ten z pewnością można odnieść do terenów omawianych w niniejszym *Programie* ¹⁹.

Analiza SWOT ochrony dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego przeprowadzona w *Programie wojewódzkim* przedstawiona została następująco. Podkreślono, że analiza SWOT jest podstawowym i powszechnie stosowanym narzędziem diagnostycznym, która stanowi zestawienie takich cech, jak: Strengths – silne strony, Weaknesses – słabe strony, Opportunities – szanse, Threats – zagrożenia. W wykonanej matrycy SWOT zawarto oceny stanu obecnego (silne i słabe strony) oraz spodziewane zjawiska przyszłe (szanse i zagrożenia). Zestawienie to stanowiło podstawę do wskazania celu i priorytetów wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w zakresie ogólnym, a także szczegółowym - dotyczącym również gminy Stare Pole (aspekty odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Stare Pole zostały podkreślone).

SILNE STRONY:

- występowanie na obszarze województwa zabytków o znaczeniu europejskim i krajowym (jeden zespół wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO, trzy zespoły zabytkowe posiadające status Pomnika Historii);
- bogactwo zasobów różnych grup zabytków: nieruchomych, ruchomych, archeologicznych, zieleni zabytkowej;
- bogaty i różnorodny zasób zabytków charakterystycznych i wyróżniających region – m.in. obiekty dziedzictwa morskiego i rzeczno;
- wyjątkowy w skali kraju zasób zabytków dziedzictwa olęderskiego;
- różnorodny zasób zabytków budownictwa regionalnego, drewnianego i ceglanego;
- zachowana duża ilość zabytków architektury obronnej, w tym charakterystycznych obiektów z okresu państwa krzyżackiego;
- bogaty zasób ruchomych dzieł sztuki zgromadzonych w obiektach sakralnych oraz w muzeach, stanowiący świadectwo nawarstwiania się kultur i narodów;
- wysokie walory i atrakcyjność środowiska kulturowego dla mieszkańców, turystyki i gospodarki;
- istniejące możliwości pozyskiwania przez właścicieli i użytkowników zabytków dotacji i dofinansowań na wykonywanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych w tych zabytkach, z różnorodnych źródeł (z budżetów Ministra Kultury, samorządu wojewódzkiego, wojewódzkiego konserwatora zabytków, części samorządów powiatowych i gminnych, funduszy unijnych).

SŁABE STRONY:

- zły stan zachowania części obiektów zabytkowych – zwłaszcza kamienic mieszczańskich;
- przekształcenie zespołów zabudowy historycznych miast i miasteczek poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nie liczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami;
- prowadzenie działań niszczących zabytki, wynikających z niewiedzy oraz z braku funduszy;

¹⁹ Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego, str. 39.

- niedostatecznej ilości środków finansowych na konserwację i rewaloryzację dziedzictwa kulturowego;
- samowolne wykonywanie prac remontowych i rozbiórek zabytków, bez uzyskania koniecznych zezwoleń konserwatorskich i budowlanych;
- słabe zainteresowanie obiektami zabytkowymi ze względu na koszty remontów i utrzymania lub też przekonanie potencjalnych właścicieli o wysokich ich kosztach;
- zanikanie tradycyjnych form i sztuki budowlanej, brak rzemieślników, niestosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych;
- brak systemów zabezpieczeń obiektów zabytkowych (ochrony przeciwpożarowej, antywłamaniowej);
- niedostateczna ilość profesjonalnych wykonawców prac konserwatorskich;
- niedostateczne skoordynowanie i powiązanie działań administracji publicznej i instytucji zajmując się ochroną zabytków.

W Programie wojewódzkim określono następujące szanse i zagrożenia:

SZANSE:

- zatrzymanie degradacji zasobów dziedzictwa kulturowego, dalsze prowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich, wykorzystywanie zabytków do nowych funkcji;
- wzrost zainteresowania właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych opieką nad nimi;
- wzrost wykorzystania dziedzictwa, kulturowego dla celów społecznych, gospodarczych i turystycznych;
- działania promujące dziedzictwo kulturowe i inicjatywy edukujące społeczność lokalne;
- rosnące społeczne zainteresowanie opieką nad zabytkami: powstawanie stowarzyszeń,
- popularyzacja społecznej opieki nad zabytkami;
- promowanie przykładów dobrej architektury kontynuującej miejscową regionalną tradycję budowlaną;
- promowanie i nagradzanie dobrych rozwiązań.

ZAGROŻENIA:

- pogarszający się stan techniczny substancji zabytkowej, spowodowany niewłaściwym użytkowaniem, celowym niszczeniem (w szczególności zabytków XIX-wiecznych, poprzemysłowych);
- dalsza ekspansja inwestycyjna na obszarze miasta ingerująca w historyczne układy urbanistyczne;
- dokonywanie wtórnych podziałów i parcelacji obiektów i zespołów zabytkowych;
- samowolne niszczenie zabytków;
- brak poszanowania dla wartości autentyczności zabytków (oryginalnej substancji, kolorystyki, układu przestrzennego, funkcji, technologii wykonania i materiałów budowlanych);
- niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami;

W wyniku powyższych analiz wskazane zostały cele strategiczne oraz priorytety, kierunki działań i typy wsparcia działań, które powinny lub mogą być podejmowane dla ich realizacji. Założona przez samorząd województwa polityka opieki i ochrony zabytków przewiduje działania wieloletnie. W związku z tym część z podjętych zadań zostanie zakończona w ramach

zaprogramowanego czteroletniego okresu i przyniesie natychmiastowe efekty. Natomiast część z nich dopiero w dłuższej perspektywie złoży się na realizację wyznaczonych w programie kierunków, w tym sensie *Program wojewódzki* nadal zachowuje swoją aktualność.

Cel strategiczny *Programu wojewódzkiego* sformułowany został w sposób następujący: „**Wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowanie tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu**”.

Wskazano realizację tego celu w ramach trzech wyznaczonych priorytetów:

1. **zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi i miast**
2. **zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznego**
3. **badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego**

Z punktu widzenia gminy Stare Pole oraz uchwalanego przez jej Radę Gminy drugiego *Programu Opieki Nad Zabytkami* należy zwrócić uwagę na pierwszy i trzeci z tych priorytetów, wdrażając na poziomie lokalnym, następujące z postulowanych kierunków działania i typów wsparcia działań:

Priorytet 1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi:

Kierunki działań: 1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej 3. Zachowanie krajobrazu kulturowego wsi pomorskiej 4. Ożywienie obszarów zabytkowych zespołów ruralistycznych (...) 8. Ekspozycja najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego wsi.

Typy wsparcia działań (w nawiasie podano odniesienia do konkretnych obiektów z terenu gminy Stare Pole): 1. Działania uwzględniające w szczególności konserwację, renowację, rewaloryzację, poprawę stanu zachowania: - obiektów sakralnych (kościół w Starym Polu, Krzyżanowie i Królewie); - obiektów użyteczności publicznej (pocztownia w Starym Polu); - obiektów mieszkalnych wsi (np. historyczne zagrody i budynki dawnych majątków gburskich zachowane w Królewie, Kaczynosie, Starym Polu, Złotowie, Kleciu, Szlagnowie, Ząbrowie itp.); - architektury drewnianej (domy podcieniowe w Kleciu i Złotowie); - parków, ogrodów, zieleni komponowanej (np. parki w Krzyżanowie, Kaczynosie) 2. Rewitalizacja zabytkowych zespołów ruralistycznych 3. Rewitalizacja zespołów zabytkowej zieleni i małej architektury (np. cmentarz w Szaleńcu) 6. Montaż w obiektach zabytkowych niezbędnych urządzeń technicznych, instalacji dla zapewnienia właściwych warunków przechowywania i eksponowania zabytków ruchomych, muzealiów oraz trwałego zachowania i użytkowania tych budowli 7. Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (vide casus domu podcieniowego w Złotowie).

Priorytet 3: Badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań: 1. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym 2. Rozpoznanie zasobów i specyfiki regionalnego dziedzictwa kulturowego 3. Promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych) 4. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym 5. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej 6. Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej.

Typy wsparcia działań: 1. Specjalistyczne opracowania badawczo-dokumentacyjne obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym obejmujące: - ekspertyzy techniczne i konserwatorskie, - badania konserwatorskie i architektoniczne, - programy prac konserwatorskich i restauratorskich, - dokumentacje projektowe, - inwentaryzacje 2. Współpraca z instytucjami kultury w zakresie rozpoznania regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz wymiany informacji o jego zasobach 3. Rozpoznanie i promocja najcenniejszych zabytków, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o specyfice regionu: (...) dziedzictwa budownictwa ceglanego (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuławy, Kaszub i Kociewia) 4. Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa pomorskiego – w szczególności: - przygotowanie i organizacja konferencji naukowych, - publikacje książkowe i foldery, - organizacja konkursów, - popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowania obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, - udostępnianie w Internecie baz danych o zabytkach 5. Wspieranie tworzenia oraz promocji produktów markowych i turystycznych województwa opartych na zasobach dziedzictwa kulturowego i krajobrazowego, w tym działań polegających na oznakowaniu cennych i ciekawych zabytków umożliwiające ich lokalizację w terenie i identyfikację (tablice, oznakowania szlaków, mapy w terenie, szlaki tematyczne) 6. Uczestniczenie w wojewódzkich, krajowych i europejskich programach ochrony zabytków oraz tworzenie własnych tematycznych programów ochrony zabytków 7. Upowszechnianie informacji o możliwościach pozyskiwania środków finansowych na prowadzenie prac przy zabytkach 8. Rozbudowa warstwy dziedzictwa kulturowego w ramach Systemu Informacji Przestrzennej.

Dążąc do osiągnięcia określonego wyżej celu strategicznego poprzez realizację sformułowanych działań, samorząd wojewódzki, w swojej polityce odniesionej do dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, postuluje m. in. stosowanie takich instrumentów, jak:

- ✓ włączenie dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia samorządów terytorialnych zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych;
- ✓ wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej odrębności i tożsamości (odbudowa i wzmocnienie regionalnej tożsamości);
- ✓ wykorzystanie środków finansowych na zachowanie, rewaloryzację, zabezpieczenie i ekspozycję obiektów o szczególnych wartościach zabytkowych.

Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2104-2020.

Miejski Obszar Funkcjonalny Malborka (MOF Malborka) został wyznaczony, na podstawie typologii zawartej w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (patrz wyżej), przez Zarząd Województwa, a jego strategię przyjęto w 2014 roku. Opracowanie dokumentu, projektującego rozwój społeczno-gospodarczy i przestrzenny terenów objętych MOF Malborka w nowej perspektywie interwencji środkami UE, zostało współfinansowane w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007-2013. Jak stwierdzono we Wprowadzeniu Strategia Rozwoju MOF Malborka „*opracowana została w celu realizacji ponadlokalnych, wspólnych działań rozwojowych, wychodzących poza granice jednej gminy. Jest ona narzędziem realizacji wspólnej polityki społeczno-gospodarczej z wykorzystaniem zintegrowanych przedsięwzięć strategicznych*”²⁰. Najogólniej przesłanie obszaru funkcjonalnego polega na tym, by jego

²⁰ Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2014-2020, str. 5.

partnerzy wspólnie i we współpracy opracowywali projekty inwestycyjne przeznaczone do wsparcia w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego 2014-2020: by te projekty się nie powielaly, by projektowały rozwój nie tylko w skali jednego partnera lecz wykorzystujące szerszy potencjał, by realizowane były w sposób zapewniający spójny i zrównoważony rozwój całego obszaru.

Jednym z partnerów współtworzących rozpatrywany obszar funkcjonalny jest **Gmina Stare Pole**, poza nią do MOF Malborka należą inne podmioty obejmujące dosyć rozległy teren Żuław i Powiśla; są to:

- Miasto Malbork
- Gmina Malbork
- Miasto i Gmina Nowy Staw
- Powiat Sztumski (Miasto i Gmina Sztum, Miasto i Gmina Dzierzgoń, Gmina Mikołajki Pomorskie, Gmina Stary Dzierzgoń, Gmina Stary Targ)
- Powiat Malborski (Gmina Malbork, Gmina Nowy Staw, Gmina Lichnowy, Gmina Miłoradz, Gmina Stare Pole).

Obszar funkcjonalny obejmuje zatem teren dwóch powiatów, przy czym Miasto Malbork zostało uznane w tej przestrzeni za lidera partnerstwa i ośrodek delimitujący, oddziaływujący na pozostałych partnerów i świadczący na ich rzecz różne funkcje usługowe (np. w zakresie szkolnictwa średniego, usług publicznych, ośrodka krystalizacji turystyki itp.). Przyjęto założenie, że obszar MOF Malborka może w kolejnych latach rozwijać się przestrzennie i przyłączać nowych partnerów w celu zapewnienia większej synergii i aktywizacji działań prorozwojowych w trzech wybranych obszarach strategicznej współpracy²¹.

Tymi strategicznymi obszarami współpracy, które poddano diagnozie i analizie SWOT, a następnie dla których - na podstawie uzyskanych wyników – sformułowano cele strategiczne, cele operacyjne i kierunki działania, okazały się:

- ✓ Zagospodarowanie przestrzenne, infrastruktura i środowisko naturalne;
- ✓ Kapitał społeczny;
- ✓ Gospodarka.

Dla każdego z obszarów określono po dwa cele strategiczne, a na dalszym poziomie po kilka celów operacyjnych i związanych z nimi kierunków działania; a wszystkie te postulaty podporządkowano przyjętej wizji i misji MOF Malborka, w następującym brzmieniu:

Wizja: „*Miejski obszar funkcjonalny Malborka rozwiniętym gospodarczo centrum turystycznym subregionu, obszarem aktywnych mieszkańców i proekologicznych postaw*”.

Misja: „*Budowanie zintegrowanego potencjału społeczno-gospodarczego MOF Malborka w oparciu o zasadę zrównoważonego rozwoju, w tym m.in. podbudzanie lokalnej przedsiębiorczości, tworzenie sprzyjających warunków inwestycyjnych, poprawa dostępności komunikacyjnej oraz spójna promocja różnorodnych produktów turystycznych, tworzonych w oparciu o lokalne walory przyrodniczo – kulturowe, z poszanowaniem środowiska naturalnego*”²².

²¹ Strategia Rozwoju..., str. 9-12.

²² Strategia Rozwoju..., str. 88.

Na końcu w tej hierarchii przedstawiono w postaci tabeli wnikające z przyjętych kierunków działania projekty kluczowe wybrane na podstawie określonych kryteriów strategicznych i merytorycznych; powstałe w wyniku konsultacji społecznych i spełniające wymogi dofinansowania w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020; wskazane przez partnerów MOF Malborka. Większość projektów kluczowych nie dotyczy bezpośrednio gminy Stare Pole, zwłaszcza w najważniejszej z punktu widzenia niniejszego *Programu* dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Tylko jeden z takich projektów odnosi się wprost do tego kontekstu, ale niestety tylko pośrednio, w dalszej perspektywie, może być wiązany z walorami dziedzictwa kulturowego terenów gminy Stare Pole²³.

W ogóle należy zauważyć, że w Strategii Rozwoju problematyka konserwatorska i zabytkoznawcza nie jest szczególnie eksponowana, rzadko bywa formułowana *explicite* i nie znajduje twardych, wiążących zapisów w projektowanej wizji i celach rozwoju. Autorzy tego dokumentu koncentrują się raczej na zagadnieniach gospodarczych, dotyczących innowacyjności i nowych technologii, kapitału ludzkiego, aktywności społecznej, edukacji, zdrowia i turystyki; wszelkie odniesienia do środowiska dotyczą w większości walorów przyrodniczych i naturalnych, nie kulturowych. W zasadzie tylko w zapisach poświęconych turystyce, czy to w diagnozie, czy w formułowaniu celów i działań, pojawiają się nieliczne zapisy dotyczące dziedzictwa i krajobrazu kulturowego. Przytoczyć można zaledwie kilka z nich:

W diagnozie pierwszego strategicznego obszaru współpracy, którym jest zagospodarowanie przestrzenne, infrastruktura i środowisko naturalne, w pkt. 3.3.5. Turystyka, skonstatowano, że wyznaczenie Malborka na lidera obszaru funkcjonalnego wynika między innymi z dziedzictwa kulturowego i bogatej historii, które przyciągają do tego miasta turystów z Polski i z zagranicy. Podkreślono również walory przestrzenne historycznego centrum Sztumu objętego ochroną konserwatorską. W podsumowaniu podano, że „*atrakcję turystyczną obszaru MOF Malbork stanowią zachowane zabytki kultury materialnej okresu gotyku (architektura sakralna) oraz z czasów menonitów (domy podcieniowe)*”²⁴.

W analizie SWOT trzeciego strategicznego obszaru współpracy, którym jest gospodarka, wśród mocnych stron wymieniono dwa aspekty odnoszące się do przekazu historycznego i krajobrazu kulturowego obszaru:

- ✓ „*Unikalne w skali światowej dziedzictwo kultury – zamek w Malborku, Sztumie (Szlak Zamków Gotyckich), zabytki gotyckiej architektury sakralnej i kultury mennonickiej*”;
- ✓ „*Atrakcyjne warunki krajobrazowo – przyrodnicze wpływające na atrakcyjność turystyczną MOF Malborka i sprzyjające rozwojowi agroturystyki*”²⁵.

Trzeba jeszcze zwrócić uwagę na niestety mało pozytywny z punktu widzenia dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zapis zawarty w diagnozie, mówiący o niskich nakładach finansowych przeznaczanych na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w

²³ Mowa tu o wyodrębnionym w ramach celu strategicznego CS.1.2. *Atrakcyjność turystyczna katalizatorem dynamicznego rozwoju gospodarczego, projekcie realizowanym przez Miasto Malbork*, sformułowanym jako: Wyeksponowanie przestrzeni wokół malborskiego zamku – obiektu UNESCO oraz nadanie nowych funkcji turystycznych, kulturalnych, edukacyjnych i społecznych Letniej Rezydencji Wielkiego Mistrza Krzyżackiego w Sztumie poprzez utworzenie Pomorskiego Parku Historii i Kultury na szlaku dziedzictwa kulturowego – Międzynarodowym Szlaku Zamków Gotyckich w ramach MOF, wśród partnerów wymieniono tu m.in. Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Starym Polu; trasa szlaku kulturowego będzie przechodziła przez tereny gminy. Porównaj: Strategia Rozwoju..., str. 109.

²⁴ *Strategia Rozwoju...*, str. 69.

²⁵ *Strategia Rozwoju...*, str. 81.

przeliczeniu na jednego mieszkańca. Wydatki te „kształtują się na poziomie niższym od średniej krajowej i wojewódzkiej (..) i w 2012 roku wyniosły one 1,11 zł / 1 mieszkańca MOF Malborka, podczas gdy wartość ta na poziomie krajowym wyniosła 4,72 zł, a na poziomie wojewódzkim 4,95 zł (ponad czterokrotnie więcej)”²⁶.

Generalnie, ze względu na oszczędny sposób eksponowania wartości historycznych i naukowych związanych z dziedzictwem i krajobrazem kulturowym, Strategia Rozwoju MOF Malborka jest dokumentem, z którym program opieki nad zabytkami, nie tylko Gminy Stare Pole, ale każdej jst zawierającej się w tym obszarze funkcjonalnym, nie tyle powinien szukać zgodności, co raczej komplementarności i uzupełnienia. Ze względu na niedostatki Strategii Rozwoju w tej dziedzinie wskazane byłoby formułowanie celów i kierunków działań, zgodnych z ogólną filozofią rozwoju obszaru funkcjonalnego, ale bardziej akcentujących kontekst nawiązujący do przekazu dziejowego i zabytkowych walorów regionu, Żuław i Powiśla. Rolę tą powinny wypełniać nie tylko cząstkowe programy opieki nad zabytkami poszczególnych gmin, lecz przede wszystkim program sformułowany na poziomie powiatu, którego konieczność opracowania jest jednym z postulatów niniejszego opracowania.

²⁶ *Strategia Rozwoju...*, str. 45.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole.

Uchwalone w 2010 roku *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole*²⁷ nie stanowi, co wynika z ustawy i co stwierdzono we wstępie tego opracowania, aktów prawa miejscowego, ale deklaratorywnie określa zasady polityki przestrzennej wprowadzone dla obszaru całej gminy²⁸. Będące przykładem prawa miejscowego miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego muszą być natomiast zgodne ze studium i wynikać z zawartych w nim uwarunkowań.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole składa się z dwóch zasadniczych części, z których każda zawiera tekst oraz mapę w skali 1 : 10.000. W części pierwszej, nazwanej *Synteza uwarunkowań*, przedstawiono wszelkie uwarunkowania, w tym zewnętrzne i wewnętrzne, wpływające na kierunki i strukturę zagospodarowania przestrzennego gminy, natomiast w części drugiej, po wykonanej syntezie, kierunki te zostały określone.

Z punktu widzenia *Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018* najważniejszymi zapisami zawartymi w studium będą te, które determinują problematykę ochrony konserwatorskiej, stanowią jej uzupełnienie lub bezpośrednio się do tej dziedziny odnoszą. Zapisy te prezentują się następująco:

Część pierwsza studium – *Synteza uwarunkowań*:

Wśród uwarunkowań zewnętrznych sprzyjających rozwojowi gminy wymieniono m.in.: „położenie przy szlaku kolejowym Berlin – Szczecin – Koszalin – Gdańsk – Olsztyn – Kaliningrad; atrakcyjne położenie przy korytarzu ekologicznym rzeki Nogat – stanowiącym element ochrony przyrody i krajobrazu o znaczeniu europejskim (ECONET Polska), a także stwarzającym potencjalne możliwości rozwoju turystyki i sportów wodnych oraz wypoczynku nadwodnego; bliskie sąsiedztwo atrakcyjnych ośrodków turystyki krajoznawczej (Malbork, Elbląg, Frombork, Pasłęk, Kwidzyn) oraz bogatych krajoobrazowo i kulturowo obszarów (Żuławy Wiślane, Wysoczyzna Elbląska, Mierzeja Wiślana, Dolina Wisły) sprawiające, że gmina Stare Pole zawsze znajdzie się na szlakach turystycznych, motorowych, rowerowych, pieszych i wodnych, bliskie sąsiedztwo Malborka, dla którego wieś Królewko stanowi strefę podmiejską”²⁹.

Wśród czynników wewnętrznych sprzyjających rozwojowi gminy wymieniono także czynniki kulturowe, które określono jako: „bogactwo kulturowe w postaci zachowanych układów ruralistycznych wsi wraz z obiektami o wysokich walorach kulturowych, założeniami dworsko-parkowymi, zabytkowymi cmentarzami tworzącymi niepowtarzalny klimat i charakter obszaru, będący identyfikatorem przestrzeni i miejsca; zachowane elementy krajobrazu kulturowego Żuław Wiślanych, w tym układu sieci drożnej, rozłogów a także systemu wodno-

²⁷ Uchwała Rady Gminy Stare Pole Nr XXXVI/254/2010 dnia 17 sierpnia 2010 r.

²⁸ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (j.t. Dz. U. z 2015 r. poz. 199, 443); art. 9 – 12.

²⁹ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Stare Pole*, str. 4.

melioracyjnego wraz z charakterystycznymi skupiskami zieleni przydrożnej, śródpolnej i parkowej”³⁰.

Część druga studium – *Kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy:*

Za główny kierunek zmian uznano w studium harmonijny, zrównoważony rozwój struktury przestrzennej gminy, wykorzystujący zasoby naturalne, walory przyrodnicze, kulturowe i krajobrazowe; rozwój służący budowaniu tożsamości oraz zapewniający wzrost jakości zamieszkania, pracy, obsługi ludności i wypoczynku. Określając główne cele polityki przestrzennej skupiono się na zagadnieniach związanych z ochroną środowiska przyrodniczego, ekologią oraz wzrostem produkcji rolnej, nie akcentując *explicite* problematyki kulturoznawczej, w tym odnoszącej się do ochrony zabytków. Podobnie ujęto w strategii kierunki przekształceń struktury przestrzennej gminy, gdzie tylko raz odwołano się do wartości wynikających z przekazu historycznego, postulując rozwój turystyki poprzez: (pkt b) „*wykorzystanie obiektów zabytkowych dla funkcji historycznych (bazy hotelowej, zajazdów itp.)*”³¹.

Dalej w studium podzielono strukturę przestrzenną gminy na cztery strefy oraz wyznaczono ogólne ustalenia dotyczące zagospodarowania terenów; wśród nich znalazły się następujące postulaty: wspieranie działań mających na celu odtworzenie dawnych układów ruralistycznych z wykorzystaniem istniejących zabytkowych założeń (dla zabudowy mieszkaniowej); przekształcenie zabudowy dysharmonijnej wraz z jej modernizacją w nawiązaniu do tradycyjnych form architektury o dużych wartościach kulturowych (dla zabudowy przemysłowej i zabudowy zagrodowej) oraz utrzymywanie istniejących siedlisk rolniczych (dla zabudowy zagrodowej)³².

Najważniejsze z punktu widzenia konserwatorskiego i zabytkoznawczego zapisy w studium znalazły się w rozdziale 4 poświęconym obszarom oraz zasadom ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego oraz w rozdziale 5 w całości poświęconym obszarom i zasadom ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków. W Rozdziale 4 cały podrozdział poświęcono ochronie krajobrazu kulturowego (pkt. 4.7) określając główne kierunki działania w tym zakresie poprzez: dopełnienie istniejących sieci osadniczych oraz nie wprowadzanie nowej zabudowy poza układami osadniczymi; ograniczenie wysokości budynków do skali zabudowy historycznej; pozostawienie obszarów niezabudowanych na przedpolu wsi; ochronę komponowanych elementów i zespołów zieleni wysokiej; zachowanie systemu melioracyjnego z jego wyposażeniem jako symptomatycznego wyróżnika krajobrazu Żuław Wiślanych³³.

Rozdział 5 w całości poświęcony jest zagadnieniom z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zatytułowany został „*Obszary i zasady dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej*”, a jako główny cel kreślono w nim „*ochronę wartości i zasobów kulturowych znajdujących się na obszarze gminy oraz akcentowanie i eksponowanie elementów współtworzących tożsamość gminy Stare Pole*”³⁴.

³⁰ *Studium...*, str. 5.

³¹ *Studium...*, str. 8.

³² *Studium...*, str. 11 i 12.

³³ *Studium...*, str. 30.

³⁴ *Studium...*, str. 31.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Na obszarze gminy Stare Pole obowiązuje sześć miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które w myśl ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym stanowią akty prawa miejscowego. A zatem postanowienia zawarte w tekstach i na rysunkach tych dokumentów odnoszące się do ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego, związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, mają charakter obligatoryjny dla wszystkich stron uczestniczących w procesie zagospodarowania przestrzennego terenów gminy.

Projekty planów lub zmiany planów zostały przyjęte uchwałami Rady Gminy Stare Pole w okresie od 2002 do 2011 roku, ich lista i zasięg prezentuje się w sposób następujący:

- ✚ Uchwała Nr XXVIII/213/2002 Rady Gminy w Starym Polu z dnia 07.10.2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole;
- ✚ Uchwała Nr XXVIII/214/2002 Rady Gminy w Starym Polu z dnia 07.10.2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Królewó w gminie Stare Pole;
- ✚ Uchwała Nr XX/144/2008 Rady Gminy Stare Pole z dnia 27 listopada 2008 roku w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole;
- ✚ Uchwała Nr III/11/2010 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 grudnia 2010 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo;
- ✚ Uchwała Nr V/30/2011 Rady Gminy Stare Pole z dnia 15 marca 2011 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obrębów geodezyjnych Janówka, Kaczynos, Kaczynos Kolonia, gmina Stare Pole;
- ✚ Uchwała Nr XII/101/2012 Rady Gminy w Starym Polu z dnia 28 marca 2012 roku w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w obrębach Szaleniec, Złotowo, Krzyżanowo, Kraszewo, Stare Pole i Królewó³⁵.

Problematyka konserwatorska, dotycząca ochrony przekazu dziejowego w jego materialnym i symbolicznym wymiarze, została uwzględniona we wszystkich omawianych mpzp przybierając jednak różną postać. Generalnie w planach starszych zapisy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są formułowane w sposób mało precyzyjny, nie zawsze zadawalający z punktu widzenia konserwatorskiego i niezbyt adekwatnie do zasobu wartości kulturowych występujących na terenie gminy. Dla przykładu w dwóch planach uchwalonych w 2002 roku dosyć ogólnie określa się zasady ochrony konserwatorskiej wyodrębniając arbitralnie dwie strefy oznaczone symbolami A i B, a następnie dla każdej z nich podając nieprecyzyjnie określony zakres ochrony (A – działalność inwestycyjna musi uzyskać poparcie konserwatora zabytków, B – obowiązek zachowania historycznych relacji przestrzennych i aranżacji architektonicznej, ale bez uzgodnień z właściwym terenowo konserwatorem zabytków). Ponadto w planach tych nie zostały wymienione i wskazane obiekty wpisane do rejestru zabytków,

³⁵ Teksty i rysunki planów dostępne na stronie internetowej Urzędu Gminy Stare Pole, adres: www.starepole.pl, w zakładce: **Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego**. Ostatni z wymienionych planów został sporządzony w celu zabezpieczenia terenu dla realizacji sieci energetycznej wysokiego napięcia oraz światłowodowej sieci telekomunikacyjnej, obejmuje on obszar, na którym nie występują zabytki nieruchome (obiekty, zespoły, obszary zabytkowe) wymagające ustaleń związanych z ich ochroną i zachowaniem. W § 7 stwierdzono tylko ogólnie, że „ochronie podlega układ i granice rozłogów, przebieg rzek i cieków wodnych”.

podobnie jak inne obiekty postulowane do ochrony ze względu na zachowane wartości historyczne, naukowe i zabytkowe (które dosyć enigmatycznie określono mianem

W dwóch mpzp uchwalonych w 2010 i 2011, dotyczących miejscowości: Ząbrowo, Janówka, Kaczynos i Kaczynos Kolonia, problematyka konserwatorska sformułowana została w sposób nie budzący zastrzeżeń i adekwatny do zachowanego zasobu dziedzictwa. Projekty tych planów sporządzono już jednak bazując na kartach ewidencyjnych obiektów przeznaczonych do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków, w odniesieniu do przyjętego przez Radę Gminy *Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013*, w oparciu o opracowany na zlecenie Gminy Studium historyczno-konserwatorskie oraz po konsultacjach i w uzgodnieniu z Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W planach tych kwestie ochrony krajobrazu kulturowego i tworzących go elementów materialnych oraz utrwalonym w materialnych nośnikach kontekście symbolicznym, rozpracowane zostały szczegółowo, co znalazło wyraz w precyzyjnych, merytorycznych i uzasadnionych z punktu widzenia prawnego ustaleniach dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (w odniesieniu do występujących na obszarze gminy zabytków nieruchomych: obiektów, zespołów, obszarów i krajobrazów z kompozycjami zieleni wysokiej, drogami czy rozłogami pól). Dla przykładu w mpzp wsi Ząbrowo zagadnieniom konserwatorskim poświęcony został rozbudowany i wielostronicowy § 8 zatytułowany „*Ustalenia dotyczące zasad ochrony środowiska kulturowego*”, a następnie zawarte w tym paragrafie ustalenia zostały przytoczone w poszczególnych kartach terenu ³⁶.

³⁶ Uchwała Nr III/11/2010 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 grudnia 2010 roku, str. 7-11.

5.2.Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.

5.2.1.Zarys historii obszaru gminy.

Dokładny zarys dziejów terenów leżących w granicach administracyjnych gminy Stare Pole (oraz obszarów przyległych, niezbędnych do scharakteryzowania ze względu na kontekst historyczny) został przedstawiony w *Programie Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013*. W międzyczasie nie pojawiły się żadne publikacje i specjalistyczne opracowania przynoszące nowe, ważne ustalenia w tym temacie, poza pracą zatytułowaną „*Krajobraz kulturowy i społeczny Żuław Elbląskich*” opartą na badaniach terenowych przeprowadzonych przez pracowników naukowych i studentów trzech polskich uniwersytetów w 2010 i 2011 roku. Pozycja ta analizuje oraz opisuje jednak przede wszystkim sferę świadomości społecznej mieszkańców tej krainy historycznej i geograficznej toteż została szerzej omówiona i przytoczona w podrozdziale poświęconym dziedzictwu niematerialnemu gminy (porównaj **podrozdział 5.2.7**).

W związku z powyższym w niniejszym *Programie* postanowiono nie powtarzać dokonanych wcześniej ustaleń dotyczących historii rozpatrywanego obszaru. Zdecydowano się natomiast na prezentację przekazu dziejowego w odniesieniu do poszczególnych miejscowości położonych na obszarze gminy, przedstawiając syntetyczne charakterystyki odnoszące się do ich: genezy, przekształceń, układów osadniczych i ruralistycznych, danych statystycznych oraz symptomatycznych elementów krajobrazu kulturowego z prezentacją najważniejszych zabytków nieruchomych (porównaj **podrozdział 5.2.3**). Taki układ pozwoli mieszkańcom i turystom, zainteresowanych rozpatrywanym obszarem, na łatwiejsze przyswojenie sobie danych dotyczących poszczególnych wsi, pozwoli również na ewentualne wykorzystanie zebranych wiadomości w prowadzonej działalności o charakterze gospodarczym, edukacyjnym czy promocyjnym.

5.2.2.Krajobraz kulturowy.

Sfery tej dotyczy podobna uwaga – krajobraz kulturowy gminy został dokładnie scharakteryzowany w poprzednim gminnym programie opieki nad zabytkami w odniesieniu do wyróżnionych kategorii, takich jak: antropomorficzność, otwartość, unikalność, jednorodność, klasyczność, proporcjonalność, trwałość i zabytkowość. Warto zaznaczyć, że dynamiczne zmiany zachodzące w Polsce dzięki interwencji środków pochodzących z budżetu UE w okresie finansowania 2007-2014, związane z wielkimi inwestycjami i silnymi przeobrażeniami dotychczasowej infrastruktury, wpływającymi także na krajobraz, nie objęły swoim zasięgiem obszarów gminy Stare Pole. Wprawdzie i tu realizowano pewne inwestycje, remonty dróg krajowych, powiatowych i gminnych, projekty z zakresu gospodarki wodno-ściekowej czy budowę Orlika w Starym Polu, jednak nie odbiło się to negatywnie na lokalnym krajobrazie kulturowym. Zachował on swoją trwałość i zabytkowość.

5.2.3. Historyczne miejscowości na terenie gminy.

Uwaga ! Miejscowości, zawierające się obecnie w granicach administracyjnych gminy Stare Pole, położone na Małych Żuławach Malborskich, podzielone zostały przez piszącego o tej krainie niemieckiego konserwatora zabytków B. Schmida według statusu prawnego na tzw. wsie niemieckie (lokowane na prawie chełmińskim) i wsie pruskie (najczęściej relokowane w oparciu o prawo polskie) oraz na majątki ³⁷, natomiast wsie chełmińskie dzieliły się pod względem gospodarczym na gburkie, zagrodnicze i jęczmienne. Klasyfikacja ta będzie stosowana w przedstawionym poniżej zarysie dziejów tych jednostek osadniczych.

Janówka.

Wieś położona na zachodnim brzegu Nogatu-Pauty, naprzeciw miejscowości Szawałd zlokalizowanej w gminie Malbork. Założona przez Zakon NMP jako wieś czynszowa, na prawie chełmińskim, według kryteriów przyjętych przez B. Schmida zaliczana do wsi niemieckich, jęczmiennych (zapisana w kontrakcie lokacyjnym konieczność spłacania renty feudalnej w jęczmieniu w wysokości 200 korców od włóki). Wieś powstała stosunkowo późno, dopiero w 1399 roku, dokument lokacyjny nie zachował się nawet w odpisach; administracyjnie podlegała pod komturę malborską. Drugi dokument lokacyjny, nadany przez króla Kazimierza Jagiellończyka, spłonął w 1517 roku i został wystawiony ponownie w roku 1577 (za czasów Stefana Batorego).

Pod względem parafialnym Janówka związana była z kościołem w Królewie.

Dawna nazwa to Jonasdorf (w odmianach – Ionasdorf lub Ionasdorff) ³⁸. Rozplanowanie przyjęło formę ulicówki jednostronnej przywałowej i rozwinęło się w zwartym układzie ruralistycznym, zabudowa rozproszona, kolonijna praktycznie nie występowała. Układ ten i cała zabudowa uległy całkowitemu zniszczeniu podczas powodzi totalnej w 1888 roku, to właśnie w okolicy Janówki zostały przerwane wały przeciwpowodziowe w pierwszy dzień Wielkanocy, wskutek czego ucierpiały praktycznie całe Żuławy Wiślane, natomiast opisywana miejscowość została dosłownie rozmyta. Odtworzenie układu przestrzennego i zabudowy mogło nastąpić w nawiązaniu do dawnej formy, ale nie posiadamy na ten temat wiarygodnych informacji.

W układzie osadniczym wsi wykształciły się trzy duże gospodarstwa, które w XIX wieku po reformach agrarnych (separacja i uwłaszczenie) zamieniły się w tzw. majątki ziemskie (Gutshof), w XVIII wieku należały one do rodziny Hirschfeld, a w drugiej połowie XIX stulecia stanowiły własność Arndta, Krugera i Sonke. Mennonici, czy szerzej – „olędrzy”, w dziejach miejscowości nie odegrali większego znaczenia, dokumenty wymieniają tylko jedną rodzinę emfiteutytów – Wiebe – związaną z Jonasdorf (być może należał do nich obecny budynek nr 17, zagroda holenderska powstała w końcu XIX wieku).

W 1933 roku Janówka liczyła 155 mieszkańców, w roku 1939 ich liczba wzrosła do 175.

Po totalnej powodzi na północ od wsi powstał liczący ponad 100 ha maszyn leśny zagospodarowany z państwowych środków w miejscu, gdzie fala powodziowa naniosła piaski i namuły na wysokość do 2 metrów. Dla zarządzania Janowskim Lasem powstała leśniczówka podlegająca pod Nadleśnictwo Pelplin, jej wybudowania zostały wzniesione na przełomie XIX i XX wieku (ostatnim właścicielem był pochodzący z Kaczynosu Georg Zimmermann, zmarły w rosyjskiej niewoli w roku 1946).

Kaczynos – Kaczynos Kolonia.

Wieś powstała w oparciu o pruską strukturę osadniczą, jej lokacja (lub raczej relokacja) miała miejsce w 1367 roku i dokonana została przez Wielkiego Mistrza Zakonu NMP Winrycha von

³⁷ B. Schmid, *Die Bau – und Kunstdenkmäler Westpreussen, Kreis Marienburg*. Wstęp, str. XXIV i XXV.

³⁸ Pewna część wsi, być może wcześniej odrębna jednostka osadnicza, nosiła nazwę Haupt (tj. głowa).

Kniprode. Akt lokacyjny na prawie chełmińskim otrzymał zasadzca Hans Arnold, który został pierwszym sołtysem; uposażenie wsi objęło 50 włók i 1,5 morgi, z czego 5 włók określono jako „jęczmienne”, natomiast 3,5 włóki wolne od czynszów przypadło dziedzicznie urzędowi sołtysa. W kontrakcie miejscowość występowała pod nazwą „Kaczennaze” o wyrażnie pruskim brzmieniu. Inne odnotowane w dziejach nazwy miejscowości przybierały formy stanowiące odmianę tego określenia i zapisywane były w postaci: Katznäze, Kaczenaze, Katzenase, Kaczynos, Kaczennasze, Caczinse, Caczinnase, W 1379 roku Zakon NMP odkupił od rodziny Libenteil jedną włókę ziemi *in Katznase* za sumę 180 marek. Pod względem parafialnym Kaczynos należał do Królewa i w związku z tym jego mieszkańcy znaleźli się w latach 1570-1617 pod wpływem religii protestanckiej krzewionej przez pastorów odprawiających liturgię w jednym z tamtejszych dużych gospodarstw gburskich (lub w majątku). W roku 1618 duchowny protestancki zamieszkał w samym Kaczynosie, a niedługo później, wg B. Schmida przed 1626 rokiem, wybudowana została we wsi świątynia tego wyznania; w roku 1647 określono ją mianem „synagoga”. Nowy budynek kościelny wzniesiono w konstrukcji ryglowej w latach 1705 -1706, jego remont i konserwacja zostały przeprowadzone w latach 1906 – 1907.

W XVII wieku sołtysem Kaczynosu był Johann Neimann.

Układ przestrzenny wsi przyjął formę ulicówki placowej i w toku procesu dziejowego ulegał znaczącej ewolucji – poza zwartym planem pojawiły się liczne wybudowania kolonijne, z zabudową jednodworczą blokową na terpach. Kolonizacja emfiteutyczna przyczyniła się do powiększenia areалу wsi z 50 do 128 włók ! W XVIII wieku notowano 4 rodziny menonickie (w tym Dick i Niefeld), ale liczba gospodarstw „olderskich” musiała być znacznie większa. Formy przestrzenne tej kolonizacji okazały się nietrwałe – nie ma po nich śladu w terenie; nie było go już w I połowie XX wieku. Na bazie jednego z gospodarstw kolonijnych powstał w k. XIX wieku duży majątek ziemski – dziś Kaczynos Kolonia. Gospodarczo był on zapewne związany z cukrownią w Starym Polu. W drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wieku w Kaczynosie powstało i funkcjonowało 8 dużych gospodarstw rolnych (majątków ziemskich), jednym z nich był majątek zlokalizowany w centrum układu osadniczego, po zachodniej stronie głównej ulicy wiejskiej. Na siedlisku tym zachował się masywny budynek mieszkalny tzw. Gutshaus należący do Eberharda Zimmermana, po 1945 roku stanowiący siedzibę PGR-u. We od XVIII wieku wsi funkcjonowała szkoła ludowa, dla której nowy gmach wzniesiono w 1928 roku; ponadto znana była gospoda należąca do rodziny Woelk.

Liczba mieszkańców w 1933 roku wynosiła 534, 1939 roku – 463.

Kikojty.

Miejscowość powstała poprzez przekształcenie zachowanej, pruskiej struktury osadniczej, której Zakon NMP nadał formę majątku „wolnego Prusa”. Brak jest jednak bezpośrednich przekazów na temat tej lokacji, być może miała ona miejsce w roku 1321; pierwsze źródłowe, bardzo lakoniczne dane o Kikojtach pochodzą dopiero z końca XIV stulecia.

Majątek ten przybrał formę przysiółka placowego i w kolejnych stuleciach nie wykazywał tendencji do znaczącego rozwoju przestrzennego. Nazwa, wywodząca się ze źródłosłowu bałtyjskiego, przyjmowała w dziejach różnorodne formy o następujących zapisach (odnotowywanych w materiałach piśmienniczych lub kartograficznych): Kykoit, Kikojten, Kykoit, Kykoyten, Kykoth, Kikkote. W 1448 roku w majątku Kikoth odnotowano 15 chłopów folwarcznych. Po wonie 13.letniej dobro początkowo stanowiło własność domeralną w ramach Ekonomii Malborskiej, a następnie zostało wypuszczone w ręce prywatne – nazwisko właścicieli poznajemy jednak dopiero w wieku XIX. W roku 1860 liczący wówczas 190 ha majątek nabył niejaki Stattmiller, następnie poprzez dziedziczenie przeszedł w ręce jego syna – Richarda Stattmillera, który w tym samym roku ożenił się z pochodzącą z Fiszewa Hedwig Kuhn. Mniej więcej w tym samym czasie wybudowano nowy, zachowany do dziś dwór, zapewne na siedlisku starszej budowli tego typu (rok 1905), a następnie zespół

towarzyszących mu budynków gospodarczych (lata 1905-1910), przetrwały tylko częściowo. W folwarku funkcjonowała serownia i mleczarnia, hodowano tu krowy, konie, świnie i drób; gospodarstwo było na owe czasy nowoczesnie urządzone i prowadzone, posiadało m.in. dwa traktory. Po śmierci Richarda Statmillera stery rządów przejął jego brat Albert i sprawował je do roku 1944, gdy zaginął podczas kampanii wschodniej. Wtedy za dziedziczkę uznano córkę Richarda – Hedwig, która z grupą uchodźców z terenów Prus Wschodnich w styczniu 1945 roku podjęła próbę ucieczki do Niemiec. Dośćnięci przez Rosjan na Pomorzu Zachodnim zostali zawróceni do rodzinnego dobra, gdzie powrócili w kwietniu, a następnie byli świadkami przekształceń związanych z nowym ustrojem państwowym i prawnopolitycznym. W upaństwowionym majątku sprowadzono ich do roli pracowników najemnych, zanim mogli wyjechać do RFN³⁹.

Klecie.

Wieś wymieniona dopiero w końcu XIV wieku w Księdze Czynszowej Komturii Dzierżgońskiej jako uposażona w 31 włók, z czego 28 czynszowych należało do gminy wiejskiej – o przynależności i statusie fiskalnym pozostałych trzech nie wspomniano. Nie mamy żadnych informacji o dacie założenia oraz o przywileju lokacyjnym, o losach miejscowości nie wspominają też zapiski z tzw. Księgi Strat. Prawdopodobnie była to wieś czynszowa pruska, która w rozplanowaniu przyjęła formę przysiółka ulicowego. Początkowo istniał silny związek z położonym w pobliżu majątkiem wolnego Prusa o nazwie Mackutkaym (tj. Parwark).

Dawne nazwy przybierały formy Klettendorf lub Klettedorp.

W XVIII wieku we wsi osiedlili się „olędrzy” (w tym menonici) – w końcu XIX wieku notowano 11 emfiteutytów (rodzina Wiehler).

Lokacyjny układ osadniczy rozszerzył się o rozproszone gospodarstwa kolonijne lokowane w kierunku zachodnim i południowym; areał wsi wzrósł z 31 do 54 włók. Część zabudowy kolonijnej zachowała się. W drugiej połowie XIX wieku w układzie osadniczym ukształtowały się cztery duże gospodarstwa o statusie majątku ziemskiego, największe należało do rodziny Wedekind.

Kławki.

Miejscowość powstała w 1351 roku jako majątek „wolnego Prusa” o areale 16 włók, z czasem przekształcona w wieś czynszową pruską, dawne nazwy to Klakendorf lub Klakendrop. Układ przestrzenny przyjął formę przysiółka ulicowego, poza nim z czasem powstała zabudowa rozproszona, jednodworczna na terpach.

W roku 1820 wieś liczyła 112 osób, w tym 2 mennonitów. Dzięki kolonizacji emfiteutycznej areał wsi powiększył się z 16 do 34 łąnów. Rozproszone gospodarstwa kolonijne powstały w kierunku Szaleńca - na południe i zachód od lokacyjnego układu osadniczego. W roku 1869 w Kławkach odnotowano 16 mennonitów, w tym rodziny o nazwiskach Dick i Niefeld.

Dane statystyczne przekonują, iż miejscowość nie rozwijała się, w roku 1869 liczba mieszkańców wynosiła 110, a w 1925 roku – 97, potem przyłączono Kławki administracyjnie do Krzyżanowa.

Kraszewo.

³⁹ Porównaj www.marienburg.pl. Hedwig Statmiller powróciła do Kikojtów w roku 1968, gdzie została życzliwie przyjęta przez nowych mieszkańców, wywodzących się z Wołynia.

Wieś czynszowa pruska, potem chełmińska, powstała z całą pewnością w oparciu o pruską strukturę osadniczą, wskazuje na to między innymi dawna nazwa o wyraźnie bałtyjskim źródłosłowie (Krauslauken – Pole Krauslauken). Lokowana lub relokowana w roku 1321 przez komtura dzierzgońskiego Lutera von Braunschweiga. W 1349 i 1361 roku niewielkie nadania otrzymał tu komornik fiszewski, który pośredniczył w kontaktach między Zakonem NMP a okoliczną ludnością pochodzenia pruskiego. W 1386 roku Kraszewo wzmiankowana jako pruska wieś czynszowa o nazwie Pruppendorf⁴⁰. Układ osadniczy przyjął formę przysiółka ulicowego i w następnych stuleciach uległ tylko niewielkiej ewolucji, osadnictwo emfiteutyczne nie wpłynęło na jego powiększenie. W końcu XIX wieku w zwartym układzie osadniczym ukształtowały się cztery duże gospodarstwa o statusie majątku, dwa należały do rodzin Kramer i Lamke. Liczba mieszkańców w 1933 roku wynosiła 147, w 1939 roku – 137.

Królewo.

Wieś położona na zachodnim brzegu Starego Nogatu Malborskiego. Pod względem administracyjnym przyporządkowana do komturstwa malborskiego prawdopodobnie dopiero w końcu XIV wieku (początkowo podlegała pod zamek w Fiszewie). Po wojnie 13-letniej weszła w skład województwa malborskiego i była zarządzana przez starostów malborskich, a po roku 1510 przez specjalnie utworzoną jednostkę administracji gospodarczej zwaną Ekonomią Malborską czyli „dobrami stołu królewskiego” (z siedzibą na zamku w Malborku). Na czele tej jednostki stał wybierany, płatny urzędnik skarbowy nazywany początkowo Mistrzem Skarbowym, a później Ekonomem Królewskim (*thesaurarius*). W państwie pruskim Królewo należało do powiatu malborskiego utworzonego w 1818 roku w Prowincji Prusy Zachodnie (*Kreis Marienburg, Westpreussen*).

Wieś czynszowa, gburiska, kościelna, lokowana na prawie chełmińskim przez Zakon NMP, obejmująca 40 włók areału, zaliczana do tzw. wsi niemieckich. Dokument lokacyjny, ani żadne jego opisy nie zachowały się. Miejscowość została założona około 1340 roku przez komtura malborskiego, późniejszego Wielkiego Mistrza Zakonu NMP - Rudolfa Königa (funkcję komtura pełnił w latach 1338-1345). Nazwa nawiązywała właśnie do założyciela, ale z czasem jej znaczenie uległo przekształceniu i zatarł się jego pierwotny sens.

W roku 1454 Wielki Mistrz Zakonu NMP zwolnił z opłat czynszowych mieszczanina malborskiego Eckerta w odniesieniu do zakupionych przez niego 3 włók położonych *in Königsdorf*.

Odnowienie dokumentu lokacyjnego dla Królewa miało miejsce w dniu 23 marca 1485 roku i zostało podpisane w Toruniu przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Lokację ponownie oparto na zasadach prawa chełmińskiego, a miejscowość uzyskała status wsi czynszowej, królewskiej. Rok później wybudowano nowy kościół na miejscu zrujnowanej świątyni gotyckiej – ryglowy, remontowany następnie w latach 1683 i 1746, a ostatecznie rozebrany ze względu na katastrofalny stan techniczny w roku 1816. Neogotycki, zachowany do dziś kościół wybudowano w latach 1820-1821, po czym w roku 1839 nastąpiła rozbiórka źle postawionej wieży, wzniesiono ją od nowa w roku 1844. Pracami kierował inspektor budowlany Abesser. W pejzażu wsi wyróżnia się również późnogotycka kapliczka przywrócona dzięki pracom konserwatorskim wykonanym w 2014 roku z inicjatywy władz gminy do pierwotnej formy architektonicznej (po wcześniejszej, bardzo niekorzystnej deformacji).

Współczesny układ osadniczy Królewa obejmuje trzy historyczne, odrębne jednostki: wieś czynszową, kościelną *Königsdorf* (od zachodu), wieś pruską, potem czynszową Krasnołęka (*Schönwiese*) oraz wieś pruską, później folwark Lekłowy (*Lecklau*). Królewo i Krasnołęka utworzyły w krajobrazie kulturowym Żuław Malborskich bardzo charakterystyczny i rzadko spotykany układ podwójny, zorientowany wobec koryta Starego Nogatu; obie wsie przyjęły

⁴⁰ Jako wieś pruską określał Kraszewo W. Długokęcki, wg B. Schmida była to wieś niemiecka.

formę przestrzenną łańcuchówek przywałowych i stanowiły swoje lustrzane odbicie. Krasnołęka, nieco mniejsza – 31 włók, posiadała podobną zabudowę zagrodniczą (w tym domy podcieniowe) oraz niwę siedliskową i uprawną; między obu miejscowościami funkcjonowała na Starym Nogacie przeprawa promowa. Królewko w tym układzie zyskało większą rangę ponieważ ulica wiejska stanowiła tu odcinek bardzo ważnego traktu o znaczeniu ponadregionalnym, łączącego Malbork z Elblągiem (a w szerszym kontekście biegnącego do Gdańska lub do Królewca). Trakt ten nazywano Via Elbigensis lub HeerstraÙe⁴¹. Wpłynęło to na sytuowanie w miejscowości obiektów kultowych (kościół parafialny, cmentarz, kapliczki), usługowych (karczma i szkoła) i wzmiankowanych przez B. Schmida „dworów” (plebania, duże gospodarstwa gburkie). Układ przestrzenny Królewki powoli ewaluował w kierunku ulicówki, co było wynikiem kilku czynników, w tym przeobrażeń krajobrazowych związanych z regulacją i zmianą przebiegu okolicznych rzek (spadek rangi Starego Nogatu, który stał się *de facto* jednym z rowów melioracyjnych, poszerzenie i obwałowanie koryta Nogatu – Pauty, na północ od wsi). Królewko rozwijało się od XVII wieku bardzo równomiernie i na początku XIX stulecia odnotowało najlepszy rozwój swojego rozkwitu, co znajdowało swój wyraz w bogatej zabudowie, znacznie powiększonym areale, zamożności mieszkańców. Znaczące przekształcenia w układzie osadniczym nastąpiły około połowy XIX wieku, gdy rozwinęła się w innym wymiarze nowoczesna sieć komunikacyjna – najpierw wybudowano szosę Malbork – Elbląg (jako odcinek drogi z Królewca do Berlina) w latach 1822-23, a następnie przez południowy kraniec Królewki i Krasnołęki poprowadzono linię kolejową Kolei Wschodniej (Ostbahn). Inwestycje te doprowadziły do częściowego zatarcia historycznej zabudowy Królewki, a bardziej jeszcze Krasnołęki.

W pejzażu wsi wyróżniały się dwa budynki mające charakter szlacheckich dworów, o których istnieniu w 1919 roku wspominał B. Schmid. Pierwszy, zlokalizowany na południe od działki kościelnej, był masywnym murowanym obiektem, jednokondygnacyjnym nakrytym dachem mansardowym, odbudowanym w 1794 roku przez ziemianina Samuela Wunderlicha, w stylu nawiązującym do barokowej, spalonej na tym siedlisku budowli (nie zachował się). Drugi należący do rodziny Störmersch, jeszcze masywniejszy, dwukondygnacyjny z dachem czterospadowym i charakterystycznym podcieniem z korynckimi kolumnami dźwigającymi balkon, przeniesiony został w 19.. do Elbląga, stając się plebanią w parafii p.w. Błogosławionej Doroty z Mątów przy ul. Rawskiej nr 16a (obok kościoła parafialnego przeniesionego z Kaczynosu). W Królewku położony był na siedlisku na północ od kościoła.

Krzyżanowo.

Wieś pruska początkowo zwana Seytkam lub Seitkaimis, wymieniana pod tymi bałtyjskimi nazwami jeszcze w 1385 roku, chociaż po wybudowaniu kościoła parafialnego, odnotowanego już w 1319 roku (*eclesia in Nocendorf*), zmieniono jej status prawny na czynszową chełmińską z urzędową niemiecką nazwą Notzendorf.

W roku 1330 została wymieniona, jako Noczendorf, w dokumencie lokacyjnym wystawionym dla Starego Pola. Miejscowość podlegała pod komturę dzierzgońską, a bezpośrednio była administrowana przez komornictwo w Fiszewie. Natomiast w Księdze Strat z 1411 zaliczono ją do okręgu zarządzanego przez wójtostwo w Sztumie.

Przywilej lokacyjny został odnowiony przez króla Kazimierza Jagiellończyka w roku 1476, ale nie znamy jego treści. Dopiero z 1510 roku, z odpisów, wynika, że wieś czynszowa funkcjonująca w oparciu o prawo chełmińskie posiadała 2 wolne włoki przeznaczone dla

⁴¹ Pierwsze określenie wskazywało kierunek – w stronę Elbląga, w drugim przedrostek Heer wskazywał na Pana Kraju czyli Zakon NMP, była to zatem „droga państwowa” w dzisiejszym rozumieniu.

proboszcza, 3 dla dziedzicznego urzędu sołtysa oraz 10,5 włók czynszowych, zagospodarowanych przez miejscowych gburów.

Kościół parafialny p.w. św. Barbary obejmował kilka miejscowości, o posługach tutejszego proboszcza dla mieszkańców Starego Pola i Złotowa wspominało odpowiednio w 1330 i 1342 roku, natomiast w roku 1408 chór ze szkoły parafialnej w Krzyżanowie występował dla Wielkiego Mistrza podczas jakiejś uroczystości zorganizowanej na dworze w Szaleńcu. Ta gotycka, murowana budowla z drewnianą wieżą opisywana była podczas wizytacji kościelnej w roku 1637 bez większych uwag, natomiast w kolejnych latach (1654, 1669) wskazywano na jej pogarszający się stan techniczny, zwłaszcza w odniesieniu do wieży.

Parwark.

Majątek lokowany około 1321 roku przez komtura dzierzgońskiego Lutera von Braunschweiga, zapewne razem z pobliską wsią Kraszewo. W 1385 roku odnotowany w źródłach jako pruska wieś czynszowa (?); informacja ta wydaje się prawdziwa tylko w aspekcie wskazania na bałtyjską genezę struktury osadniczej. Świadczą o niej także pierwsze nazwy majątku spotykane w dokumentach w formach: Mackutkaym, Makotkaym, Makutkeym, Matkutkaym⁴². Z czasem przyjęła się nazwa Parwark, z odmianami: Perwalke, Parkwark, po 1945 roku - PGR Parwark. Po wojnie 13-letniej Ekonomia Malborska wypuściła dobro w ręce prywatne, nazwiska właścicieli nie są jednak znane. Układ przestrzenny ukształtował się w formie przysiółka placowego, wypełniająca go zabudowa ulegała wielokrotnym przekształceniom, zachowana pochodzi z końca XIX i początku XX wieku. Rozplanowanie majątku przyjęło ostatecznie formę typowego założenia dworsko – parkowego, z murowanym dworem (około 1880), parkiem oraz mieszkalnymi i gospodarczymi zabudowaniami folwarku. Struktura ta została mocno przeobrażona, chociaż nie zatarta do końca, w latach funkcjonowania PGR-u.

Stare Pole.

Komtur dzierzgoński Luter von Braunschweig przekazał w dniu 14 lutego 1330 roku akt lokacyjny wsi „Aldenvelt” zasadzcy Hannusowi aus Montau; wieś została uposażona w 30 włók na prawie chełmińskim i parafialnie podporządkowana kościołowi w pobliskim Krzyżanowie. Początkowo aż 18 z tych włók zostało zwolnionych od czynszu na okres dwóch lat, co może świadczyć, że do starego areálu dodano nowe grunty uprawne nie obciążone fiskalnie; to i inne fakty wskazują *de facto* na relokację wsi pruskiej do wsi niemieckiej, gbuskiej⁴³. Na ślady wcześniejszej struktury osadniczej naprowadzają także informacje o tym, że między Starym Polem a Ząbrowem znajdowało się tzw. Polskie Pole, odnotowane w Księdze Czystów komturstwa elbląskiego na początku XIV wieku. Na prawie chełmińskim posiadał je wówczas niejaki Jakub Schadewalde. Możliwe, że także ta nazwa stanowi pozostałość po osiedlu z czasów przez rozpoczęciem przez Zakon NMP kolonizacji wiejskiej na Żuławach.

W ramach Ekonomii Malborskiej zarejestrowano w roku 1510 wzrost areálu Starego Pola do 35,5 włók, w końcu wieku XIX grunty wiejskie objęły już 45 łąnów. Układ ruralistyczny uformował się w typie klasycznej owalnicy z centralnie położonym placem wiejskim (nawsie) ujętym przez dwa odcinki głównej ulicy wiejskiej, stanowiącej fragment drugorzędnego traktu łączącego Malbork z Elblągiem. Znaczące przekształcenie tego rozplanowania nastąpiło w XIX wieku w związku z rozwojem układu komunikacyjnego o skali ponadlokalnej – po wybudowaniu nowoczesnej szosy nr 1 oraz poprowadzeniu linii Kolei Wschodniej i wybudowaniu stacji kolejowej oraz budynku poczty. Do tego od roku 1881 realizowano

⁴² Występujące w tych nazwach określenie „kaym”, pochodzenia bałtyjskiego, można interpretować jako „dwór”, „majątek” należący do znaczącej osoby, możnego Prusa.

⁴³ Sama nazwa Aldenvelt zawierająca określenie „pole” wskazuje na obecność pruskiego lauksu w tutejszej strukturze osadniczej.

rozległe przestrzennie założenie cukrowni w południowo-zachodniej części miejscowości. Związana z tymi inwestycjami zabudowa mieszkalna i usługowa rozlała się przede wszystkim w kierunku południowym aż do połączenia układów osadniczych Starego Pola i Krzyżanowa. W 4 ćwierci XIX i na początku XX wieku aranżacja architektoniczna miejscowości postępowała w sposób niespecyficzny dla pejzażu wiejskiego – bardziej znaczący mieszkańcy Starego Pola, lekarze, weterynarze, aptekarze i urzędnicy zaczęli wznosić budynki w typie małomiasteczkowym, wille i kamienice w stylu historyzującym i wczesnomodernistycznym (np. dom handlowy Benno Friesena, dwór rodziny Enss, budynek zajazdu z hotelem, apteka). W wyniku tych przeobrażeń Stare Pole stało się najważniejszym ośrodkiem na obszarze Małych Żuław Malborskich w aspekcie społecznym, gospodarczym i handlowym (znane z organizacji popularnych targów rolnych i hodowlanych, do tradycji tej nawiązano w sposób udany w czasach współczesnych).

Szaleniec.

Klasyczna wieś kolonijna w sensie rozwoju historycznego i przestrzennego, związanego z ukształtowaniem układu ruralistycznego i zabudowy, przy czym jej kolonijność ma czystą formę determinowaną przez kulturę i społeczność mennonicką, pamiątką po której jest dobrze zachowana, ostatnio poddana rewitalizacji, nekropolia tego wyznania.

Dawne nazwy miejscowości to w formie podstawowej Thörichthof, odmiany (Torichthof, Töringsdorf, Thöringshöfschen, Thoerichthoff), a polska Szaleniec.

Szaleniec został założony przez Zakon NMP około 1360 roku na „surowym korzeniu” w oparciu o prawo chełmińskie, w miejscu osuszonego bagna o nazwie Solow (razem ze wsią czynszową Złotowo). Od początku posiadał status folwarku domeralnego (=państwowego, czyli należącego do samych krzyżaków) podlegającego początkowo komturii dzierzgońskiej, a po wielkiej wojnie (lata 1413-1414) znajdującego się w zasięgu oddziaływania zamku malborskiego (konwentu malborskiego). Zarządcą folwarku określonego mianem „thörichte Hof” w roku 1405 był niejaki Peter Ernst, określony jako „Hauptmann czum Thorechtenhoffe” (*Christburger Handfestbuch XI*). Folwark miał znaczenie nie tylko gospodarcze, ale również urzędowe, znajdujący się tu zapewne dwór wykorzystano do nadzorowania okolicznego obszaru. Od co najmniej 1359 r. w dokumentach krzyżackich pojawiają się wzmianki o okręgu administracyjnym zwanym *Pflege Thörichthof-Stalle*; zarządzał nim rycerz – opiekun (niem. *Pfleger*) administrujący niziną ciągnącą się w kierunku Jezioro Druzno⁴⁴. Rycerze związani z tym stanowiskiem urzędowali najczęściej w Stalewie, w Szaleńcu tylko okazjonalnie, a ich obowiązki były rozliczne: decydowali o zasadach rybołówstwa, o możliwości i sposobie korzystania z lasów, o wykorzystaniu licznych w okolicy łąk, błoni i rozgartów, nadzorowali prowadzenie prac hydrograficznych związanych z osuszaniem bagna Solow i „wyprostowaniu” biegu Tejny Wyżynnej na odcinku od Złotowa do Rozgartu.

Pod względem parafialnym Szaleniec związany był z kościołem w Krzyżanowie, którego patronem był Zakon NMP.

Folwark niezbyt zniszczony w trakcie wojny 13-letniej, po jej zakończeniu, w ramach Prus Królewskich, utrzymał status państwowy i jako królewszczyna zarządzany był przez Ekonomię Malborsk⁴⁵. Znany z lustracji przeprowadzonej na początku XVII wieku, odnotowany pod nazwą „Szaleniec”, zabudowany był solidnym, murowanym, dwukondygnacyjnym dworem otoczonym zabudowaniami folwarcznymi. Ten pierwotny układ przestrzenny i budowlany został całkowicie zatarty i nie pozostawił żadnych trwałych śladów w terenie. Folwark stopniowo podupadał i wymagał innego pomysłu na zagospodarowanie.

⁴⁴ W roku 1359 wymieniony był *Pfleger von Stalle* – brat Walrabe. B. Schmid, opus.cit. (K. Marienburg), Wstęp str. VII.

⁴⁵ Podobne folwarki w Kikojtach i Parwarku dostały się po wojnie 13-letniej w ręce prywatne.

Zupełnie nowy rozdział w dziejach miejscowości rozpoczął się w 1 ćwierci XVIII stulecia i związany był z osadnictwem olęderskim (tu ściśle mennonickim) oraz instytucją prawną jaką była emfiteuta⁴⁶. Wówczas na bazie wspomnianego folwarku, nie nawiązując do jego tradycji, powstała typowa wieś kolonijna, założona, zagospodarowana i rozwijana przez osadników przybyłych z Holandii; wprowadzili oni do lokalnego krajobrazu typowe dla własnej kultury i wiedzy elementy składowe, takie jak zabudowa rozproszona sytuowana na terпах z charakterystycznymi zagrodami zblokowanymi, blokowy rozkład pól uprawnych, misternie skonstruowany i działający system melioracyjny, a także cmentarz wyznaniowy z charakterystycznymi stelami.

Kontrakt emfiteutyczny, rozpoczynający drugi ważny rozdział w dziejach Szaleńca, został podpisany 30 listopada 1727 roku. Zawarło go jedenaście rodzin mennonickich (występujących jako jedna osoba prawna) na okres 40 lat dla areału o powierzchni 19 włók i 16 mórg. Mennonici byli w tym czasie jedynymi mieszkańcami nowo tworzonej wsi i mogli jej nadać specyficzny dla własnej kultury charakter, nie podlegając żadnym ograniczeniom ze strony dłużej osadzonych sąsiadów. Szaleniec stał się w związku z tym przykładem osadnictwa mennonickiego w klasycznej, czystej formie, nie podlegającego zewnętrznym uwarunkowaniom natury społecznej i kulturowej, w sumie casus taki był niezwykle rzadki na Żuławach Malborskich – w większości osady olęderskie powstawały bowiem obok starych, od dawna funkcjonujących wsi, jako ich satelity, z natury rzeczy gorzej uposażone.

W roku 1772, gdy Prusy Królewskie zostały wcielone do monarchii fryderycjańskiej, na podstawie spisu katastralnego wykonanego przez nową administrację odnotowano następujące rodziny zamieszkujące Szaleniec, wszystkie nadal będące mennonitami: Dau, Dirksen, Dick, Fisch, Funck, Gruntu, Jantzen, Kaettler, Kasper, Martens, Penner, Siebert.

Z czasem polityka administracji pruskiej stawała się coraz bardziej restrykcyjna wobec mennonitów, głównie nie respektując kluczowej dla nich zasady pacyfizmu, do czego dołożyły się jeszcze kwestie fiskalne, w tym podatki na rzecz luteran czy katolików nakładane w zamian za zezwolenie na odrębność wyznaniową; cały ten splot uwarunkowań sprawił, że mennonici zaczęli masowo emigrować do Rosji, począwszy od lat 1787-1789. Znalazło to swój wyraz także w przypadku Szaleńca. Zwiększająca się wprawdzie populacja wsi liczyła jednak coraz mniej mennonitów, w roku 1824 na 124 mieszkańców tylko 38 należało do anabaptystów. Zmieniły się także nazwiska mennonickich rodzin związanych ze wsią, w petycji kierowanej do władz powiatowych w roku 1868 podpisały się mennonickie rodziny: Cornelsen, Klaassen, Penner, Fröse, Funk i Schmidt. Nazwiska te spotkamy na stelach zachowanych na cmentarzu w Szaleńcu.

W 1933 roku liczba mieszkańców Szaleńca wynosiła 194 osoby, w 1939 roku 179 osób, byli wśród nich także mennonici, ale ich liczby nie znamy, natomiast nazwiska rodzin mennonickich z terenu Szaleńca (odnotowane w roku 1936) brzmiały: Dyck, Drieger, Friesen, Jungius i Wiehler. B. Schmid wspomina w roku 1919 o jednym domu podcieniowym występującym w pejzażu wsi należącym do Friesena; ten powstał około 1790 roku budynek, konstrukcji zrębowej, z podcieniem wspartym na siedmiu słupach, o bogato opracowanych, ryglowych szczytach nie zachował się.

Szlagnowo.

Wieś lokowana w komturii dzierzgońskiej między 1330 a 1350 r. W źródłach wzmiankowana po raz pierwszy dopiero w końcu XIV wieku jako wieś pruska z nazwą pochodzenia bałtyjskiego zapisywaną jako: *Slaulon*, *Slawlun*; później utrwaliła się nazwa *Schlablau*

⁴⁶ Forma organizacji wsi wprowadzona w 4 ćwierci XVI stulecia w Prusach Królewskich, obok znanego od średniowiecza prawa chełmińskiego, polegająca na zawieraniu kontraktów na dzierżawienie ziemi z całą swobodą właściciela; zwana też prawem olęderskim (emfiteuta czyli dzierżawca nazywany był odpowiednio „olędrem”, nie miało to konotacji narodowościowych).

spotykana w różnych dokumentach oraz na mapach topograficznych z końca XIX i pierwszej połowy XX wieku. Układ ruralistyczny rozwinął się w formie przysiółka ulicowego. Parafialnie związana z Krzyżanowem. W późniejszych czasach ludność wyznania protestanckiego należała do kościoła w Starym Polu.

W ramach Ekonomii Malborskiej zmienił się status wsi na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku.

W okolicach Szlagnowa nie powstała zabudowa kolonijna; układ osadniczy nie uległ większym zmianom od czasów lokacji; miejscowość w ciągu wieków „skurczyła się”: z czterech gospodarstw gburskich odnotowanych w XVIII wieku w XIX i pierwszej połowie XX wieku przetrwały dwa majątki ziemskie; nie są znane nazwiska ich właścicieli. Po wybudowaniu linii kolej wschodniej, na północ od wsi pojawiło się siedlisko z domem dróżnika. Liczba ludności w 1933 roku wynosiła 200, w 1939 roku – 173.

Ząbrowo.

Podobnie jak Królewsko, dzisiejsze Ząbrowo składa się z trzech historycznych jednostek osadniczych, rozwijających się do końca II wojny światowej w odniesieniu do odrębnych uwarunkowań prawnych, gospodarczych i społeczno-kulturowych, są nimi: wieś czynszowa, chełmińska Ząbrowo, wieś kolonijna, „olederska” - Czerwonka (zwana też Stróżą) oraz położona nad Nogatem-Pautą osada Letniki. Ich dawne nazwy to odpowiednio: Sommerau, Sammeraw, Sameraw i Someraner (Ząbrowo), villa Somerane, Sommerort (Letniki) oraz Rothebude, Rothe Bude (Czerwonka).

Wieś o nazwie *Sommerau* została lokowana w komturii dzierzgońskiej być może już około 1300 roku. Po roku 1405 znalazła się w komturii elbląskiej, a od roku 1457 podlegała pod zamek w Malborku. W roku 1392 w Ząbrowie byli notowani gburzy Nikill i Hermann Swarcze, w roku 1396 Otto Niklus, Nickiel Backer, Hancke Frodinrich, Niklus Bare, Crumme Lekill, w roku 1401 Hannus Merkel, a w roku 1409 Hans Pfifer. Pierwotny dokument lokacyjny zaginął, znamy tylko jego wznowienie wystawione w roku 1441 przez ostatniego komtura elbląskiego, Heinricha Reuß von Plauen. Wynika z niego, że była to wieś czynszowa założona w oparciu o prawo chełmińskie (według klasyfikacji B. Schmida – niemiecka, gburiska). Układ przestrzenny przyjął formę ulicówki placowej, ale po XV stuleciu ulegał znaczącym przeobrażeniom, zarówno w odniesieniu do planu zwartego, jak zwłaszcza do zabudowy kolonijnej. Pod względem parafialnym Ząbrowo było związane z parafią w Fiszewie.

Zmiana statusu prawnego miejscowości dokonała się na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. W ramach Ekonomii Malborskiej odnotowywano częste zniszczenia Ząbrowa i pobliskiej okolicy przez powodzie, miały one miejsce w latach: 1463, 1465, 1466, 1472 i 1481. Szczególnie dotkliwe były dwie ostatnie: dla przykładu 16 lutego 1472 roku woda przerwała wały w pobliżu „Sammarauorth” aż w pięciu miejscach, co doprowadziło do zalania większości wsi na Małych Żuławach Malborskich, a Ząbrowo zniszczone zostało najbardziej i całkowicie opustoszało. Lustracja z 1510 roku wymieniała w Ząbrowie 7 gburów na dotychczas opuszczonym obszarze. Totalna powódź z 1888 r. zniszczyła niemal cały układ osadniczy z zabudową – przetrwały trzy gospodarstwa; wieś musiała rozwijać się od nowa.

W drugiej połowie XVII wieku i w XVIII stuleciu, dokładnie po wielkiej powodzi z roku 1651, zagospodarowano tereny położone na północ i wschód od wsi lokacyjnej. Zasiedlenie oparte na klasycznych wzorach kolonijnych odbywało się fazami: najpierw powstała zabudowa w formie łańcuchówki przywałowej między osiami wyznaczonymi przez wały Nogatu i przez towarzyszący im trakt „Via Elbigensis”, potem powstała zabudowa rozproszona (jednodworcza blokowa na terpach) na południe i wschód od łańcuchówki. Pierwszą fazę tworzyli menonici, za drugą odpowiadali „oledrzy” w szerokim znaczeniu tego słowa, czyli osadnicy stosujący symptomatyczne moduły gospodarki holenderskiej, niekoniecznie jednak narodowościowo czy wyznaniowo tożsami z anabaptystami. Jedni i drudzy poza rozproszonymi siedliskami wprowadzili do krajobrazu kulturowego tak

charakterystyczne komponenty kolonijnego układu osadniczego, jak: blokowy rozłóg pól, gęsta sieć rowów i kanałów odwadniających, wiatraki – pompy oraz szpalery wierzb, ocieniające rowy melioracyjne, drogi akcentowane nasadzeniami z wierzb, lip i jesionów, w formach architektonicznych dominowały zagrody typu wzdłużnego – langhofy, wiele budynków mieszkalnych (w zagrodach) lub wolnostojących miało konstrukcję zrębową.

Na terenie dzisiejszego Ząbrowa, głównie w Czerwonce, odnotowano łącznie ponad 14 rodzin menonickich, w roku 1777 byli to: Johan Tiesen z trzyosobową rodziną, Peter Penner, rolnik, z pięcioosobową rodziną i pięcioma pracownikami (*Dienstboten*), Dirck Loewen, rolnik, z trzyosobową rodziną i jednym pracownikiem oraz Johan Hiebert, rolnik, z dwuosobową rodziną. „Olędrzy” początkowo mieszkali tylko na koloniach i gospodarowali w

oparciu o prawo emfiteutyczne, z czasem ich status zmieniał się, dochodziło nawet do tego, że nabywali na własność stare gospodarstwa chełmińskie. Gospodarstw tych na początku było 5, z czasem, po XIX wiecznych reformach uwłaszczeniowych, liczba majątków ziemskich ukształtowała się na poziomie dwunastu. Informacje na temat tych majątków ziemskich przedstawiają się następująco: 1772 rok: George Schönberg (2 włóki ziemi), Bestvater (4,2 włóki ziemi), wdowa Wundrich (2,7 włóki ziemi), Johan Brauser (1,22 włóki ziemi), Samuel Brand (bauer, 1,1, włóki ziemi); XIX i 1 połowa XX wieku: v. Riesen; Peters, Zimmermann, Kuhn, Nebe, Gresch, Reihs, Isdepski, Pauls, Fröse, Klingenberg oraz Zimmermann II.

Dane statystyczne na temat liczby mieszkańców: **Ząbrowo**: 1912 r. – 223, 1925 r. – 307, 1931 r. – 307, 1939 r. – 665; **Czerwotka**: 1912 r. – 103, 1931 r. – 159; **Letniki**: 1912r. – 28. Wynika z nich, że Ząbrowo było jedną z największych wsi na Małych Żuławach Malborskich ze stałą tendencją do rozwoju układu przestrzennego i osadniczego. Po 1945 roku w Letnikach wybudowany został Centralny Wodociąg Żuławski (Zakład Produkcji Wody w Ząbrowie) oparty na podziemnych czwartorzędowych zbiornikach wody podlegających szczególnej ochronie.

Złotowo.

Jak wspomniano wyżej (porównaj Szalenieć) wieś powstała na „surowym korzeniu” po osuszeniu wielkiego bagna o nazwie Solow; to wielkie przedsięwzięcie zrealizowane zostało z inicjatywy i pod nadzorem komtura dzierzgońskiego Güntera Schwarzenburga, który pełnił swój urząd w latach 1331-1335. 8 stycznia 1342 roku kolejny komtur dzierzgoński – Alexander von Kornre – odnowił przywilej lokacyjny obniżając zarazem powinności czynszowe dla kolonistów (zapewne ze względu na trudności w rozwoju gospodarczym). Wieś posiadała 35 włók, które należały na prawie chełmińskim do szlachetnego Hannusa Halczte. Należy więc sądzić, że początkowo była wsią rycerską. Następnie przekształcona w wieś czynszową (wg klasyfikacji B. Schmida – niemiecką, gburską). Dane nazwy Reichfelde, Reychenvel, Reichfeld i Rechsfelt. Zwarty układ ruralistyczny przybrał formę owalnicy. Pod względem parafialnym związana z kościołem Krzyżanwie, potem w Żuławce Sztumskiej.

W Prusach Królewskich zarządzana przez Ekonomię Malborską, która na podstawie edyktu królewskiego z 1476 zmieniła status wsi. Lustracja z 1629 roku wspomina o niemal całkowitym zniszczeniu układu osadniczego w wyniku wojny polsko-szwedzkiej.

W 2 połowie XVIII i w XIX wieku zwarty układ przestrzenny wsi poszerzył się o zabudowę kolonijną – zwiększył się areal oraz liczba siedlisk. Gospodarstwa emfiteutyczne powstały od wschodu (2) i od zachodu (3). Do dziś zachowały się cztery, na siedlisku piątego po 1945 r. rozwinął się PGR. Znane są cztery rodziny olęderskie, prawdopodobnie menonickie, związane z dziejami Złotowa od XVIII wieku: Dick, Penner, Jenzen i Nack. Natomiast liczba majątków ziemskich rozwiniętych w drugiej połowie XIX wieku i funkcjonujących do 1945 zamknęła się liczbą siedmiu, należały one do rodzin: Kerber, Preuss, Frost, Beuttel, Rempel i Bartel. W wyróżniającej się w pejzażu wiejskim zabudowie mieszkalnej tych

bauerskich siedlisk występowały trzy domy podcieniowe, z których po 1945 roku przetrwał jeden (niestety zniszczony przez pożar w 2014 roku) ⁴⁷.

Liczba mieszkańców kształtowała się w następujący sposób: 1820 r. – 175, 1869 r. – 351, 1933 r. – 323, 1939 r. – 304.

W latach 80-tych XIX wieku powstała we wsi szkoła ewangelicka, ludność tego wyznania należała do parafii w Starym Polu, katolicy nadal podlegali pod Żuławkę Sztumską.

Wieś cieszyła się opinią dobrze gospodarującej, słynęła w okolicy ze szczególnie urodzajnych gruntów na co wskazywała jej dawna nazwa (Reichfelde – dosłownie: Bogate Pole).

⁴⁷ Dom ten wybudowany został w końcu XVIII wieku dla Johanna Gabriela Prussa. Później należał do rodziny Beutell, właścicieli jednego z tutejszych majątków ziemskich. W 1945 Rosjanie urządzili w tym budynku szpital polowy.

5.2.4. Zabytki nieruchome.

Głównym komponentem lokalnego (a także w szerszym kontekście - regionalnego, związanego z Żuławami Wiślanymi) dziedzictwa kulturowego są zabytki nieruchome, w porównaniu do nich zabytki archeologiczne i ruchome związane z obszarem gminy Stare Pole okazują się zbiorami nader skromnymi i generalnie rzecz biorąc – mało reprezentatywnymi (porównaj **podrozdziały 5.2.6. i 5.2.7.**). Dziedzictwo gminy oraz jej krajobraz kulturowy wyrażają się zatem przede wszystkim **poprzez zabytki nieruchome.**

Zasób zabytków nieruchomych jest duży, po przeprowadzeniu kwerendy archiwalnej oraz badań terenowych związanych z opracowaniem pierwszego i obecnego gminnego programu opieki nad zabytkami, można go oszacować na liczbę przekraczającą znacznie 500 pozycji. Pozycje te uwzględniają obiekty architektury i budownictwa, kompozycje zieleni wysokiej oraz obiekty małej architektury (wszystkie te kategorie zostały zaewidencjonowane lub zarejestrowane), do czego dochodzą jeszcze zabytkowe układy ruralistyczne, wyodrębnione wnętrza krajobrazowe, miejsca pamiątkowe, rozłogi pól, historyczne układy komunikacyjne oraz elementy związane z siecią hydrograficzną (których nie ewidencjonowano).

Ten zasób, odniesiony do powierzchni gminy lub porównany do liczby obiektów powstałych lub ukształtowanych po 1945 roku, świadczy o dużym nasyceniu krajobrazu elementami historycznymi i decyduje o jego *zabytkowości*.

Zabytki nieruchome występujące na obszarze gminy reprezentują dużą różnorodność pod względem form, typów i struktury, charakteryzują się zróżnicowanym stanem zachowania i stopniem przekształcenia w stosunku do oryginalnych, projektowych rozwiązań, posiadają także znacząco odbiegające od siebie wartości architektoniczne, historyczne i zabytkowe. Z punktu widzenia konserwatorskiego można je zatem podzielić na: objęte ścisłą ochroną prawną (wpisane do rejestru zabytków), objęte ochroną wynikającą z ustaleń zawartych w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (pierwsze i drugie omówione w **podrozdziale 5.3.**) oraz te, których status prawny także został określony ustawowo i wymaga, na podstawie odpowiednich ustaw i rozporządzeń wykonawczych, uzgodnień dokonywanych z punktu widzenia konserwatorskiego podczas wykonywania prac odbywających się na podstawie pozwoleń na budowę tj. ujętych w gminnej ewidencji zabytków (porównaj **podrozdział 5.4.**). Istnieje wreszcie również stosunkowo liczna i reprezentatywna dla krajobrazu kulturowego gminy Stare Pole grupa obiektów historycznych, pochodzących na ogół z pierwszej połowy XX wieku, które nie zostały zaliczone do zabytków nieruchomych w przedstawionym powyżej sensie formalnym, a które wymagają ochrony i opieki oraz opinii konserwatorskich podczas procesów inwestycyjnych z nimi związanych. Są to w większości wypadków dzieła architektury i budownictwa *tworzące historyczny klimat miejscowości*: obiekty tego typu zostały wskazane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego uchwalanych w latach 2010-2012 (dla sołectw Janówka, Kaczynos i Ząbrowo), a dla pozostałej części gminy zostały przedstawione i opisane w **Aneksie nr 5**. Postulowany w niniejszym Programie zakres ochrony w stosunku do tych obiektów jest następujący: 1. *ochronie podlegają historyczne gabaryty budynku, bryła, kształt dachu, materiał z którego został wykonany; kolorystyka ścian zewnętrznych powinna nawiązywać do kolorystyki historycznej* 2. *działania inwestycyjne na tych obiektach wymagają uzgodnienia z właściwym terenowo konserwatorem zabytków* (jest to zakres ochrony dla obiektów współtworzących historyczny klimat miejscowości ustanowiony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo).

5.2.5. Zabytki ruchome.

Zabytki ruchome związane z terenem gminy Stare Pole stanowią – jak powiedziano - zbiór bardzo skromny zarówno w ujęciu autotelicznym, jaki i w porównaniu do innych gmin żuławskich, sąsiednich czy występujących w pobliżu. Składają się na ten zbiór przede wszystkim wyposażenia trzech kościołów: parafialnego w Królewie, parafialnego w Krzyżanowie oraz filialnego w Starym Polu.

Elementy wystroju i wyposażenia tych kościołów powstały w okresie od gotyku do neogotyku i związane są z dwoma kręgami kulturowymi – katolickim (Krzyżanowo, Królewo) oraz ewangelickim (Stare Pole). Wszystkie zabytki pochodzą z fundacji zamożnych lokalnych rodzin gburskich (np. Sielmann, Rentel, Zimmermann) lub – w zdecydowanej mniejszości - szlacheckich (Wunderlich, Kithlof, Holst) czy mieszczańskich (głównie obywatele Malborka). Proweniencja większości nie jest znana, zaledwie w kilku przypadkach możemy wskazać autora lub warsztat, przy czym nie są to nazwiska odgrywające znaczącą rolę w historii regionu. Dla przykładu ołtarz główny w kościele ewangelickim w Starym Polu wykonany został w roku 1711 w warsztacie rzeźbiarza Scwrenza z Elbląga.

Elementy wystroju i wyposażenia kościołów w Królewie i Krzyżanowie zostały wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego – porównaj odpowiednią tabelę **w rozdziale 12 Aneksy** (porównaj **Aneks nr 2**). Jak w poprzednim gminnym programie opieki nad zabytkami, tak i teraz postuluje się, by wpisem do rejestru zabytków objąć wyposażenie kościoła filialnego w Starym Polu ze względu na wartości historyczne i artystyczne oraz z uwagi na prowadzone systematycznie przez właściciela prace konserwatorskie (częściowo finansowane z budżetu Gminy Stare Pole – vide wspomniany wyżej barokowy ołtarz główny).

W czasie, który minął od opracowania i uchwalenia poprzedniego gminnego programu opieki nad zabytkami, zasób zabytków ruchomych tworzących wyposażenie kościołów zlokalizowanych na obszarze gminy Stare Pole nie zmienił się. Prace konserwatorskie przy tych obiektach wykonane zostały w skromnym zakresie i dotyczyły ołtarza głównego w kościele parafialnym w Krzyżanowie (dofinansowane z budżetu Gminy w ramach realizacji *Uchwały Nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 roku w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczania*).

Warto wspomnieć o kilkudziesięciu zabytkach sepulkralnych związanych z historycznymi cmentarzami: kościelnymi w wyżej wymienionych wsiach oraz mennonickim w Szaleńcu. Na uwagę zasługują przede wszystkim charakterystyczne dla kultury holenderskiej stele z Szaleńca, pochodzące z XIX wieku oraz dwie barokowe stele z cmentarza przykościelnego w Królewie ⁴⁸. Stele z Szaleńca zostały wstępnie zabezpieczone (głównie uporządkowane, oczyszczone) podczas rewitalizacji nekropolii wykonanej w 2014 roku przy wsparciu dotacji uzyskanej w ramach osi Leader PROW.

Podczas wykonywania GEZ, w trakcie prac terenowych, zwrócono uwagę na zachowane elementy wystroju i wyposażenia ewidencjonowanych budynków. Rozpoznanie przeprowadzono bardzo wnikliwie i szczegółowo, opierając się na wizjach lokalnych i wywiadach z właścicielami, a wypływające z tego postępowania wnioski prowadzą do

⁴⁸ W Szaleńcu zachowało się 11 steli z piaskowca, najstarsza z roku 1806, najmłodsza z 1895 roku. W Królewie znajdują się: stela z piaskowca Samuela Wunderlicha z 1795 roku oraz stela z piaskowca Reginy Wunderlich z 1788 roku.

negatywnych, z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego regionu, konstatacji. Większość elementów wystroju i wyposażenia wiejskich obiektów architektury i budownictwa, symptomatycznych dla regionu, reprezentatywnych i charakteryzujących się różnorodną specyfiką form, co wiemy choćby na podstawie katalogu B. Schmida, uległa rozproszeniu. Obiekty te zostały zniszczone lub sprzedane kolekcjonerom głównie w latach 70-tych i 80-tych XX wieku. Ich powojenni właściciele nie przywiązywali do tych przedmiotów większej uwagi, nie znali ich wartości historycznej czy artystycznej, nie darzyli ich sentymentem, nie dostrzegali potrzeby, by zadbać o ich zachowanie dla przyszłych pokoleń czy też dla podkreślenia specyfiki zamieszkanego regionu. Skromne elementy wystroju i wyposażenia, w postaci pieców, stolarki wewnętrznej, szafek ściennych czy mebli zachowały się tylko w przypadku kilku budynków, są nimi: *dom podcieniowy w Kleciu, dom wolnostojący Klecie nr 26, dom wolnostojący w Królewie nr 95, dom podcieniowy w Złotowie, domy w zagrodach wzdłużnych w Złotowie (Złotowo nr 3 i nr 6), dom wolnostojący w Złotowie nr 56.*

Zasób wystroju i wyposażenia związanego z wartościową architekturą regionalną uległ ponadto uszczupleniu w okresie ostatnich sześciu lat w wyniku przeobrażeń, które dotknęły dwa domy podcieniowe (pożar domu podcieniowego w Złotowie oraz rozbiórka domu podcieniowego w Kławkach).

5.2.6. Zabytki archeologiczne.

Podobnie skromny, jak w przypadku zabytków ruchomych, jest zasób zabytków archeologicznych związanych z terenami gminy Stare Pole. Porównanie z położonymi od południa gminami pozwala stwierdzić, że liczba zabytków archeologicznych zaewidencjonowanych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) jest w omawianym przypadku kilkakrotnie mniejsza. Współgra to ustaleniami poczynionymi przez G. Gerulisa dotyczącymi zachowania pomników językowych. Ilość zasymilowanych nazw pruskich, odnoszących się do miejscowości, obszarów czy obiektów fizjograficznych w przypadku dawnego komornictwa Morajny (na południe od omawianego obszaru) jest wielokrotnie większa w porównaniu do dawnego komornictwa Fiszewo (odpowiadającego opisywanemu obszarowi).

Zabytki archeologiczne zostały dokładnie wymienione oraz częściowo scharakteryzowane w **rozdziale 12 Aneksy** (porównaj **Aneks nr 3**) niniejszego opracowania. Źródłem danych są dokumentacje wykonane w ramach AZP przechowywane w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku.

Większość zaewidencjonowanych stanowisk to ślady osadnicze odkryte w trakcie badań powierzchniowych. Nie mają one utrwalonych form terenowych, żadnych widocznych śladów, które można by starać się wyeksponować w procesie rewitalizacji krajobrazu kulturowego czy podnoszenia walorów turystyczno-krajoznawczych okolicy.

Tylko dwa stanowiska – występujące w pobliżu Dębowej Góry oraz na południe od Kraszewa – posiadają walory, związane z położeniem oraz częściowo z zachowaniem form historycznych, pozwalające myśleć o ich uczytelnieniu oraz zaadaptowaniu dla potrzeb turystycznych i rewitalizacyjnych.

Jedno ze stanowisk archeologicznych (Dębowa Góra) w pobliżu Kaczynosu zostało wpisane do rejestru zabytków. W czasie, który minął od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki nad zabytkami, stanowiska archeologiczne występujące na terenie sołectw Janówka, Kaczynos i Ząborwo zostały objęte ochroną prawną wynikającą z art. 7 pkt 4 u.o.z. tj. poprzez ustalenia zawarte w tekstach i na rysunkach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne.

Dziedzictwo niematerialne, czyli sfera kultury symbolicznej funkcjonującej w sposób inersubiektywny, reprezentatywny dla określonej społeczności i nie stanowiącej prostej sumy indywidualnie odczuwanych poglądów na świat, okazuje się w przypadku takich krain jak rozważana bardzo trudne do opisanie. Do niedawna nie prowadzono żadnych systematycznych badań mających na celu rozpoznanie tej ważnej dziedziny życia, zdefiniowanie kategorii, na których ona się opiera i w oparciu o które funkcjonuje oraz prognozowanie w jakim kierunku będzie ewoluowała.

W 2010 i 2011 roku badania takie przeprowadzili, prawdopodobnie po raz pierwszy na tak dużą skalę od 1945 roku, studenci i naukowcy z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu w Białymstoku oraz Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu⁴⁹. Przedmiotem ich zainteresowania stała się społeczność zamieszkująca Żuławy Elbląskie oraz część Małych Żuław Malborskich, uwaga badaczy skupiła się zwłaszcza na mieszkańcach gminy Gronowo Elbląskie oraz właśnie gminy Stare Pole.

W zasadzie zbiór kilku artykułów potwierdził tezę zasygnalizowaną już w pierwszym gminnym programie opieki nad zabytkami wykonanym w 2009 roku dla gminy Stare Pole: na obszarze tym (podobnie jak w całym większym sąsiedztwie) doszło po 1945 roku do dramatycznej i brzemiennej w skutkach zmiany społecznej i kulturowej, w jej wyniku najbardziej ucierpiała właśnie sfera kultury symbolicznej związanej z krainą Żuław Wiślanych: zapomnieniu uległ cały kontekst niematerialny tego regionu, z jego wierzeniami, tradycjami, światopoglądem i różnego rodzaju wiedzą.

Anna Weronika Brzezińska zauważyła, że tożsamość kulturowa w badanym obszarze funkcjonuje od lat tylko na jednym, niższym poziomie tj. na poziomie tożsamości lokalnej, wiążącej człowieka z jego bezpośrednim otoczeniem i identyfikującym się z elementami najbliższego krajobrazu kulturowego oraz społecznego⁵⁰. Pewne grupy osiedleńców, zajmując określone wsie, przywoziły ze sobą własne doświadczenia i wiedzę, która ulegała tylko niewielkiemu przetworzeniu w zetknięciu z zastanymi warunkami. W ten sposób tworzył się konglomerat licznych tożsamości lokalnych, nie powstała jednak, aż po dzisiejsze czasy, tożsamość je scalająca, wspólna, funkcjonująca na poziomie wyższym, regionalnym.

Osiedleńcy nie znali historii i dziedzictwa kulturowego krainy, do której zostali przeniesieni z terenów bardzo odległych, typowo polskich, jednorodnych pod względem kulturowym, wyznaniowym i językowym. Przez wiele lat ich stosunek do poniemieckiego i pomennonickiego kręgu kulturowego podlegał wpływom propagandy socjalistycznej i w pewnym sensie „narodowej”, przez co nie mógł być właściwie rozpoznany i w jakikolwiek sposób przyswojony, zasymilowany. Wskutek tego doszło do przerwania ciągłości kulturowej: osadnicy przybywali z nowym bagażem kulturowym, głównie w zakresie kultury społecznej i duchowej, a na miejscu konfrontowali się wyłącznie z pozostawionymi elementami kultury materialnej – poczynając od organizacji przestrzennej, poprzez sposób budowania i urządzania wnętrz, na sprzęcie rolniczym kończąc. *„To zderzenie kultury przywiezionej i zastanej stało się*

⁴⁹ *Krajobraz kulturowy i społeczny Żuław Elbląskich*. Praca zbiorowa pod redakcją: Anny Weroniki Brzezińskiej – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Urszuli Wróblewskiej – Uniwersytet w Białymstoku, Piotra Szwieca – Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu. Wydawca: OPALGRAF Opalenica, nie podano roku wydania.

⁵⁰ Anna Weronika Brzezińska, *Żuławy Elbląskie w perspektywie badań etnologicznych*.

podwaliną pod konstruowanie nowej kultury żuławskiej”⁵¹. Przesiedleńcy nie znali jednak kontekstu, w którym te materialne wytwory zostały wytworzone i funkcjonowały, przez co często używali ich niewłaściwie, nie mówiąc o tym, że na poziomie o wiele wyższym nie potrafili początkowo rozumieć „właściwego sposobu działania” całej tej krainy, w której przyszło im żyć (praktycznego znaczenia urządzeń takich, jak terpy, system odwadniający z zielenią pompową, blokowy rozłóg pól, organizacja społeczna pozwalająca zapobiegać zagrożeniom powodziowym i utrzymywać blokowe rozłogi pól w stanie nadającym się do gospodarowania etc). Nie poznali też, i w większości wypadków nie przyswoili sobie do dziś wiedzy w tym zakresie, przede wszystkim sfery kultury symbolicznej ukształtowanej w toku procesu dziejowego na tych ziemiach, kontekstu, który był bardzo skomplikowany, złożony, wywodzący się z różnych kręgów kulturowych, językowych, wyznaniowych i etnicznych.

⁵¹ Anna Weronika Brzezińska, *Żuławy Elbląskie...*, str. 11

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.

Art. 7 u.o.z. określa formy ochrony zabytków, którymi są:

- 1) wpis do rejestru zabytków
- 2) uznanie za pomnik historii
- 3) utworzenie parku kulturowego
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W stosunku do zabytków występujących na obszarze gminy Stare Pole zastosowanie mają pkt 1 i pkt 4 tego artykułu.

*

Art. 8 u.o.z. określa, że „*Rejestr zabytków, zwany dalej „rejestrem”, dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków*”. W przypadku województwa pomorskiego jest to Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Tryb i sposób wpisu zabytku nieruchomego do rejestru określony jest w art. 9 ustawy:

1. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.
2. W trybie określonym w ust. 1, do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.
3. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych.
4. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku.
5. Decyzja o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, stanowi podstawę wpisu w katastrze nieruchomości.
6. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
7. Wpisy, o których mowa w ust. 4 i 5, są wolne od opłat.

Z terenem gminy Stare Pole związanych jest 11 decyzji wpisujących obiekty do rejestru zabytków nieruchomych oraz 1 decyzja wpisująca obiekt do rejestru zabytków archeologicznych (porównaj odpowiednie tabele zamieszczone w **rozdziale 12 Aneksy**). Użyte powyżej słowo „obiekt” wskazuje, że nie w każdym wypadku decyzja dotyczy pojedynczego zabytku nieruchomego lub archeologicznego. Dla przykładu decyzja nr 278 z dnia 19 grudnia 1961 roku wpisuje do rejestru zabytków jeden zabytek nieruchomy – dom podcieniowy w Kławkach, natomiast decyzja nr 1358 z dnia 18 listopada 1991 roku ustanawia ochronę dla

zespołu dawnej cukrowni w Starym Polu składającego się z 36 budynków i terenu określonego w historycznych granicach założenia.

Łącznie na terenie gminy Stare Pole liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru wynosi 57.

Do rejestru zabytków archeologicznych wpisany jest 1 obiekt składający się z 4 stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w pobliżu tzw. Dębowej Góry (niem. *Eich Berg*). Miejsce to położone jest w sołectwie Ząbrowo chociaż w literaturze fachowej (oraz w ramach AZP) funkcjonuje pod nazwą Kaczynos.

Trzeba zwrócić uwagę na kilka faktów związanych z wpisem do rejestru zabytków nieruchomych i archeologicznych występujących na terenach gminy Stare Pole:

- Liczba decyzji jest bardzo mała, niewspółmierna do zasobów i walorów zabytków tworzących lokalny krajobraz kulturowy. W *Programie Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014* podano, że liczba decyzji w województwie ogółem wynosi 1813 i obejmuje 3311 zabytków, a w powiecie malborskim liczba decyzji wynosi 96⁵². Oznacza to nieznaczny procentowy udział obiektów rejestrowych z gminy Stare Pole wynoszący odpowiednio 0.007 w skali województwa oraz 12,7 w skali powiatu.
- Ostatnia decyzja rejestrowa pochodzi z 1988 roku (cmentarz mennonicki w Szaleńcu) i wydana została jeszcze przez WKZ w Elblągu. Oznacza to, że przez ponad 20 lat nie powstały nowe formy ochrony zabytków na terenie gminy Stare Pole (sic !)
- Jedna z obowiązujących decyzji dotyczy zabytku nieruchomego (dawna plebania) przeniesionego z Królewa do Elbląga⁵³.

**

Art. 10 u.o.z. stwierdza:

1. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.
2. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

W przypadku gminy Stare Pole mamy do czynienia z 2 obowiązującymi decyzjami o wpisie do rejestru zabytków ruchomych. Dotyczą one wyposażenia kościołów parafialnych w Krzyżanowie i Królewie obejmując łącznie 18 zabytków (porównaj tabelę *Aneks nr 2*). Na potrzeby wykonania niniejszego opracowania nie prowadzono dokładnego rozpoznania zasobu i wartości zabytków ruchomych, można jednak oszacować, że liczba obiektów rejestrowych jest w tej dziedzinie większa niż w przypadku zabytków nieruchomych i obejmuje ok. 50 % stanu posiadania. Postuluje się potrzebę dokładniejszego rozpoznania zasobu i

⁵² *Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014*, str. 29.

⁵³ Czyli *de facto* terenów gminy Stare Pole dotyczy 10 decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych obejmujących 56 zabytków nieruchomych.

rozważenie objęcia decyzją o wpisie do rejestru wyposażenia kościoła filialnego w Starym Polu (oraz uzupełnienia wpisu wyposażenia kościoła parafialnego w Królewie).

Na terenie gminy Stare Pole zabytki ruchome występują tylko w obiektach sakralnych. Nie ma tu muzealiów, izb regionalnych czy państwowych lub prywatnych kolekcji.

Decyzje o wpisie do rejestru zabytków ruchomych są także bardzo „starej daty”, pochodzą z roku 1966 i 1972. Potwierdza to zauważony wyżej fakt małego zainteresowania organów ochrony zabytków problematyką lokalnego dziedzictwa kulturowego, określaną mianem „peryferyjności obszaru”.

* *

*

Na terenie gminy Stare Pole nie występują parki kulturowe. Nie planuje się również w najbliższej przyszłości utworzenia takich parków.

Na terenie gminy Stare Pole nie ma obiektów zabytkowych uznanych za pomniki historii (ustanowione Rozporządzeniem Prezydenta RP). Nie występują tu obiekty, które przyszłości mogłyby pretendować do uzyskania takiego miana.

*

Północna część obszaru gminy, od drogi nr 22 łączącej Stare Pole z Królewem po koryto Nogatu, objęta jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. W uchwalonych w roku 2010 i 2012 dokumentach dla sołectw Ząbrowo, Janówka, Kaczynos i Kaczynos Kolonia znalazły się bardzo precyzyjne ustalenia dotyczące form ochrony prawnej dla zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, a także dla pozostałych obiektów historycznych określonych mianem *współtworzących historyczny klimat miejscowości*. Obiekty te zostały wskazane w tekście i na rysunku mpzp, a zakresy ochrony dla nich sformułowane znalazły się zarówno w ogólnej, jak i szczegółowej części planów.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 22 ust. 5 u.o.z. w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Stare Pole zostały ujęte:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta

Po raz pierwszy zasób Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Stare Pole został wyznaczony na podstawie wykonanych kart ewidencyjnych według wzoru zatwierdzonego przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Obejmował on 30 zespołów komponowanej zieleni wysokiej (w tym parków i cmentarzy) oraz 301 obiektów architektury i budownictwa.

Po doświadczeniach wynikających z realizacji tego pierwszego gminnego programu opieki nad zabytkami przeprowadzona została weryfikacja zasobu, w wyniku czego postuluje się obecnie ujęcie w ramach GEZ 30 zespołów komponowanej zieleni wysokiej oraz 248 obiektów architektury i budownictwa (pełny ich wykaz znajduje się w **Aneksie nr 4**).

Zmniejszenie tego zasobu zostało spowodowane przez kilka czynników: proponuje się odrzucenie obiektów silnie przekształconych, całkowicie zmodernizowanych, dla których – jak się wydaje – nie będą już potrzebne uzgodnienia przy pracach budowlanych; ponadto obiektów opuszczonych, pozbawionych opieki, skazanych na degradację i całej grupy obiektów (głównie budynków gospodarczych) o niskich walorach architektonicznych i historycznych (ich wykaz znajduje się w **Aneksie nr 5**).

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.

Po pierwsze, jak wyżej zaznaczono, najważniejszym zabytkiem gminy jest jej **krajobraz kulturowy**. Traktowany jako całość, w pełnej swojej rozciągłości, z charakterystyczną „starożyławska” strukturą i siecią powiązań funkcjonalnych między poszczególnymi elementami.

*

Po drugie, do grona najważniejszych zabytków zaliczyć trzeba obiekty rejestrowe. Ich wykaz pokazany został w **Aneksie nr 1**. Poniżej scharakteryzowano zwięźle najważniejsze rejestrowe zabytki nieruchome:

Królewo nr 27. Kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Mikołaja, parafialny. Neogotycki, wzniesiony w roku 1820 na miejscu starszej, gotyckiej świątyni rozebranej w roku 1816. Wieża dobudowana w roku 1844. W latach 1894 - 1895 przeprowadzono remont kościoła, w jego trakcie wzmocniono fundamenty i ściany nośne. Budynek murowany z cegły ceramicznej palonej, czerwonej, posadowiony na ceglany fundamencie. Korpus główny salowy, prostopadłościenny, nakryty wysokim dachem dwuspadowym: ceramiczne pokrycie połaci, holenderka; od zachodu kwadratowa w planie wieża, 4.kondygnacyjna, zwieńczona daszkiem wiciowym krytym blachą.

Krzyżanowo, centrum wsi. Kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Barbary, parafialny. Gotycki, wzniesiony przed 1330 rokiem. Opisany w protokole wizytacji kościelnej dokonanej w roku 1637 jako budowla obmurowana cegłą, z drewnianą wieżą i dachem krytym ceramicznie (turricula); później – w roku 1654 - o dachu pisano, iż grozi zawaleniem, a w roku 1669, iż „bardzo grozi zawaleniem”. W tym samym roku wieżę określano jako „wyremontowaną”, ale wkrótce później strawił ją pożar (rok 1688). Nową murowaną konstrukcję wieży wzniesiono w roku 1735 i zawieszono na niej dzwony; 17 stycznia 1818 roku wieża runęła w czasie wielkiej wichury i nigdy nie została już odbudowana. Bryła kościoła zasadniczo dwustopniowa: składa się z prezbiterium i zakrystii (od wschodu) oraz jednonawowej hali (od zachodu); obie części przykrywa dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym. Prezbiterium i zakrystia starsze, murowane z ręcznie formowanej cegły, szerokość murów ca 120 cm; chór o wymiarach 7,25 x 11,60 metra w rzucie i wysokości 9,30metra. Nawa o wymiarach w rzucie 12 x 14,80 metra, o wysokości 6 metrów, posiadała pierwotnie konstrukcję ryglową (zachowaną wg B. Schmida w części zachodniej), która została wtórnie obmurowana ceglami. *W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki w obiekcie tym częściowo wykonano remont dachu.*

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 18. Kościół rzymsko-katolicki p.w. Matki Bożej Królowej Polski, filialny; dawniej kościół ewangelicki. Wzniesiony w roku 1879 pod nadzorem okręgowego inspektora budowlanego Passarge z Elbląga. Zlokalizowany na działce cmentarza ewangelickiego założonego w roku 1843. W czasie budowy kościoła pastorem w Starym Polu był Carl Frdinand Oskar Rohde. Parafia protestancka w Starym Polu powstała w 1580 roku. Poza mieszkańcami Starego Pola obejmowała wyznawców nauki Lutra ze Złotowa, Klecia, Kraszewa, Krzyżanowa, Parwarku i miejscowości Lekłowy (dziś część Królewa); w końcu XIX wieku było to ponad 1000 dusz. Pierwszy kościół protestancki powstał w roku 1638 – miał on drewnianą konstrukcję i był ulokowany na innej parceli. Z powodu złego stanu technicznego został rozebrany i na jego miejscu powstała budowla murowana w roku 1705. W kosztach jej budowy partycypowali znacząco szwedzcy oficerowie.

Klecie nr 4. Dom podcieniowy wzniesiony około połowy XVIII stulecia dla Dawida Zimmermanna, rozbudowany w początkach wieku XIX. Piętrowy: przyziemie murowane z cegły, tynkowane, partia piętra oraz szczyt podcienia konstrukcji ryglowej. Dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym. Od południa szczytowy podcień wsparty na dziewięciu słupach. Pierwotny plan budynku częściowo zniekształcony w trakcie wspomnianej przebudowy przez rozbudowanie strony zachodniej sienią w formie litery L.

Kławkki nr 8. Dom podcieniowy wybudowany w roku 1832 przez Jakuba Martena (napis na belce podcienia: *Peter B.H., J. Martens B.M 1832*). Do niedawna: posadowiony na fundamencie z kamieni polnych, część główna budynku konstrukcji zrębowej, szczyty szalowane pionowo deskami; podcień konstrukcji ryglowej, wsparty na sześciu słupach – typ szerokofrontowy, podcień dostawiony do elewacji wzdłużnej południowo - wschodniej. Bryła parterowa z użytkowym poddaszem, dachy: główny i podcienia – dwuspadowe, pokrycie ceramiczne (holenderka na deskowaniu); wieźba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na ścianach stolcowych. Wzniesiony na rzucie prostokąta, dwutraktowy, w trakcie frontowym – na osi – obszerna sień, w której schody na poddasze (konstrukcji policzkowej, jednobiegowe); pierwotny układ pomieszczeń dobrze zachowany. Stropy belkowe, z górną powalą z desek, białe podłogi. *W listopadzie 2013 roku obiekt ten został de facto rozebrany przez nowego właściciela – toczy się postępowanie sądowe w tej sprawie.*

Złotowo nr 20/22/24. Dom podcieniowy, zbudowany w końcu XVIII wieku dla Johanna Gabriela Preussa. Drewniany, otynkowany, wzniesiony kalenicowo względem drogi wiejskiej (po północnej stronie osi), szerokofrontowy; podcień konstrukcji ryglowej, wsparty na 7 słupach, na osi głównej elewacji wzdłużnej południowej. Bryła prostopadłościenna, parterowa z użytkowym poddaszem, przekryta wysokim dachem dwuspadowym (holenderka) – dwuspadowy dach z holenderką także nad podcieniem. Zachowany pierwotny plan: dwutraktowy, z szerszym traktem południowym, w którym wielka izba, sień i „czarna kuchnia”. *W 2014 roku budynek w większości spłonął (dach i podcień).*

Szaleniec. Dawny cmentarz mennonicki. Założony w końcu XVIII wieku, usytuowany w zachodniej części układu przestrzennego, bezpośrednio przy głównej drodze wiejskiej, po południowej stronie osi. Czynny do 1945 roku. Jednokwaterowy, w planie zbliżony do kwadratu. Zachowana kompozycja zieleni wysokiej. Zachowanych 26 obramowań grobów (pojedynczych, podwójnych i dziecięcych) oraz 13 stelli z piaskowca. Najstarsza stella z 1806 roku – Hermanna Pannera, z 1811 roku – Anny i Franza Cornelsena, z 1848 roku – Franza Cornelsena, z 1852 roku – Susanny Loop, z 1861 roku – Jacoba Quiringa, z 1863 roku – Johana Quiringa, z 1865 roku – Anny Claasen, z 1866 roku – Barbary Martins, z 1869 roku – Sary Jansen, z 1890 roku – Anny Claassen, z 1895 roku – Izaaka Klaasen. *W 2014 przeprowadzono częściową rewitalizację tej nekropolii (z budżetu Gminy Stare Pole oraz dzięki wsparciu z osi Leader PROW)..*

Krzyżanowo, centrum wsi. Cmentarz, mur okalający działkę kościelną z cmentarzem, dzwonnica. Mur kościelny i cmentarz wymieniane są w katalogu B. Schmida. Mur został wzniesiony w końcu XV wieku, z cegły ręcznie formowanej, w wątku gotyckim; w zwieńczeniu ułożone gąsiory. Brama główna (od zachodu) i boczna furtka (od południa) z XIX wieku, murowane z cegły maszynowej. Parafia z Krzyżanowa stopniowo objęła kolejne miejscowości, na początku XIX wieku należały do niej: Stare Pole, Lekłowy, Klecie, Parwark, Kraszewo i Złotowo (oczywiście mowa o mieszkańcach wyznania katolickiego). Na cmentarzu zachowały się cztery żeliwne neogotyckie krzyże z lat 1825 – 1889 oraz wolnostojący nagrobek ze sztucznego kamienia w formie krzyża z roku 1918. Ponadto dwie klasycystyczne stele z końca XVIII wieku i słupek z piaskowca, bogato profilowany, z roku 1740. *W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki*

wykonana została renowacja dzwonnicy (finansowanie z budżetu Gminy Stare Pole przy wsparciu środków przeznaczonych przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) oraz odnowiono dziewięć nagrobków na cmentarzu (dotacja Sejmiku Województwa Pomorskiego).

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej 18. Cmentarz, ogrodzenie, dzwonnica, mauzoleum rodziny Wunderlich. Cmentarz został założony w roku 1843 i należał do ewangelików, w roku 1879 na jego terenie wybudowano kościół. Metalowe ogrodzenie z metalową dwuskrzydłową bramą i jednoskrzydłową furtką znajduje się od strony północnej, ciągnąc się wzdłuż ulicy wiejskiej; złożone z metalowych słupków i kratownic. Układ cmentarza zachowany w formie szczątkowej, wyróżnia się mauzoleum rodziny Wunderlich, aleja złożona z jesionów ciągnąca się za mauzoleum – na południe – do drewnianej dzwonnicy, kilka nagrobków sprzed 1945 roku (w tym należący do rodziny Bartel ze Złotowa). Dzwonnica – wzniesiona w 3 ćwierci XIX wieku, ceglany fundament, zwężający się ku górze drewniany trzon, dwuspadowy dach kryty papą. Grobowiec rodziny Wunderlich, z 1912 roku, murowany z cegły i sztucznego kamienia, forma neoklasyczna.

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej 2c – zespół cukrowni. Cukrownia w Starym Polu zaczęła powstawać od roku 1880 jako inwestycja spółki akcyjnej. Następne etapy rozwoju następowały w latach: 1890 – 1910 oraz 1920 – 1940. Zespół obejmuje budynki produkcyjne, pomocnicze i magazynowe oraz budynki mieszkalne i o charakterze socjalnym. Budynki produkcyjne to: krajalnica, dyfuzja, płuczki, zespół zasilania w wodę, wyparki, produktownia; budynki pomocnicze to: laboratorium, stajnia, prasa i suszarnia wysłodek, magazyn, kotłownia, kuźnia, stolarnia, wapniarnia, wodniarki, zespół lokomotywni oraz wagi kolejowej; do obiektów tych dochodzą place składowe oraz budowle ziemne osadników ze stacją oczyszczania. Budynki mieszkalne to: dom dyrektora (ul. Marynarki Wojennej nr 2f), dom naczelnego inżyniera (Marynarki Wojennej 2g), duży dom mieszkalny dla pracowników (ul. Bema 2) oraz domy pracownicze na obrzeżach zespołu. Na budynki socjalne składają się: stołówka (na terenie zespołu) oraz restauracja (na północ od zespołu). Obiekty we zespole charakteryzują się zbliżonym charakterem architektonicznym: są to obiekty murowane z cegły licowej, ze skromnym detałem architektonicznym. Kilka obiektów powstało w konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem z cegły licowanej.

Stare Pole, ul. Sienkiewicza 3. Budynek poczty, wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku, w następstwie przeprowadzenia linii kolejowej (*Ostbahn*) przez teren miejscowości. Wzniesiony na działce zawierającej się między torami (od północy) a nowo wytyczoną ulicą biegnącą wzdłuż torów (obecnie ul. Sienkiewicza), kalenicowo do ich osi. Neogotycki. Budynek murowany z cegły, elewacje częściowo tynkowane (tynki rapowe, cementowo – wapienne) częściowo opracowane w cegle licowej (dekoracje w postaci gzymsów kordonowych i koronujących, obramienia otworów okiennych i drzwiowych, bonie w narożach). Wzniesiony na planie prostokąta, bryła dwukondygnacyjna, o dużej kubaturze, z obustronnym płytkim narożnikiem w części wschodniej; całość kryta dachem trójpółaciowym (w centrum i od zachodu) oraz dwuspadowym (od wschodu, nad ryzalitem), pokrycie dachu ceramiczne – holenderka. Otwory okienne i drzwiowe ostrołukowe, w otworach okiennych kute kraty; zachowana stolarka okienna: okna z dominującym profilowanym ślemieniem, podwójne, dwuskrzydłowe; zachowana stolarka drzwi wejściowych: dwuskrzydłowa, skrzydła tępe, na zawiasach czopowych, przeszklone.

Ponadto kapliczka przydrożna w Królewie, przywrócona do formy zbliżonej do oryginału dzięki pracom konserwatorskim i restauratorskim wykonanym z inicjatywy Pomorskiego Konserwatora Zabytków na zlecenie władz gminy w 2014 roku.

*

Po trzecie, obiekty nie wpisane do rejestru zabytków, posiadające jednak ważne walory historyczne i zabytkowe. Decydujące o cechach dystynktywnych lokalnego krajobrazu historycznego. Jednym z podstawowych celów ***Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015- 2018*** jest postulat otoczenia tych zabytków właściwą opieką oraz – w miarę możliwości – objęcie ich formą ochrony pranej poprzez wpis do rejestru zabytków. Zniknięcie tych obiektów z pejzażu lub ich przekształcenie, niezgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej, doprowadzi do utraty walorów krajobrazu kulturowego i znaczącego zatarcia przekazów lokalnej tradycji; może de facto oznaczać zubożenie i zatracenia znaczenia oraz wartości regionalnego dziedzictwa kulturowego. ***Wiele z tych obiektów jest zagrożonych.***

Obiekty te można przedstawić w czterech najważniejszych grupach:

I. Budynki mieszkalne konstrukcji zrębowej, wolnostojące.

Janówka nr 29/31. Budynek wzniesiony w 1 ćwierci XIX wieku, kalenicowo do drogi wiejskiej; prawdopodobnie mieściła się tu gospoda wiejska. Częściowo drewniany, konstrukcji zrębowej (od południowego – zachodu), wtórnie obmurowany i otynkowany; częściowo konstrukcji ryglowej, częściowo murowany – aneks od strony podwórza. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze – nad częścią główną dach dwuspadowy (blacha, holenderka), nad aneksem także dach dwuspadowy (holenderka). Wzniesiony na planie litery T; układ wewnątrz znacząco przebudowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, częściowo z górną powałą z desek. Białe podłogi, schody konstrukcji policzkowej, zabiegowe – prowadzące na strych.

Klecie nr 26. Budynek konstrukcji zrębowej na fundamencie z cegły. W licu 6 belek + ścianka kolankowa, szalowana pionowo deskami (podobnie jak partie szczytów); węgły przesłonięte deskowaniem w formie pilastrów. Budynek podpiwniczony, parterowy, przekryty dachem dwuspadowym: holenderka na deskowaniu. Zachowane pierwotne rozplanowanie – dwutraktowe, trójdzielne, przelotowa sień nieco odsunięta od osi głównej. Wieżba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ścianie stolcowej i kolankowej, naga podłoga na strychu. Stropy belkowe z górną powałą, podłogi białe, zachowana stolarka drzwiowa (odlewane klamki, zamki skrzynkowe i wpustowe z ozdobnymi tarczkami) oraz stolarka okienna (okiennice, skrzydła trójpole). Przed frontem domu (południe) około 100 letnia lipa. Na podwórzu (od północy) stodoła – jedyna zachowana w całej wsi.

Królewo nr 20. Budynek wzniesiony w roku 1826, data budowy na belce nadproża w elewacji frontowej (od południa). Po 1945 roku mieścił się tu sklep. Fundament z cegły, konstrukcja zrębowa - w licu 7 belek, węgły przesłonięte deskami, szczyty szalowane pionowo deskami. Budynek częściowo podpiwniczony, parterowy, nakryty wysokim dachem naczółkowym (holenderka). Wzniesiony na rzucie prostokąta, z (dawniej) przelotową sienią na osi; układ wewnątrz nieznacznie zmieniony: dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powałą z desek, podłogi dębowe i białe; schody na strych drabinowe, zabudowane. Wieżba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ścianie stolcowej z pochyłymi kleszczami. Częściowo zachowana stolarka okienna, częściowo zachowana stolarka drzwiowa. ***Uwaga ! Budynek ten jest zagrożony, po wybudowaniu nowego domu na siedlisku, obecny właściciel chciałby rozebrać ten obiekt i podejmuje próby pozbycia się budynku lub uzyskania zgody na jego rozbiórkę !***

Królewo nr 28. Budynek wzniesiony około 1870 roku, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Posadowiony na fundamencie z kamienia polnego łamanego, konstrukcja zrębowa: 8

belek w licu + ścianka kolankowa; od frontu (zachód) drewniana wystawka z trójkątnym szczytem; szczyty budynku oraz wystawki szalowane pionowo deskami. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym, ceramiczne pokrycie dachu (holenderka). Deski w szczytach dekoracyjnie wycięte na końcówkach, okładzina ścianki kolankowej z dekoracją snycerską, ażurowe kroksztyny przy wysuniętych przed lica szczytów belkach płatwi. Rzut prostokątny, przelotowa sień na osi, układ wewnątrz zachowany: dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi, schody prowadzące na poddasze konstrukcji polickowej, zabiegowe; schody do piwnicy ceglane.

Szlagnowo nr 1. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego (tzw. *Gutshaus*), wzniesiony około 1830 roku, kalenicowo do drogi. Obecni właściciele podczas remontu odkryli na jednej ze ścian datę: 1832 (zamalowana). Po 1945 roku w budynku mieścił się sklep spożywczy oraz świetlica wiejska; obecnie mieszkania prywatne (jedna rodzina). Budynek posadowiony na fundamencie z kamienia polnego i cegły, zasadniczo konstrukcji zrębowej, w licu 8 belek + oczep; wystawka od frontu (południa) konstrukcji ryglowej; wystawka pełni rolę „cofniętego” podcienia, przed nią znajduje się drewniany taras. Szczyty części głównej budynku i wystawki szalowane pionowo deskami, końcówki dekoracyjnie wycięte. Bryła parterowa z użytkowym poddaszem, duża kubatura, dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym (holenderka); dach wystawki także dwuspadowy (holenderka). Wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy, trójdzielny; na osi głównej obszerna sień, w niej schody na poddasze – konstrukcji polickowej, zabiegowe, z dwustronną balustradą, w której toczono tralki. Wieżba dachowa z elementów przecieranych, krokwiowa (bez jętek), wsparta na płatwiach stopowych (oczepie), deskowanie na zakładkę. Stropy belkowe z górną powalą z desek (poddasze) lub tynkowane na podsufitce (parter). Częściowo zachowana stolarka drzwiowa – drzwi wejściowe od południa oraz wewnętrzne. Stolarka okienna nowa. Podłogi dębowe.

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 17. Budynek wzniesiony około 1870 roku, jeden z dwóch zachowanych domów z „wolnych” gospodarstw chełmińskich (*Gutshaus*) na terenie Starego Pola – drugi to Stare Pole nr 4 (murowany). Usytuowany w centrum wsi, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Posadowiony na murowanym fundamencie (kamień polny ciosany), konstrukcji zrębowej – w licu 9 belek + ścianka kolankowa; partie szczytów i ścianek kolankowych szalowane deskami (ścianki pionowo, szczyty poziomo). Podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym, ceramiczne pokrycie połaci; dekoracyjnie zaciosane końcówki krokwi. Otwory okienne w obramieniach z desek, zachowane dwuskrzydłowe okiennice, częściowo zachowana stolarka okienna. Stolarka drzwiowa wymieniona, białe podłogi, stropy belkowe tynkowane na podsufitce; schody na poddasze konstrukcji polickowej, zabiegowe, z pojedynczą balustradą, w której wycinane tralki.

Ząbrowo nr 45. Budynek wzniesiony około 1890 roku, wkrótce po totalnej powodzi z roku 1888, kalenicowo do ulicy wiejskiej, prowadzącej w kierunku północnym – do dawnej kolonijnej części wsi. Cała zagroda związana z tym siedliskiem była siedzibą dużej rzeźni – w budynkach gospodarczych mieściła się część produkcyjna zakładu, opisywany obiekt służył jako sklep oraz mieszkanie właściciela (takie funkcje utrzymał także po drugiej wojnie, do lat 60-tych XX wieku). Ostatnim przedwojennym właścicielem był rzeźnik Grahlke. Budynek posadowiony na fundamencie z kamienia polnego (ława wtórnie obetonowana), konstrukcji zrębowej, wtórnie w partii przyziemia otynkowany (około 1970 roku), partie ścianki kolankowej oraz szczytów szalowane pionowo deskami; ceramiczne pokrycie dachu (holenderka). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym. Elewacje wzdłużne 4-osiove, szczytowe 2-osiove, zachowane elementy detalu

architektonicznego (dekoracje snycerskie): obramowanie okien i drzwi, dekoracyjnie wycięte: fryz kordonowy i deski podokapowe, zaciosane końcówki krokwi. Zachowana więźba dachowa (płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ścianie stolcowej), stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, schody zabiegowe na poddasze; częściowo stolarka okienna i częściowo stolarka drzwiowa.

Złotowo nr 56. Dom konstrukcji zrębowej na ceglanym fundamencie, w licu 6 belek + ścianka kolankowa (szalowana, podobnie jak szczyty, pionowo deskami). Bryła prostopadłościenna, parterowa, nakryta dachem dwuspadowym - pokrycie dachu eternitem. Drewniana weranda w narożniku elewacji wzdłużnej frontowej (od południowego – wschodu). Zachowany pierwotny układ wewnątrz, dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powalą, białe podłogi, częściowo zachowana stolarka okienna oraz stolarka drzwiowa. Budynek wzniesiony około roku 1870 – 80 przez miejscowych menonitów. Informacje o dawnych właścicielach przekazał zamieszkały w Berlinie, dyplomowany inżynier budownictwa – Klaus Friedrich. Mieszkała tu jego cioteczna babka - **Amanda Jenzen** oraz jej córka – **Aniela Dick** (obecnie przebywa z rodziną na stałe w Urugwaju). Oba nazwiska są holenderskie, jedno z nich wymienione było w XVIII wieku.

II. Budynki mieszkalne konstrukcji zrębowej, w zagrodach typu langhof.

Szaleniec nr 4 (w wojewódzkiej ewidencji nr 1). Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od południa) i murowaną częścią gospodarczą (od północy). Wzniesiona około 1850 roku, szczytowo do drogi wiejskiej, w znacznym oddaleniu od osi. Dom mieszkalny posadowiony na fundamencie z kamieni polnych łamanych, konstrukcji zrębowej, w licu 6 belek + oczepek; elewacje wtórnie otynkowane (stan tynków bardzo zły – zachowane we fragmentach), szczyt od południa szalowany deskami. Budynek podpiwniczony, parterowy, przekryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie dachu (eternit); w elewacjach wzdłużnych szerokie, profilowane, deskowe gzymsy podokapowe. Budynek wzniesiony na planie prostokąta, zachowany pierwotny podział wewnątrz: dwutraktowy, z przelotową sienią przesuniętą od osi głównej na północ. Częściowo zachowana stolarka okienna (okna dwuskrzydłowe, ościeżnicowe) oraz stolarka drzwiowa. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi.

Złotowo nr 3. Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od południa) i murowaną częścią gospodarczą (od północy). Budynek mieszkalny wzniesiony w konstrukcji zrębowej na ceglanym fundamencie. 7 belek w licu + oczepek, węgly przesłonięte deskami imitującymi tokańskie pilastry. Podpiwniczony, parterowy, z częściowo użytkowym poddaszem, kryty dachem dwuspadowym (holenderka). Zachowany pierwotny układ pomieszczeń: dwutraktowy, trójdzielny, z przelotową sienią na osi. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, zachowana stolarka okienna (okiennice) oraz stolarka drzwiowa (odlewane klamki, zamki skrzynkowe i wpustowe, ozdobne tarczki, zawiasy kątowe). W elewacji wzdłużnej od zachodu drewniana, przeszklona weranda.

Złotowo nr 9. Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od wschodu) i murowaną częścią gospodarczą (od zachodu). Budynek wzniesiony w roku 1823 (zachowana metalowa tabliczka z datą), przed 1945 rokiem mieszkał tu sołtys (nazwisko nieznane), jego gospodarstwo specjalizowało się w hodowli bukatów. Dom mieszkalny posadowiony na ceglanym fundamencie, konstrukcji zrębowej; 6 belek w licu + oczepek. Budynek podpiwniczony, parterowy, przekryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie dachu (eternit), w połaci dachu od południa powieka. Zachowane dawne rozplanowanie wewnątrz, dwutraktowe. Stropy belkowe z górną powalą, białe podłogi; zachowana stolarka okienna (okiennice) oraz stolarka drzwiowa (w tym drzwi przeszklone, z ozdobnymi szybkami).

III. Murowane (i ryglowe) budynki mieszkalne, wolnostojące, najczęściej stanowiące siedziby właścicieli „wolnych” majątków chełmińskich (tzw. Gutshaus).

Janówka nr 35/37. Budynek wzniesiony około 1890 roku (po totalnej powodzi), usytuowany kalenicowo względem drogi wiejskiej. Murowany z cegły ceramicznej licowej oraz klinkierowej z użyciem glazurowanych kształtek (w kolorze zielonym). Bryła podpiwniczona, parterowa z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, nakryta dachem dwuspadowym o pokryciu ceramicznym; od frontu dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (holenderka). Bogaty detal architektoniczny na elewacjach z cegły i kształtek ceramicznych: fryzy, gzymsy, łęki w otworach okiennych i drzwiowych, sygnaturki, sterczyny itp. Budynek wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy, zasadniczo trójdzielny – zachowane pierwotne rozplanowanie z przelotową sienią na osi głównej. Częściowo zachowana stolarka okienna oraz drzwiowa. Przy elewacji szczytowej od (od północnego-wschodu) murowana weranda z tarasem, przed nią drewniany ganek.

Kaczynos nr 20. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego (Gutshaus) należący dla Eberharda Zimmermana, zbudowany w końcu XVIII wieku, przebudowywany w końcu XIX wieku, znacząco „zmodernizowany” po roku 1945. Po drugiej wojnie mieściły się tu biura i mieszkania należące do PGR Kaczynos, obecnie tylko mieszkania prywatne. Wzniesiony kalenicowo do drogi wiejskiej, usytuowany na zachód od placu wiejskiego, na tle luźno komponowanego parku wiejskiego. Murowany z cegły, tynkowany – tynki współczesne; od frontu (wschód) drewniana weranda z pulpitem dachowym (papa). Budynek podpiwniczony, zasadniczo parterowy z użytkowym poddaszem, kryty dachem mansardowym; od frontu – na osi głównej – pięcioosiowy, piętrowy ryzalit z osobnym dachem trójpółciowym, we frontowej połaci wystawka z trójkątnym szczytem. Wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, pierwotny układ wewnątrz (dwutraktowy, zasadniczo trójdzielny, z przelotową sienią na osi) znacznie zmieniony w wyniku powojennych adaptacji. Nowe pokrycie dachu – eternit, nowa stolarka okienna i drzwiowa, nowa więźba dachowa, elementy wystroju i wyposażenia. *W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki w obiekcie wykonano prace budowlane polegające na gruntownym remoncie, niestety nie był to remont konserwatorski – poprawił się stan techniczny budynku, zatarte zostały jego historyczne walory.*

Kaczynos nr 9. Budynek dawnej szkoły ewangelickiej, wzniesiony w roku 1928, kalenicowo do drogi wiejskiej, po wschodniej stronie osi. Szkoła istniała we wsi co najmniej od początku XIX wieku, jej wygląd znany jest z archiwalnych fotografii. Gdy budynek konstrukcji zrębowej rozebrano z uwagi na zły stan techniczny wzniesiono nowy, murowany obiekt; próbowano go rozbudować w końcu lat 80-tych XX wieku, ale po upadku PGR inwestycje przerwano. Budynek murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, cementowo – wapienne. Podpiwniczony, zasadniczo parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka; elewacja wzdłużna od wschodu wtórnie przebudowana, podwyższona do drugiej kondygnacji. Budynek znacząco zmodernizowany, bez szkody dla wartości architektonicznych (zapewne pod nadzorem konserwatorskim): nowa stolarka okienna i drzwiowa, nowe posadzki i podłogi, wzmocnione stropy. W klatkach schodowych częściowo zachowana dawna posadzka, zachowane schody konstrukcji policzkowej, dwubiegowe, z jednostronną balustradą.

Kikojty nr 18. Dawny dwór w zespole dworsko-folwarcznym należącym do rodziny Statmiller. Wzniesiony około 1905 roku. Murowany z cegły, tynkowany, w tynku skromny detal architektoniczny (opaski przy otworach okiennych i drzwiowych, gzymsy podokapowe). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem

dwuspadowym – pokrycie dachu ceramiczne (holenderka); od frontu (wschód) na osi głównej elewacji wzdłużnej trójosiowy, dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem. Układ wnętrz dwutraktowy, trójdzielny, nieznacznie przebudowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, zabiegowe schody konstrukcji policzkowej na poddasze. Przy elewacji szczytowej od północy drewniany ganek. *W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki nad zabytkami nieznacznie poprawił się stan zachowania budynku: właściciele częściowo odnowili elewacje, wymienili stolarkę i wyremontowali wnętrza; obiekt nie sprawia już wrażenia tak zaniedbanego jak wcześniej, nie jest zagrożony.*

Klecie 9/11. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z miejscowych „wolnych” chełmińskich (bauera). Budynek murowany z cegły, tynkowany, naroża boniowane, pokrycie dachowe ceramiczne (holenderka); od frontu drewniana weranda, kryta daszkiem dwuspadowym, o przeszklonych ścianach. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, kryty dachem dwuspadowym – od frontu (północ) na trzech osiach ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym. Układ wnętrz dwutraktowy, w większości zachowany dawny podział pomieszczeń. *W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki nad zabytkami nieznacznie poprawił się stan zachowania budynku: właściciele przeprowadzili prace budowlane polegające na przemurowaniu ściany zachodniej, wprowadzie sposób wykonania budzi zastrzeżenia z punktu widzenia konserwatorskiego, jednak jest to oznaka, iż dom zaczęto otaczać opieką.*

Kraszewo nr 18. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z trzech miejscowych „wolnych” chełmińskich (bauer) – w zasadzie bardziej przypominające majątek ziemski niż gospodarstwo rolne, dom zbliżony formą architektoniczną do dworu. W czasach PGR-owskich mieściły się tu biura zakładu. Budynek murowany z cegły, tynkowany, na tynkach detal architektoniczny – ze stiuku i tynku (klasycystyczny np. kanelowane pilastry). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, duża kubatura; przekryty dachami dwuspadowymi – nowe pokrycie (eternit). Wzniesiony na planie litery L – układ wnętrz znacząco przekształcony. Przy elewacji szczytowej od południa weranda. W sieni od frontu (zachód) posadzka z lastriko, schody konstrukcji policzkowej, z jednostronną balustradą. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, zachowana stolarka drzwiowa – dekorowane ościeżnice.

Kraszewo nr 19. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z trzech miejscowych „wolnych” majątków chełmińskich (bauer) – w zasadzie bardziej przypominające majątek ziemski niż gospodarstwo rolne, dom zbliżony formą architektoniczną do dworu. W czasach PGR – owskich mieściła się tu świetlica (na parterze) oraz mieszkania; obecnie tylko mieszkania prywatne. Budynek murowany, tynkowany, w tynku detal architektoniczny (klasycystyczny). Podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, przekryty dachem naczółkowym – nowe pokrycie połaci (eternit). Od frontu (wschód) dwa narożne ryzality, dwukondygnacyjne, zwieńczone szczytami o wolutowych spływach. Układ wnętrz znacząco zmieniony w wyniku adaptacji w czasach PGR-u. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, w sieniach posadzki z lastriko, schody na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z balustradami.

Królewo nr 27. Obecna plebania. Budynek wzniesiono około 1890 roku, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Fundament z kamieni polnych ciosanych, ściany murowane z cegły licowej z użyciem cegły glazurowanej i kształtek ceramicznych; od frontu (wschód) płytki dwukondygnacyjny ryzalit, w partii piętra konstrukcji ryglowej – wypełnionej cegłą licową; przed ryzalitem drewniany ganek z pulpitem dachem. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem naczółkowym – pokrycie ceramiczne. Bogaty detal architektoniczny na elewacjach: z cegły, kształtek oraz drewnianych płycin z dekoracją

snycerską (rozety). Rzut prostokątny, układ pomieszczeń dwutraktowy, zachowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, drewniane podłogi, zachowana stolarka okienna i drzwiowa.

Królewo nr 73. Budynek zbudowany około roku 1900, na sygnaturce od południa data: 19... ; dawniej należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego, tworząc, z zabudowaniami gospodarczymi (słabo zachowanymi) gospodarstwo przypominające majątek ziemski (tzw. Gutshaus). Wzniesiony kalenicowo do bocznej drogi wiejskiej, prowadzącej na wschód, w kierunku wsi Lekłowy. Murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, detal architektoniczny z tynku i stiuku: opaski okienne, gzymsy parapetowe i podokapowe; na osi głównej: od północy murowany ganek z tarasem, przy którym żeliwna balustrada, od południa ganek drewniany; fundament z kamieni polnych ciosanych – ława wtórnie obetonowana. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym (ceramiczne pokrycie połaci – holenderka); na osi głównej – od południa i północy – wystawki z trójkątnymi szczytami i osobnymi daszkami dwuspadowymi (holenderka). Przy elewacji szczytowej – od wschodu – murowany z cegły aneks, z dachem dwuspadowym o pokryciu ceramicznym (holenderka).

Królewo nr 95. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku, należący do gburą Henryka Sielmana. Murowany z białej i czerwonej cegły, posadowiony na fundamencie z cegły i kamieni polnych, od frontu (południe) drewniana weranda z pulpitowym daszkiem (krytym papą). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym – ceramiczne pokrycie połaci (holenderka). Od frontu 3-osiowa wystawka z trójkątnym szczytem. Wzniesiony na planie prostokąta, układ wewnątrz nieznacznie przekształcony: dwutraktowy, z przelotową osią na osi głównej; po obu stronach sieni duże pomieszczenia mieszkalne, wysokie. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, drewniane podłogi. Schody na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z pojedynczą balustradą, w której toczono tralki. Bogaty detal architektoniczny na elewacjach. Częściowo zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa.

Krzyżanowo nr 2. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku (około 1880 roku), przed 1945 rokiem należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego o statusie majątku ziemskiego; jednego z trzech istniejących we wsi. Po roku 1945 mieściły się tu biura PGR Krzyżanowo oraz mieszkanie kierownika zakładu. Zlokalizowany na skrzyżowaniu drogi do Starego Pola z drogą do Klecia, po stronie południowo – zachodniej; od wschodu i południa otoczony pozostałościami dawnego parku wiejskiego. Wzniesiony na rzucie litery T, część wschodnia dwukondygnacyjna, przekryta dachem dwuspadowym, z drewnianą werandą i gankiem przy elewacji frontowej (wschodniej); aneks zachodni parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym (oba dachy kryte papą). Budynek podpiwniczony, bryła dwustopniowa, jedno – i dwukondygnacyjna, dachy dwuspadowe; murowany z cegły ceramicznej palonej, tynkowany: tynki części wschodniej oryginalne, wapienne – cementowe, z detalem architektonicznym z tynku oraz cegieł; tynki w części zachodniej nowe, akrylowe, w tej części znajdują się też plastikowe okna, wewnątrz zmodernizowane: podłogi, stropy, przebudowany układ wewnątrz oraz dobudówka (wzniesiona w roku 1972). W części starszej zachowana stolarka okienna, drzwiowa (między innymi drzwi dwuskrzydłowe, płycinowo – ramowe, z dekoracją kaboszonową), stropy belkowe tynkowane na podsufitce, zabiegowe schody konstrukcji policzkowej na poddasze, więźba dachowa.

Krzyżanowo nr 4. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku (około 1880 roku), przed 1945 rokiem należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego o statusie majątku ziemskiego; jednego z trzech istniejących we wsi. Po 1945 roku przyłączony do PGR Krzyżanowo – mieściły się tu mieszkania pracowników oraz pokoje dla dziewcząt, pracujących w brygadach ochotniczych (lata 50-te XX wieku).

Parwark nr 3. Dwór należący do właścicieli majątku, wzniesiony zapewne około 1880 roku. Murowany, tynkowany, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie (częściowo blacha, częściowo eternit). Od frontu (zachód) trójosiowy ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (blacha). Plan budynku znacząco zmieniony, wnętrza zmodernizowane – nowe podłogi, stropy, stolarka okienna i drzwiowa, instalacje.

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 4. Budynek wzniesiony około 1870 roku, jeden z dwóch zachowanych domów z „wolnych” gospodarstw chełmińskich (*Gutshaus*) na terenie Starego Pola – drugi to Stare Pole nr 17 (drewniany). Usytuowany w centrum miejscowości, przy skrzyżowaniu głównej ulicy wiejskiej i drogi do Krzyżanowa, po południowo – wschodniej stronie, nieco w głębi. Podobny – choć nieco większy – do domu w Krzyżanowie nr 2. Wzniesiony na planie litery T, część wschodnia dwukondygnacyjna, przekryta spłaszczonym dachem dwuspadowym; część zachodnia parterowa z użytkowym poddaszem, przekryta dachem dwuspadowym; dachy kryte papą i eternitem. Budynek podpiwniczony, bryła dwustopniowa o dużej kubaturze; w części zachodniej budynku na osi głównej: od frontu dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym daszkiem, od podwórza (południe) wystawka w połąci dachowej, drewniana, z osobnym daszkiem; przy elewacji szczytowej od wschodu zewnętrzny podest schodów wejściowych – stopnie wyłożone metalowymi płytami. Murowany z cegły ceramicznej, tynkowany, tynki gładkie, wapienne i cementowo – wapienne, na elewacjach skromny detal architektoniczny z cegły i tynku: gzymsy kordonowe, gzymsy nadokienne; końcówki krokwi dekoracyjnie zaciosane. W sieni od frontu zachowana terakota, schody na poddasze dwubiegowe, konstrukcji policzkowej, z pojedynczą balustradą (pełną); stropy belkowe tynkowane na podsufitce lub przesłonięte płytami; białe podłogi.

Szaleniec nr 3. Dom mieszkalny wzniesiony w roku 1898 (data budowy znajduje się w szczycie zachodnim). W typie dworku – murowany z cegły, tynkowany; od frontu (południe) duża drewniana weranda z pulpitowym dachem (pokrycie – papa). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym; nowe pokrycie dachu – eternit. Układ wewnątrz dwutraktowy, trójdzielny, z przelotową klatką schodową na osi głównej; rozplanowanie zmienione w trakcie powojennych adaptacji – na biura PGR. Częściowo zachowana stolarka okienna (typu skrzynki), częściowo drzwi wewnętrzne (płycinowe, 1-skrzydłowe, na zawiasach czopowych); stropy belkowe tynkowane na podsufitce, częściowo białe podłogi i posadzki z lastriko.

Ząbrowo nr 30. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego przypominającego ekonomicznie i przestrzennie majątek ziemski (tzw. *Gutshaus*). Przed 1945 rokiem należał do najbogatszego bauera w okolicy Ząbrowa – Alberta Reihsa. Należało do niego też kilka innych budynków we wsi – mieszkalnych (nr 28) i gospodarczych (nr 27/29). Budynek wzniesiony kalenicowo do ulicy wiejskiej, po wschodniej stronie osi, w głębi – od frontu (zachód i południe) okolony parczkiem wiejskim. Fundament z kamieni polnych, obetonowany, ściany murowane z cegły, tynkowane, tynki gładkie, na elewacjach detal architektoniczny z tynku i cegieł: opaski przy otworach okiennych i drzwiowych, gzymsy parapetowe, naroże bonie. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem naczółkowym (ceramiczne pokrycie dachu – holenderka); od frontu, na osi głównej, dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym.

Ząbrowo nr 63. Budynek usytuowany w północnej, kolonijnej części wsi, szczytowo do drogi polnej, która do końca XVIII wieku była główną trasą komunikacyjną na Małych Żuławach Malborskich (odcinek „Via Elbigensis”). Jeden z nielicznych, które przetrwały wielką powódź z 1888 roku, wzniesiony przypuszczalnie w 3 ćwierci XIX wieku, właściciele przedwojenni:

Ehlert/Damm; Damm był wujem obecnej właścicielki (urodzonej w 1934 roku w Ząbrowie, mieszkającej do dziś we wsi). Budynek murowany z cegły, tynkowany (tynki z lat 60-tych XX wieku), kryty dachem dwuspadowym (holenderka). Mieszkalny z niewielką częścią gospodarczą od północy (od drogi), parterowy, z gankiem w elewacji frontowej (od zachodu) – odbudowany w latach 70-tych XX wieku. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi, częściowo zachowany komin butelkowy (górny trzon) i „czarna kuchnia”.

Złotowo nr 50. Budynek wzniesiony w części zachodniej wsi, która charakteryzuje się zabudową jednodworczą, blokową. Data budowy – 1883 rok – umieszczona na płycinie nad wejściem w elewacji szczytowej wschodniej. Budynek murowany z czerwonej cegły, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem: na osi głównej od frontu (południe) trójosiowy dwukondygnacyjny ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem. Przy ryzalicie, w partii przyziemia, drewniana przeszklona weranda. Dach główny i ryzalitu dwuspadowe – nowe pokrycie (blacha falista). Zachowany pierwotny układ wnętrz. Schody konstrukcji policzkowej, zabiegowe w sieni od wschodu. Podłogi białe oraz posadzki z lastriko. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce. Zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa. *Stan techniczny budynku – bardzo zły !*

IV. Pozostałe.

Kaczynos – centrum wsi, dawny cmentarz luterański (ewangelicki). Założony w 1 ćwierci XVII wieku, posadowiony na terpie, co doskonale pozwala uchwycić jego granice – mimo zniszczeń i dewastacji dokonanych po drugiej wojnie. Z dawnej kompozycji przestrzennej zachowały się tylko nasadzenia zieleni wysokiej, nagrobki i ogrodzenia uległy zniszczeniu. Zieleń wysoka to m.in. szpaler graniczny z dębów i jesionów od strony wschodniej oraz kasztanowce i jesiony od strony zachodniej (drzewa ponad 100-letnie) oraz jesiony i lipy we wnętrzu, akcentujące dawne pochówki.

Ząbrowo nr 11 i 11a. Zespół tzw. „nowej szkoły” – nazwany tak w odróżnieniu do „starej szkoły”, która mieściła się w innym miejscu (przy drodze prowadzącej od centrum wsi, w kierunku wschodnim). Zespół zbudowany w roku 1934, złożony z: budynku szkolnego, w którym mieściły się klasy oraz kuchnia (budynek parterowy, obecny nr 11 a – mieszkania prywatne); budynku z mieszkaniami dla nauczycieli (budynek piętrowy, obecny nr 11 – mieszkania prywatne) oraz budynku gospodarczego o dużej kubaturze.

Ząbrowo nr 26. Zagroda w typie wzdłużnym – langhof; wzniesiona kalenicowo do ulicy wiejskiej w roku 1899 (data i inicjały właściciela na szczycie od zachodu: **1899 SP**). Ostatnimi właścicielami przed 1945 rokiem byli Pauls i Walter, miejscowi chełmińscy (bauer). Budynek mieszkalny murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, fundament z kamieni polnych (ława wtórnie obetonowana), ceramiczne pokrycie dachów (holenderka). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym; w elewacji frontowej (od zachodu) na osi wystawka z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (holenderka). Część gospodarcza murowana z czerwonej cegły, z dwuspadowym dachem krytym eternitem; współcześnie rozbudowana w kierunku północnym (z pustaków).

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

I

Analiza strategiczna SWOT stanowi zestawienie czterech powiązanych kategorii, określonych jako: Strengths – silne strony, Weaknesses – słabe strony, Opportunities – szanse i Threats – zagrożenia. Jest narzędziem stosowanym w różnorodnych opracowaniach planistycznych i programowych sporządzonych na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym. Znajduje powszechne zastosowanie w planowaniu z uwzględnieniem komponentu przestrzennego, gospodarczego i społecznego, na przykład w strategiach rozwoju gmin, powiatów, województw, w planach rozwoju lokalnego, w programach rewitalizacji, w studiach zagospodarowania przestrzennego itp.

Dobrze wykonana analiza SWOT nie może być tylko arbitralnie dobranym zbiorem sformułowań przyporządkowanych do poszczególnych kategorii, ale powinna charakteryzować się zasygnalizowaną wyżej ich korelacją. Oznacza to minimum, że kategoria S (silne strony) musi być powiązana z kategorią T (zagrożenia), a kategoria W (słabe strony) z kategorią O (szanse) – na zasadzie: zagrożenia osłabiają silne strony/rozwijane silne strony eliminują zagrożenia (i odpowiednio: słabe strony niwelują szanse rozwoju/ wykorzystywane szanse przyczyniają się do zaniku słabych stron); *de facto* interakcje powinny zachodzić na wszystkich poziomach analizy.

Matryca analizy powinna być również sporządzana z punktu widzenia wybranej dziedziny stanowiącej przedmiot opracowania tj. uwzględniać korelacje związane bezpośrednio z tą dziedziną, determinujące jej funkcjonowanie.

Poniżej zaprezentowana zostaje analiza SWOT wykonana na potrzeby *Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018*, uwzględniająca uwarunkowania lokalnego dziedzictwa kulturowego tj. w szczególności potencjał krajobrazu kulturowego i zachowanych zasobów zabytkowych. Stanowi ona wstęp do sformułowania podstawowych tez programu: celów, priorytetów, kierunków działania i zadań w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wyrażonych *explicite* w **rozdziale 7** (jako wynik wykonanej analizy strategicznej i poprzedzających ją analiz zasobów zawartych w **rozdziałach 2 - 5 Programu**).

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
Dobre położenie terenów gminy – w sensie komunikacyjnym oraz w relacji do dużych, prężnie rozwijanych się ośrodków miejskich (aglomeracja Gdańska, turystyczny Malbork i posiadający status miasta regionalnego Elbląg); Potencjał rolniczy i krajobrazowy gminy – wysoka jakość gleb, duża liczba „wolnych” siedlisk do zagospodarowania, w tym siedlisk historycznych, opuszczonych; Doskonale warunki do rozwijania alternatywnych na wsi form gospodarowania sprzyjających rozwojowi przedsiębiorczości lub samozatrudnieniu – w ramach ekoturystyki, agroturystyki i turystyki kwalifikowanej oraz w ramach odnawialnych źródeł energii; Wybitne walory lokalnego krajobrazu kulturowego	Zły lub niezadowalający stan zachowania większości obiektów zabytkowych położonych na terenie gminy - w szczególności obiektów budownictwa wiejskiego; Zaobserwowany w ostatnim czasie proces degradacji zabytkowej zabudowy wiejskiej o wybitnych walorach, zwłaszcza drewnianej i ryglowej – domy podcieniowe w Kławkach i Złotowie, domy konstrukcji zrębowej w Królewie, Kleciu i Żąbrowie Silne przekształcenia w układach przestrzennych, zespołach zabudowy i indywidualnych gospodarstwach związane z wprowadzaniem nowych form budownictwa nie nawiązujących do lokalnych i regionalnych tradycji oraz historycznych uwarunkowań; przekształcenia te występują na wybranych

– antropomorficznego, otwartego, zabytkowego; Stosunkowo dobry stan zachowania krajobrazu kulturowego – zwłaszcza w „warstwie podstawowej” odnoszącej się do układów ruralistycznych, ciągów komunikacyjnych, urządzeń hydrograficznych, rozłogów pól i komponowanych nasadzeń zieleni wysokiej; Doświadczenie w pozyskiwaniu dotacji z budżetu UE na dofinansowanie przedsięwzięć inwestycyjnych realizowanych na terenie gminy – zwłaszcza z regionalnego programu operacyjnego oraz PROW; Wnioski i doświadczenia, którymi dysponują władze gminy wynikające z realizacji pierwszego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013; Strategia, doświadczenie i dokonania Lokalnej Grupy Działania Spichlerz Żuławski, w skład której wchodzi także Gmina Stare Pole.	obszarach np. Królewó, Krzyżanowo – Stare Pole Niskie nakłady zabezpieczane w budżecie gminy z przeznaczeniem na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; z drugiej strony – niewielkie zainteresowanie właścicieli zabytków ich wykorzystaniem; Niewielkie środki finansowe zabezpieczone w budżecie wojewódzkiego konserwatora zabytków na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; niewielka szansa na pozyskanie dofinansowania z tego źródła ze względu na „peryferyjne położenie” gminy; Niski poziom wiedzy na temat zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy zarówno w środowisku lokalnym, jak i w stopniu powszechnym: w tym także brak rzeczywistego rozpoznania w środowisku specjalistycznym; Cięgle jeszcze niezadawalająca aktywność lokalnej społeczności (osób prywatnych, przedsiębiorców, członków NGO's) w procesie generowania projektów zmierzających do poprawy warunków życia w środowisku wiejskim (mała liczba składanych wniosków, niewystarczająca informacja o źródłach finansowania, mała praktyka w przygotowywaniu wniosków aplikacyjnych).
SZANSE	ZAGROŻENIA
Typowo wiejski charakter lokalnego środowiska społecznego i infrastrukturalnego stanowiący atut w opracowywanych na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym dokumentach rozwoju i programach wsparcia; Uchwalenie i wdrażanie w życie wielu krajowych i wojewódzkich opracowań programujących rozwój przestrzenny, społeczny i gospodarczy z uwzględnieniem komponentu jakim jest dziedzictwo i krajobraz kulturowy; zapowiadana w tych dokumentach pomoc władz centralnych i wojewódzkich dla jst, o wymiarze zarówno finansowym, jak i wspomagającym rozwój zasobów ludzkich (np. <i>Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami na lata 2014-2017</i>); Udział Gminy Stare Pole w Strategii Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2104-2020, co stwarza możliwość realizacji inwestycji zmieniających i porządkujących przestrzeń publiczną nie tylko w skali lokalnej, lecz większej, prowadzonej wspólnie z innymi jst; Pojawianie się oddolnych inicjatyw związanych z tworzeniem regionalnych produktów turystycznych opartych na zasobach dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Żuław i Powiśla – vide Strategia Promocji Produktu Turystycznego „Rowerowe Szlaki Zamków Gotyckich” opracowana przez trzy lokalne grupy działania; Funkcjonowanie wielu funduszy i związanych	Światowy kryzys ekonomiczny skutkujący na wiele sfer życia – w tym: zastój na rynku nieruchomości; Wysokie koszty przygotowanie dokumentacji na projekty inwestycyjne przeznaczone do interwencji środkami pomocowymi UE; Niespójność polskiego prawodawstwa z wytycznymi KE utrudniająca proces aplikacji dotacji europejskich; Formalne utrudnienia dla potencjalnych beneficjentów projektów finansowanych ze wsparciem środków unijnych, często zniechęcające wnioskodawców; Pogarszający się stan obiektów zabytkowych na terenie gminy; Liczne samowolne remonty i modernizacje prowadzone przy obiektach zabytkowych, wynikające z braku świadomości na temat problematyki opieki nad zabytkami; Traktowanie konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego jako problemu konfliktogenego i ograniczającego swobodę dysponowania własnością prywatną lub publiczną.

z nimi programów (zwłaszcza regionalnego oraz krajowych: PROW, KL) stwarzających możliwości wyrównywania szans rozwojowych na obszarach wiejskich; Szeroka lista beneficjentów mogących ubiegać się o dofinansowania i granty w ramach wspomnianych wyżej funduszy i programów wspierających rozwój i wyrównywanie szans na obszarach wiejskich; możliwość odciążenia gminy w wykonywaniu zadań związanych z odnową dziedzictwa kulturowego; Niewygórowane kryteria umożliwiające stosunkowo łatwy dostęp do środków unijnych zwłaszcza w PROW; Postępujący rozwój trzeciego sektora, rodzące się inicjatywy związane z odnową i zagospodarowaniem lokalnego dziedzictwa i krajobrazu przy interwencji środków unijnych.	
--	--

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE. PRIORYTETY, KIERUNKI DZIAŁAŃ I ZADANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Po uwzględnieniu zapisów zawartych w *Krajowym Programie Ochrony Zabytków* i *Opieki Nad Zabytkami na lata 2014-2017* oraz *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* cel strategiczny **Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018** zostaje sformułowany następująco:

Popularyzacja dziedzictwa i odnowa krajobrazu kulturowego przyczyniające się do rozwoju przestrzennego i gospodarczego gminy, w tym turystyki oraz do kształtowania kreatywnych postaw jej mieszkańców.

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie:

Jakościowe i ilościowe poszerzenie zadań w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wykonywanych przez władze gminy we współpracy z innymi podmiotami (trzeci sektor, przedsiębiorcy, kościoły i związki wyznaniowe) służące harmonijnemu rozwojowi posiadanych zasobów: przestrzennych, infrastrukturalnych i społecznych.

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

- I. Zachowanie i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy;**
- II. Odnowa krajobrazu kulturowego gminy;**
- III. Badanie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego związanego z krajobrazem kulturowym gminy.**

Priorytet I: Zachowanie i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy.	
Kierunki działań	Zadania
Poszerzanie form ochrony zabytków.	Nawiązanie przez władze gminy stałej współpracy z Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków; ustalenie harmonogramu cyklicznych spotkań na terenie gminy; określenie kanałów przekazywania informacji na temat stanu zasobu krajobrazu kulturowego i zachodzących w nim zmian.
	Występowanie do wojewódzkiego konserwatora zabytków z wnioskami o wpisanie do rejestru zabytków najcenniejszych zabytków nieruchomych i ruchomych (stanowiących własność gminy lub współdziałanie w tym zakresie z właścicielami i dysponentami obiektów zabytkowych); przygotowanie we własnym zakresie lub wspomaganie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych w opracowaniu dokumentacji wymaganej przy wpisie obiektu do rejestru zabytków.
	Opracowywanie i uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (projektów i zmian) w ścisłej współpracy z wojewódzkim konserwatorem zabytków; wprowadzanie do tekstów i rysunków planów ustaleń dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w zakresie analogicznym do formułowanego w mpzp uchwalanych w latach 2011-2012 dla miejscowości Kcynos, Janówka i Ząbrowo.
	Wydanie Zarządzenia Wójta Gminy dotyczącego prowadzenia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Stare Pole na podstawie art. 22 ust. 4 u.o.z.
	Aktualizacja strategicznych dokumentów warunkujących rozwój lokalny i regionalny poprzez wprowadzenie zapisów odwołujących się <i>explicite</i> do eksponowania dziedzictwa kulturowego regionu oraz wykorzystania zasobów i walorów krajobrazu kulturowego przy formułowaniu zadań zmierzających do osiągnięcia planowanych stanów i efektów; w przypadku dokumentów o zasięgu powiatowym – współpraca w tej dziedzinie z władzami innych gmin żuławskich; zmiany tego typu potrzebne są np. w <i>Strategii Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2104-2020</i> .
	Podjęcie, we współpracy z wojewódzkim konserwatorem zabytków, starań dotyczących opracowania i uchwalenia Powiatowego Programu Opieki Nad Zabytkami (dla powiatu malborskiego), którego funkcjonowanie wspierałoby priorytety i kierunki działania programów gminnych
Zwiększenie stopnia opieki nad zabytkami.	Monitoring gminnej ewidencji zabytków polegający na wykonywaniu wizji lokalnych (w miarę możliwości z udziałem pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku) służących ocenie stanu zachowania obiektów zabytkowych, konieczności przeprowadzania prac konserwatorskich, remontowych, budowlanych (zabezpieczających stan techniczny), konieczności dokonania zmian w sposobie użytkowania, zakresu związanych z tym adaptacji etc. Sporządzanie raportów dokumentujących wizje lokalne i przesyłanie ich do wiadomości wojewódzkiego konserwatora zabytków; wprowadzanie zapisów dotyczących

Zwiększenie stopnia opieki nad zabytkami.	zmian w stanie zachowania zabytków ujętych w GEZ do kart ewidencyjnych tych obiektów
	Opracowanie planu prac remontowo – konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność lub współwłasność gminy i występowanie do wojewódzkiego konserwatora zabytków, do sejmiku wojewódzkiego oraz do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z wnioskami dotyczącymi dofinansowania określonego zakresu tych prac (gmina w roli beneficjenta) – dotyczy obiektów architektury i budownictwa, zespołów zabudowy.
	Opracowanie planu prac porządkowych, zabezpieczających, pielęgnacyjnych i poprawiających estetykę obiektów zabytkowych stanowiących własność lub współwłasność gminy; występowanie do wojewódzkiego konserwatora zabytków, do sejmiku wojewódzkiego oraz do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego ministerstwa kultury z wnioskami dotyczącymi dofinansowania określonego zakresu tych prac (gmina w roli beneficjenta) – dotyczy założeń zieleni wysokiej (parków, cmentarzy, alei).
	Powstrzymanie procesów samowoli budowlanych w odniesieniu do obiektów zabytkowych; przeciwdziałanie procesom niszczenia i degradacji obiektów zabytkowych – we współpracy z organem budowlanym Starostwa Powiatowego.
Stworzenie szerokiej platformy społecznej wspierającej działania z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.	Uporządkowanie uregulowań prawnych w odniesieniu do własności lub współwłasności obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy.
	Systemowe likwidowanie sytuacji konfliktowych powstających na linii: urząd – obywatel w odniesieniu do zadań własnych gminy związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.
	Wspieranie (informacje, wskazówki, opinie, doradztwo) właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych przy opracowaniu wniosków dotyczących prac remontowo – konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, szczególnie w odniesieniu do wniosków składanych w konkursach ogłaszanych przez sejmik wojewódzki oraz Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (program „Dziedzictwo kulturowe”) - gmina w roli partnera lub konsultanta.
Współpraca samorządu z trzecim sektorem w sferze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.	Uwzględnianie problematyki zachowania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w Gminnym Programach Współpracy Z Organizacjami Pozarządowymi.
	Organizowanie konkursów dla organizacji pozarządowych na realizację zadań publicznych ze szczególnym uwzględnieniem problematyki zachowania oraz odnowy dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.
	Współpraca przy tworzeniu projektów miękkich dofinansowanych ze środków unijnych (PO KL, FIO, FWW) ukierunkowanych na wyrównywanie szans na obszarach wiejskich, uwzględniających problematykę rozwoju kultury i ochronę zabytków; gmina w roli inicjatora, konsultanta oraz ewentualnie donatora (gwarancje wkładu własnego, udzielanie pomocy rzeczowej).
	Aktywny udział samorządu w pracach Lokalnej Grupy Działania Spichlerz Żuławski, mobilizowanie stowarzyszeń, rad sołeckich i innych potencjalnych beneficjentów z sektora społecznego do tworzenia projektów związanych z zachowaniem i odnową

Współpraca samorządu z trzecim sektorem w sferze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.	dziedzictwa kulturowego wsi żuławskich. Inspirowanie działań na rzecz nawiązania współpracy międzynarodowej podmiotów NGO's w celu wymiany informacji i doświadczeń, promocji oraz rozwiązywania problemów społecznych w skali regionu i lokalnej – w tym z dziedziny kultury i ochrony zabytków; możliwość generowania projektów dofinansowanych z programów transgranicznych (granty Euroregionu Bałtyk, program Południowy Bałtyk, INTEEREG IV). Wspieranie przez władze Gminy współpracy międzynarodowej oraz realizacji projektów międzynarodowych i międzyregionalnych realizowanych w trzecim sektorze (pomoc rzeczowa, merytoryczna, ewentualnie finansowa).
Priorytet II: Odnowa krajobrazu kulturowego gminy.	
Kierunki działań.	Zadania.
Wykorzystanie zasobów dziedzictwa oraz walorów krajobrazu kulturowego gminy w rozwoju przestrzennym, społecznym i gospodarczym gminy, w tym turystyki i kultury.	Kontynuowanie działań związanych z projektowaniem, wytyczaniem i znakowaniem szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, wodnych) z uwzględnieniem zasobów i walorów zabytkowego krajobrazu kulturowego gminy – po wykonaniu ścieżki rowerowej ze Starego Pola do Ząbrowa przedłużenie tego szlaku ze Starego Pola do Złotowa. Kontynuowanie działań związanych z zagospodarowaniem historycznych zespołów zieleni komponowanej (dawne parki wiejskie i siedliskowe) i przeznaczeniem ich do pełnienia nowych funkcji (głównie place zabaw); w minionym okresie programowania place takie powstały m.in. Szaleńcu, Parwaku, Kikołtach i Kraszewie. Ochrona i ekspozycja panoram widokowych z oznakowaniem wybranych miejsc (punkty i otwarcia widokowe), działanie powiązane z wytyczaniem szlaków turystycznych. W partnerstwie z innymi jst powiatu malborskiego tworzenie marek regionalnych i produktów turystycznych wykorzystujących najważniejsze i najbardziej charakterystyczne komponenty dziedzictwa kulturowego Żuław Malborskich – np. wspomniany wyżej „Rowerowy Szlak Zamków Gotyckich”. Rewaloryzacja zabytków archeologicznych i wciągnięcie ich do systemu atrakcji turystycznych regionu – np. poprzez oznakowanie tablicami informacyjnymi w sposób analogiczny do tablic informacyjnych z projektu „Nowa przestrzeń życia” dofinansowanego z UE.
Planowanie i projektowanie procesów rewitalizacyjnych wybranych obszarów i przestrzeni zabytkowych. Przygotowanie i realizacja prac remontowych: budowlanych i konserwatorskich przy najważniejszych zabytkach ruchomych i nieruchomych tworzących zasób dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.	Wybór obszarów (np. układów ruralistycznych) przeznaczonych do przedsięwzięć rewitalizacyjnych. Przygotowywanie dla wybranych obszarów koncepcji programowo – przestrzennych, programów rewitalizacyjnych i szczegółowych projektów działań konserwatorskich, architektonicznych oraz budowlanych. Przeprowadzanie konsultacji społecznych dla obszarów wyznaczonych do rewitalizacji, przygotowywanie prognoz oddziaływania na środowisko społeczne i przyrodnicze. Przygotowanie dokumentacji projektowych i realizacja zamierzeń inwestycyjnych dotyczących wykonywania remontów konserwatorskich najważniejszych zabytków występujących w zasobie gminy, samodzielnie lub w partnerstwie z ich dysponentami (właściciele prywatni oraz

	kościół i związki wyznaniowe), w tym: remont konserwatorski domu podcieniowego w Kleciu, kontynuacja prac remontowych w kościele w Krzyżanowie, wciągnięcie w orbitę tych działań innych podmiotów – np. parafii rzymskokatolickiej w Królewie.
	Remonty dróg gminnych dofinansowywane w ramach programów rządowych, funduszy pomocowych UE oraz dzięki wsparciu sejmiku wojewódzkiego.
Wykorzystanie przez partnerów gminy z sektora prywatnego i społecznego dotacji europejskich na rzecz rozwoju kultury, w tym na problematykę odnowy dziedzictwa kulturowego.	We współpracy z partnerami dokonanie wyboru obiektów zabytkowych, zwłaszcza usytuowanych na obszarach przeznaczonych do rewitalizacji, które będą przeznaczone do przeprowadzenia prac konserwatorskich i rewaloryzacyjnych zmierzających do odtworzenia ich historycznego wyglądu.
	Udzielanie pomocy partnerom z sektora prywatnego i społecznego w przygotowaniu wniosków aplikacyjnych dotyczących dofinansowania prac konserwatorskich i rewaloryzacyjnych przy zabytkach ruchomych i nieruchomych (wsparcie prawne, rzeczowe, merytoryczne, w określonych przypadkach i na określonych zasadach – finansowe) – w tym pomoc przy odbudowie spalonego domu podcieniowego w Złotowie.
	Realizacja Uchwały Nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 roku w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczania: przeznaczanie większych środków finansowych na prace budowlane i konserwatorskie dofinansowane w ramach tej uchwały, poszerzenie kręgu potencjalnych beneficjentów – przede wszystkim o właścicieli prywatnych.
	Pomoc przy składaniu odpowiednich wniosków aplikacyjnych (np. lobbying) oraz przy rozliczaniu prac.
	Wspieranie organizacji pozarządowych rozumiane jako inspiracja i zachęta do tworzenia projektów przewidzianych do interwencji funduszami UE (np. zapewnianie wkładów własnych dla zadań dofinansowanych z innych źródeł, przekazywanie tytułów własności do terenów – dzierżawa, użytkowanie – przewidzianych do rewitalizacji lub renowacji.
Priorytet III: Badanie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego związanego z krajobrazem kulturowym gminy.	
Kierunki działań.	Zadania.
Badania.	Weryfikacja kart ewidencyjnych obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Stare Pole: odnotowywanie zmian dotyczących własności, sposobu użytkowania, numeracji działek ewidencyjnych, rejestracja przekształceń dokonywanych w tych obiektach w wyniku prowadzonych remontów (lub powstałych wskutek zaniedbań), w miarę pozyskiwania danych uzupełnianie wiadomości o historii tych obiektów.
	Wykonywanie we własnym zakresie opracowań związanych z dziedzictwem kulturowym gminy lub uwzględniającym te zagadnienia: strategii, planów i programów rozwoju gminy, prognoz oddziaływania na środowisko społeczne i przyrodnicze,

Badania.	opracowań odnoszących się do tradycji i symboliki regionu, przekazów duchowych itp.
	Zlecanie podmiotom zewnętrznym specjalistycznych opracowań z zakresu ochrony zabytków i konserwacji (studia historyczno-przestrzenne, katalogi typów budownictwa regionalnego i detalu architektonicznego, studia krajobrazowe, badania historyczno-architektoniczne zagrożonych obiektów architektonicznych, badania ratownicze zagrożonych stanowisk archeologicznych, karty ewidencyjne zabytków ruchomych i zabytków nieruchomych, inwentaryzacje szczególnie cennych zabytków nieruchomych, w tym parków i cmentarzy, dokumentacje projektowe związane z rozbudową i adaptacją obiektów zabytkowych).
Informatyzacja.	Utworzenie na stronie internetowej gminy podstrony (zakładki) o nazwie: <i>Dziedzictwo Kulturowe Gminy</i> ; zamieszczanie informacji o zasobie i wartościach tego dziedzictwa: krajobrazie, zabytkach, historii, tradycjach, zwyczajach i obrzędach, legendach itp.;
	Aktualizacja podstrony internetowej, we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa Oddział w Gdańsku, zamieszczanie aktualnych informacji dotyczących problematyki konserwatorskiej i ochrony zabytków, zamieszczanie linków odsyłających osoby zainteresowane do artykułów na temat zmian prawnych w dziedzinie ochrony zabytków, projektów i zamian w odpowiednich aktach prawnych, planach i programach ochrony zabytków, na temat organizowanych konferencji, sympozjów itp.
	Publikacja w BIP Zarządzenia Wójta Gminy Stare Pole w sprawie prowadzenia Gminnej Ewidencji Zabytków.
	Utworzenie bazy danych na temat zabytków tworzących krajobraz kulturowy gminy, aktualizacja bazy.
Edukacja.	Organizacja szkoleń na temat dziedzictwa kulturowego gminy (powiatu, regionu Żuław Malborskich), zwłaszcza dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz dla organizacji pozarządowych
	Udział pracowników urzędu oraz partnerów gminy w szkoleniach na temat dziedzictwa kulturowego organizowanych przez podmioty zewnętrzne, w tym w szczególności przez służby konserwatorskie szczebla wojewódzkiego i centralnego (zapowiadane w <i>Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami na lata 2014-2017</i>).
	Wprowadzenie zajęć z tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego i z tematyki regionalnego dziedzictwa kulturowego do programu nauczania placówek oświatowych prowadzonych przez gminę: przedszkoli i szkół.
	Organizowanie konkursów dla młodzieży szkolnej na temat zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego (tematyka „Małych Ojczyzn”).
	Tworzenie i wyposażanie pracowni tematycznych w placówkach oświatowych poświęconych ekspozycji zasobów i walorów lokalnego krajobrazu kulturowego.
	Rozpisywanie konkursów dla organizacji pozarządowych dotyczących przedsięwzięć związanych z odnową i zachowaniem regionalnego dziedzictwa kulturowego.

Promocja.	Udostępnienie bazy danych na temat zabytków tworzących krajobraz kulturowy gminy w formie elektronicznej (na stronie internetowej gminy, w BIP) oraz w formie tradycyjnej (w siedzibie urzędu gminy).
Promocja.	Wprowadzenie na terenie gminy zintegrowanego systemu informacji wizualnej dotyczącej zasobu i walorów dziedzictwa kulturowego, w odniesieniu do najcenniejszych przestrzeni (krajobrazów), miejsc (punktów widokowych i pamiątkowych), obiektów (parki, cmentarze, budowle, zespoły). Informacje przekazywane za pomocą tablic informacyjnych związanych projektowanymi szlakami turystycznymi.
	Opracowanie mapy ukazującej zasoby i walory gminnego krajobrazu kulturowego na tle walorów przyrodniczych i atrakcji turystycznych; udostępnienie mapy w siedzibie urzędu i w siedzibach prowadzonych przez niego organów (dom kultury, Gminna Biblioteka Publiczna).
	Przygotowanie i druk folderów promujących walory krajobrazowe (zabytkowe i przyrodnicze) terenów gminy.
	Wprowadzenie tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym regionu do działań prowadzonych przez Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego (w tym przede wszystkim do programu Żuławskich Targów Rolnych).
	Inicjowanie, wspieranie i udzielanie pomocy (organizacyjnej, rzeczowej i finansowej) przy tworzeniu nowoczesnych multimedialnych ekspozycji (stałych i czasowych) poświęconych regionalnemu i lokalnemu dziedzictwu kulturowemu Żuław Malborskich (wystawy na terenie domu kultury, biblioteki gminnej, w zespole szkół, w świetlicach wiejskich).
	Współpraca z mediami regionalnymi i lokalnymi w dziedzinie promocji walorów i zasobów dziedzictwa kulturowego Żuław, ze szczególną uwagą zwróconą na problematykę rewitalizacji zabytkowych obszarów i obiektów.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Instrumenty prawne.

W minionym okresie programowania nie udało się zwiększyć form ochrony prawnej dla obiektów zabytkowych położonych na terenie gminy Stare Pole poprzez dokonanie nowych wpisów do rejestru zabytków (pomimo postulatów w tym zakresie sformułowanych w *Programie Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013*)⁵⁴. Inicjatywy w tym kierunku nie wykazały ani władze gminy, ani właściciele lub dysponenti zabytków, ani Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Należy to uznać za kontynuację niewłaściwej polityki tych wszystkich podmiotów w dziedzinie ochrony zabytków, zauważalną już w poprzednich latach, jednak we współczesnych czasach tym bardziej nieadekwatną i nieprawidłową. O ile wcześniej decyzja o wpisie do rejestru zabytków mogła się kojarzyć, w potocznym odczuciu, wyłącznie z utrudnieniami i dodatkowymi obowiązkami nakładanymi na właścicieli / użytkowników obiektów historycznych, o tyle teraz okazuje się często podstawowym i koniecznym do spełnienia kryterium pozwalającym na ubieganie się o uzyskanie dofinansowania do planowanych prac projektowych i inwestycyjnych służących poprawie stanu technicznego, zachowania i wyeksponowania walorów tych obiektów (kryterium wpisu do rejestru zabytków jest wymagane zarówno w programach MKiDN, w konkursach organizowanych przez sejmik wojewódzki, jak i w programach pomocowych finansowanych w ramach budżetu UE).

Warto przy tym skonstatować, że Gmina Stare Pole nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, w stosunku do których wskazane byłoby wprowadzanie form ochrony w postaci wpisu do rejestru zabytków. Własnością gminy są przede wszystkim zabytkowe tereny zielone i osie komunikacji, dla których stopniowo wykonywane były i będą, w miarę posiadanych i pozyskiwanych środków finansowych, projekty i programy dotyczące ich odnowy. Władze gminy deklarują współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym *Programie* jako szczególnie cenne dla zachowania lokalnej tożsamości i dziedzictwa kulturowego (patrz *podrozdział 5.5.*), w postępowaniach związanych z poszerzaniem form ich ochrony: w tym ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

Władzom gminy udało się natomiast znacząco poszerzyć formy ochrony zabytków wynikające z art. 7 pkt 4 u.o.z czyli poprzez wprowadzenie odpowiednich postanowień dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami do uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wykonano zapowiadane w poprzednim gminnym programie opieki nad zabytkami zadania w tym zakresie tj. dokonano aktualizacji Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Stare Pole, a przede wszystkim uchwalono miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla miejscowości: Ząbrowo, Kaczynos (+ Kaczynos Kolonia) i Janówka. W planach tych zagadnienia związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami zostały sformułowane w sposób w pełni zadawalający z punktu widzenia praktyki i teorii konserwatorskiej: wyznaczone zostały strefy ochrony konserwatorskiej i ekspozycyjnej, precyzyjnie określony został zakres ochrony konserwatorskiej dla

⁵⁴ Miniony okres programowania obejmuje lata 2009-2013, gdy obowiązywał poprzedni gminny program opieki nad zabytkami oraz lata 2014 i 2015, gdy nie opracowano i nie uchwalono następnego dokumentu tego typu.

zabytków rejestrowych i ujętych w gminnej ewidencji zabytków, wprowadzono również – wraz z podaniem zasad i zakresu ochrony – kategorię obiektów współtworzących historyczny klimat miejscowości (nie ujętych w GEZ, jednak postulowanych do ochrony ich formy, konstrukcji i substancji ze względu na posiadane walory architektoniczne i historyczne).

W niniejszym *Programie* postuluje się potrzebę opracowania i uchwalenia kolejnych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla wsi Złotowo, Kraszewo, Klecie i Szaleniec. Miejscowości te charakteryzują się zanikającym układem osadniczym, na co wskazuje analiza archiwalnych materiałów kartograficznych i porównanie ze stanem obecnym (zacieranie się w pejzażu relacji i układów przestrzennych, zanik historycznej zabudowy). Tym niemniej nadal wyróżniają się w krajobrazie kulturowym nie tylko w skali gminy, ale całego regionu Żuław Malborskich, posiadając wiele cech zasługujących na ochronę i zachowanie, ponadto należy docenić fakt, iż nie dotarły do nich symptomatyczne dla dzisiejszych czasów procesy silnych przekształceń ruralistycznych, ani trendy wpływające na znaczne przeobrażenie ich aranżacji architektonicznej (w Szaleńcu i Kleciu w minionym okresie programowania nie powstała żadna nowa zabudowa, a w Kraszewie i Kleciu wybudowano po jednym obiekcie w formie nawiązującej do tradycyjnego budownictwa na tym terenie – odpowiednio świetlicę wiejską oraz dom mieszkalny przy drodze do Krzyżanowa).

W tych nowych aktach prawa miejscowego ustanowionych dla powyżej wymienionych historycznych układów osadniczych problematyka konserwatorska i zabytkoznawcza powinna być uwzględniona w zakresie równie szczegółowym i precyzyjnie zdefiniowanym, jak w przypadku mpzp uchwalonych w latach 2011-2012.

Instrumenty finansowe.

Gmina Stare Pole na realizację części działań związanych opieką i ochroną zabytków przeznaczała będzie, tak jak dotychczas, środki finansowe pochodzące z budżetu własnego. Przede wszystkim dotyczy to zabezpieczenia dotacji celowych na realizację *Uchwały Nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 roku w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczania*. W przypadku wzrostu zainteresowania tymi dotacjami i lepszego przygotowania się potencjalnych beneficjentów do ich absorpcji przewiduje się możliwość znacznego zwiększenia kwot przeznaczanych na wykonanie ww. uchwały. W ostatnich latach przeznaczono na realizację uchwały nakłady finansowe rzędu 20-30 tys. złotych rocznie (w 2015 r. zaplanowano kwotę 40.000 zł), a korzystał z nich *de facto* jeden uprawniony podmiot – Parafia rzymskokatolicka w Krzyżanowie (dzięki wsparciu finansowemu z budżetu gminy wykonano m.in. remont dzwonnicy w Krzyżanowie oraz prace konserwatorskie przy ołtarzu głównym w kościele w Krzyżanowie)

Z budżetu gminy finansowane będą także projekty (budowlane, wykonawcze, przedmiary robót, kosztorysy inwestorskie) oraz Studia Wykonalności i Raporty OOS niezbędne do składania wniosków aplikacyjnych dotyczących przedsięwzięć przewidzianych do interwencji środkami pomocowymi UE w ramach odpowiednich programów i funduszy (głównie program regionalny oraz PROW). W tym kontekście

mowa o przedsięwzięciach dotyczących rozwoju turystyki oraz rozwoju kultury (z problematyką ochrony i odnowy regionalnego dziedzictwa kulturowego).

W budżecie gminy będą zabezpieczane środki stanowiące wkład własny na realizację przedsięwzięć wybranych w konkursach do finansowego wsparcia przez Instytucje Zarządzające oraz Instytucje Pośredniczące. W konkretnych przypadkach przewiduje się ewentualność zaciągania kredytów na wykonanie zaplanowanych inwestycji.

Samorząd zamierza ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedziną kultury, turystyki i edukacji. W tym wypadku, gdy wkład własny stanowi niewielki procent w stosunku do przyznawanych grantów (od 1,5 do 15 %), pozyskane środki będą w znaczący sposób wpływały na zwiększenie możliwości operacyjnych gminy.

Instrumenty społeczne.

Zadania określone w niniejszym *Programie* obligują władze gminy do tworzenia szerokiej platformy społecznej w celu efektywnej realizacji zdefiniowanych wizji i kierunków rozwoju. W sferze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami taka platforma będzie się opierała na współpracy i współdziałaniu z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami) oraz z podmiotami z sektora NGO.

Instrumenty kontrolne.

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie dwóch form monitoringu w odniesieniu do GEZ: monitoringu zasobów (weryfikacja) oraz monitoringu stanu zachowania (w miarę możliwości z udziałem pracowników wojewódzkiego konserwatora zabytków). Monitoring będzie podsumowany w formie **Raportów** przesyłanych do wiadomości wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Sam *Program*, a dokładniej rzecz biorąc – realizacja zawartych w nim zadań, także będą monitorowane w sposób opisany dokładniej w **pkt. 9**.

9. ZASADY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Niniejszy *Program*, zgodnie z wymogami u.o.z., po opracowaniu i uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, zostanie przyjęty uchwałą Rady Gminy na okres 4 lat. Po upływie tego czasu władze gminy podejmą działania związane z aktualizacją programu i ponownym jego uchwaleniem. *Program* będzie obowiązywał w latach 2015-2018.

Głównym odbiorcą *Programu* jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, ale wszystkich mieszkańców. *Program* powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Dalej, w myśl wspomnianej ustawy, na wójcie ciąży obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdania z realizacji *Programu* i przedstawiania go Radzie Gminy. W sprawozdaniu powinna znaleźć się część opisowa dotycząca wykonania sformułowanych zadań oraz przede wszystkim analiza i ocena osiągniętych efektów. Przeprowadzenie oceny powinno opierać się na realnych, mierzalnych i policzalnych wskaźnikach. W *Programie Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018* ustala się następujące wskaźniki realizacji założonych celów, stanów i efektów:

Priorytet I: Zachowanie i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy.

- ✓ Liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków złożona przez właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.
- ✓ Liczba opracowanych i uchwalonych mpzp.
- ✓ Liczba zmienionych z inicjatywy władz gminy strategii i dokumentów programujących rozwój lokalny lub regionalny poprzez wprowadzenie bezpośrednich zapisów odwołujących się do zasobów i walorów krajobrazu kulturowego.
- ✓ Ustalenia z *Raportów* monitorujących stan techniczny obiektów ujętych w GEZ.
- ✓ Liczba wniosków o dofinansowanie złożonych przez właścicieli zabytków do wojewódzkiego konserwatora zabytków, do sejmiku wojewódzkiego lub do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy wsparciu i konsultacjach gminy (pracowników Urzędu Gminy).
- ✓ Liczba spotkań i konsultacji społecznych przeprowadzonych z interesariuszami gminnego programu opieki nad zabytkami.

Priorytet II: Odnowa krajobrazu kulturowego gminy.

- ✓ Liczba przygotowanych dokumentacji (koncepcji programowo- przestrzennych, programów rewitalizacji, projektów budowlanych i wykonawczych) dotyczących rewitalizacji obiektów i przestrzeni zabytkowych.
- ✓ Liczba zleconych opracowań niezbędnych do złożenia wniosków aplikacyjnych o pozyskanie dotacji z programów i funduszy UE (studia wykonalności, raporty OOS, prognozy OOS).

- ✓ Liczba wniosków o dofinansowanie zgłoszonych na konkursy w ramach programów operacyjnych (projekty twarde).
- ✓ Liczba wniosków o dofinansowanie dotyczących projektów miękkich złożonych do programów operacyjnych w ramach EFS, fundacji i innych operatorów funduszy europejskich.

Priorytet III: Badanie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego związanego z krajobrazem kulturowym gminy.

- ✓ Ustalenia z *Raportów* monitorujących zasoby GEZ (weryfikacja) – liczba obiektów wyłączonych lub wprowadzonych do gminnej ewidencji zabytków; liczba obiektów przekształconych itp.
- ✓ Liczba wykonanych opracowań własnych związanych z zachowaniem i odnową lokalnego dziedzictwa kulturowego.
- ✓ Liczba opracowań związanych z zachowaniem i odnową lokalnego dziedzictwa kulturowego zlecona podmiotom zewnętrznym.
- ✓ Liczba aktualizacji na stronie internetowej gminy w zakładce poświęconej dziedzictwu kulturalnemu.
- ✓ Liczba godzin szkoleniowych na temat regionalnego i lokalnego krajobrazu kulturowego zorganizowana dla podmiotów zewnętrznych; liczba godzin szkoleniowych dla pracowników organów gminy odpowiednio – ilości osób uczestniczących w szkoleniach.
- ✓ Liczba godzin lekcyjnych na temat „Małych Ojczyzn” zorganizowanych w placówkach oświatowych podlegających Gminie; liczba uczestniczących w nich uczniów.
- ✓ Liczba informacji promocyjnych związanych z rozwojem kultury i tematyką ochrony zabytków przekazywana przez media; określenie rodzaju i zasięgu tych mediów.

Należy zaznaczyć, że są to wskaźniki przykładowe. Dokładne sformułowanie wskaźników odbędzie się w procesie monitorowania *Programu*. Liczba wskaźników i kryteria wyboru wskaźników mogą ulec zmianom ilościowym i jakościowym w toku dokonującego się realnie procesu. Monitorowaniem będzie zajmował się specjalnie powoływany przez wójta zespół zadaniowy.

Rozważana jest możliwość, by w połowie horyzontu czasowego (tj. od roku 2017) proces monitorowania realizacji *Programu* powierzyć jednej z lokalnych organizacji pozarządowych. Powinno się to odbyć w drodze konkursu na wykonywanie zadań publicznych; istnieje także możliwość pozyskania na ten cel dofinansowania z budżetu UE.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

W niektórych miejscach (głównie w rozdziale 7 i w rozdziale 8) Programu powołano się już na podstawowe źródła finansowania zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami sformułowane w niniejszym opracowaniu. W tym punkcie sposoby finansowania zostaną przedstawione w sposób usystematyzowany i poparty charakterystyką potencjalnych możliwości pozyskania środków finansowych służących realizacji celu głównego, kierunków działań oraz zadań.

Generalnie wskazać można trzy podstawowe źródła finansowania *Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018*; są to:

Środki publiczne.

Środki na realizację zadań będą pochodziły po pierwsze z budżetu gminy. Składają się na nie dochody własne, które będą przeznaczane na wykonywanie *Uchwały Nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 roku w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczania* oraz na wykonywanie projektów, programów i opracowań służących przygotowaniu wniosków aplikacyjnych do programów i funduszy pomocowych UE. Budżet gminy zabezpieczy też wkład własny na realizację przedsięwzięć wspartych dotacjami europejskimi. W określonych wypadkach gmina może wspomagać się kredytami na wykonanie inwestycji dofinansowanych z funduszy UE.

Na drugim miejscu należy wskazać budżet Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do tego organu będzie można corocznie składać wnioski o udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru. Wnioski będzie mogła składać gmina lub każdy inny właściciel / dysponent obiektu zabytkowego.

Trzecim źródłem finansowania jest Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego przeznaczający corocznie dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru na podstawie odpowiedniej uchwały Sejmiku Województwa Pomorskiego (*Uchwała Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego*). Zarówno Gmina Stare Pole, jak i inni dysponenti obiektów zabytkowych wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków, znajdują się w kręgu potencjalnych beneficjentów mogących aplikować o przyznanie dofinansowania do projektowanych (dotacje na badania, projekty, programy prac konserwatorskich) lub przygotowanych przedsięwzięć inwestycyjnych związanych z zachowaniem dziedzictwa i rewitalizacją krajobrazu kulturowego z jego zasobami w postaci zabytków nieruchomych i ruchomych (prace przy tych obiektach).

Czwartym źródłem dofinansowania jest budżet państwa z dotacjami udzielanymi w ramach programów operacyjnych obsługiwanych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W sferze zachowania i odnowy dziedzictwa kulturowego

pomoc można uzyskiwać przede wszystkim z programu nr 4. *Dziedzictwo Kulturowe oraz z programu nr 7. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego*. W ramach tych programów wspierane są przedsięwzięcia związane z konserwacją, pracami restauratorskimi lub budowlanymi przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków.

W kręgu zainteresowania takich potencjalnych beneficjentów jak organizacje pozarządowe oraz organy gminy (dom kultury, biblioteka) pozostają także programy: nr 1. *Wydarzenia artystyczne*, nr 2. *Rozwój infrastruktury kultury*, nr 3. *Edukacja kulturalna i diagnoza kultury* oraz nr 9. *Infrastruktura bibliotek*.

Warto jeszcze wspomnieć o rządowym programie *Razem Bezpieczniej*, którego operatorem jest MSWiA. W jego ramach różne podmioty (jst., organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe) mogą się ubiegać o dofinansowanie zadań związanych z poprawą bezpieczeństwa i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych (monitoring automatyczny, systemy p.włamaniowe, p.pożarowe).

Środki pomocowe.

Tak się składa, że czasowy horyzont niniejszego *Programu* zbiega się z rozpoczęciem nowego okresu programowania budżetu UE w perspektywie finansowej 2014-2020. Rok 2014 poświęcony był głównie na kształtowanie odpowiedniej dokumentacji programowej i prowadzenie konsultacji jej krajowego kształtu z Komisją Europejską. Pierwsze konkursy i dofinansowania, zapowiadane na I kwartał 2015 roku, ruszyły jak w poprzedniej perspektywie z pewnym opóźnieniem, powinniśmy jednak poznać ich rozstrzygnięcia do końca br. Zbliża się zatem najlepszy czas, dla władz gminy i innych potencjalnych beneficjentów, na ubieganie się o wsparcie z funduszy pomocowych UE także na działania w dziedzinie rozwoju kultury ze sferą zachowania i odnowy dziedzictwa kulturowego. Trzy kolejne lata obowiązywania niniejszego *Programu* będą zatem upływały w warunkach stwarzających potencjalnie duże możliwości pozyskiwania wsparcia na realizację zadań w tym zakresie.

Tak jak wcześniej, projekty w sferze kultury i dziedzictwa będzie można podzielić na miękkie i strukturalne. Projekty miękkie pozwolą na wykonanie większości zadań wymienionych w priorytecie III niniejszego *Programu*: *Badanie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego odnoszącego się do krajobrazu kulturowego gminy*. Byłyby to granty przeznaczone na szkolenia i warsztaty, na działania promocyjne i reklamowe, na eventy artystyczne, konkursy, dodatkowe zajęcia w placówkach oświatowych, na wydawnictwa oraz na niewielkie zakupy (np. sprzętu elektronicznego) w ramach cross-finansingu. Głównym źródłem finansowania jest w tym przypadku Europejski Fundusz Społeczny poprzez funkcjonujący w jego łamach Program Wiedza i Edukacja (zastępujący wcześniejszy Program Operacyjny Kapitał Ludzki).

Projekty strukturalne finansowane będą głównie w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Z punktu widzenia Gminy Stare Pole najważniejszym programem umożliwiającym wsparcie lokalnych przedsięwzięć okaże się ponownie Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (w którym większą rolę odegrają projekty zakładające wprowadzanie innowacji).

Duże możliwości wsparcia dotacjami unijnymi przedsięwzięć z dziedziny kultury, w tym sfery zachowania i odnowy dziedzictwa kulturowego, daje również nowy RPO

Województwa Pomorskiego. Szanse na pozyskanie dofinansowań z tego źródła znacznie się zwiększają dzięki udziałowi Gminy Stare Pole w gronie partnerów tworzących Miejskie Obszar Funkcjonalny Malborka; pozwoli to na wsparcie realizacji zadań infrastrukturalnych i inwestycyjnych o skali ponadlokalnej, przy zabezpieczeniu wkładu własnego pochodzącego z budżetów tych partnerów.

Środki prywatne.

Pozyskiwanie środków pozabudżetowych pochodzących od sponsorów jest zadaniem niezwykle trudnym, zwłaszcza w odniesieniu do sfery związanej z ochroną zabytków i opieki nad zabytkami. Na ogół przedsięwzięcia tego typu są kosztochłonne i mało atrakcyjne dla potencjalnego ofiarodawcy z punktu widzenia możliwości promocyjnych czy reklamujących jego znak firmowy.

Środki prywatne najłatwiej można będzie pozyskiwać na wykonywanie zadań sformułowanych w Priorytecie III niniejszego opracowania: *Badanie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego odnoszącego się do krajobrazu kulturowego gminy*. Powinny się o nie ubiegać przede wszystkim organizacje pozarządowe oraz organy gminy (dom kultury, biblioteka).

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW.

Budżet gminy Stare Pole na rok 2015 po stronie wydatków przewiduje kwotę 15.278.925 zł, po stronie przychodów 15.326.070 zł. W budżecie tym zaplanowano kwotę w wysokości 40.000 zł na realizację *Uchwały Nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 roku w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczania.*

W roku 2014 zrealizowano ze środków budżetowych oraz z pozyskanych dotacji kilka przedsięwzięć inwestycyjnych, które pośrednio lub bezpośrednio wiązały się z zachowaniem dziedzictwa oraz odnową krajobrazu kulturowego gminy, należały do nich:

- ✓ Prace konserwatorskie, porządkowe, związane z pielęgnacją zieleni wysokiej oraz oznakowaniem cmentarza menonickiego w Szaleńcu (kwota ponad 55.000 zł, w tym dofinansowanie uzyskane w ramach PROW Oś Leader);
- ✓ Prace konserwatorskie i restauratorskie przy gotyckiej kapliczce w Królewie (przywrócenie do stanu sprzed nieuzgodnionego „remontu” – kwota w wysokości 36.000 zł, w tym dofinansowanie w ramach PROW Oś Leader)
- ✓ Remont świetlic wiejskich w Królewie i Janówce (kwota 165.000 zł, w tym dofinansowanie w ramach PROW);
- ✓ Ogrodzenie placu zabaw w Kraszewie oraz doposażenie placu zabaw w Kikojtach (kwota ca 10.000 zł).

Należy zauważyć, że nakłady przeznaczane przez władze gminy w ostatnich latach na kulturę, ochronę dziedzictwa, odnowę krajobrazu kulturowego oraz prace budowlane i konserwatorskie przy obiektach zabytkowych wykazują tendencję zwyżkową i z roku na rok pozwalają na realizację zadań o coraz większym zakresie⁵⁵. Jest to bardzo korzystny trend wymagający podtrzymania, chociaż należy skonstatować, że środki finansowe adresowane do tej dziedziny, w stosunku do potrzeb, są ciągle jeszcze niewystarczające (a ponadto niższe niż w innych regionach na co wskazuje diagnoza wykonana w ramach *Strategii Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2104-2020* – porównaj przypis nr 26).

Gmina jest współwłaścicielem domu podcieniowego w Kleciu (adres Klecie nr 4), dla którego przygotowany został program prac budowlanych i konserwatorskich oraz zabezpieczenie finansowe do ich wykonania (opierające się na dotacji uzyskanej od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Remont konserwatorski tego ważnego dla krajobrazu kulturowego gminy zabytku, obecnie *de facto* ostatniego domu podcieniowego zachowanego *in situ* i w stanie zbliżonym do oryginału, będzie wykonany w okresie objętym horyzontem czasowym niniejszego *Programu*.

Władze gminy i Rada Gminy przewidują udzielnie pomocy, w tym finansowej, przy procesie projektowym i inwestycyjnym zmierzającym do odbudowy spalonego domu podcieniowego w Złotowie (Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku

⁵⁵ Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa w 2010 roku kształtowały się na poziomie 6,5%, w 2012 na poziomie 4 %, a w 2013 roku na poziomie 8,1%.

opracuje z własnych środków dla tego obiektu inwentaryzację oraz orzeczenie o stanie technicznym).

Ściśle współpracująca z władzami samorządowymi Parafia Rzymskokatolicka w Krzyżanowie (w ostatnich latach główny beneficjent środków finansowych pochodzących z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytku) pozyskała w 2015 roku 150.000 zł dotacji od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na wykonanie remontu dachu kościoła parafialnego w Krzyżanowie (II etap prac obejmujący połączyć północną dach).

12. ANEKSY.

Aneks nr 1.**Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków zlokalizowanych na obszarze gminy Stare Pole.**

L. p.	Nr rejestru zabytków woj. Pomorskiego	Nr dawnego rejestru zabytków	Organ wpisujący do rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków	Obiekt	Miejscowość
1.	72	55	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	30.05.1957	Kościół parafialny p.w. Św. Barbary wraz z cmentarzem rzymskokatolickim, układem zieleni wysokiej, nagrobkami, murem cmentarnym, bramą i dzwonnica z 3 dzwonami.	Krzyżanowo
		372/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	30.06.1994		
2.	73	57	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	30.05.1957	Dom. Dom podcieniowy – spalony w 2014 roku, zniszczeniu uległ podcień i dach.	Złotowo nr 24/24a (d.16)
3.	179	106	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	04.08.1960	Dom. Dom podcieniowy.	Klecie nr 4
4.	278	183	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	19.12.1961	Dom. Dom podcieniowy – rozebrany w 2013 roku.	Kławki nr 8
5.	837	722	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	24.04.1975	Kapliczka przydrożna. Prace konserwatorskie i restauratorskie w 2014 r.	Królewo
6.	1245	45/78	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	15.08.1988	Cmentarz mennonicki. Rewitalizacja w 2014 r.	Szaleniec
7.	1334	180/90	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	05.11.1990	Dom – d. plebania Obiekt relokowany na teren Elbląga – obecnie plebania w Parafii Rzymskokatolickiej przy ul. Rawskiej nr 16 A.	Królewo nr 23
8.	1358	201/91	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	18.11.1991	Zespół cukrowni – 36 obiektów wraz z terenem.	Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 2
9.	1393	285/93	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	30.06.1993	Kościół filialny p.w. Matki Boskiej Królowej Polski i cmentarz wraz z zachowanym układem zieleni wysokiej, historycznymi nagrobkami, kaplicą – mauzoleum i dzwonnica.	Stare Pole ul. Marynarki Wojennej nr 18
		284/93	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	20.07.1993		
10.	1457	360/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	27.05.1994	Kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja wraz z otaczającym cmentarzem, układem	Królewo nr 27

					zieleni wysokiej i murem cmentarnym.	
11.	1538		Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	24.05.1994	Budynek poczty wraz z oficyną gospodarczą i murowanym ogrodzeniem otaczającym podwórze.	Stare Pole, ul. Sienkiewicza nr 3

Uwaga ! Kolorem oznaczono zabytek, który – po relokacji – nie jest już zlokalizowany na obszarze gminy Stare Pole.

Aneks nr 2.**Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków przechowywanych w kościołach zlokalizowanych na obszarze gminy Stare Pole.**

L.P.	Nr rejestru zabytków w woj. pomorskiego	Organ wpisujący do rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków	Przedmiot	Datowanie / Styl	Materiał	Miejscowość - właściciel
1.	B – 88/72	Prezydium W.R.N, Wydział Kultury – Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	3.03. 1972 r.	Wypozażenie kościoła	ok. 1490 r. / gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Mikołaja
2.				Rzeźba św. Piotr	ok. 1490 r. / późny gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Mikołaja
3.				Rzeźba św. Paweł	ok. 1490 r. / późny gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Mikołaja
4.				Rzeźby Apostołów	ok. 1490 r. / późny gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Mikołaja
5.	53/16/96	Państwowa Służba Ochrony Zabytków Oddział Wojewódzki w Elblągu	4.04.1996 r.	Wypozażenie kościoła	XVI -XIX w. / renesans, barok, neogotyk		Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
6.				Ołtarz główny	1711 rok / barok / warsztat Swerenza z Elbląga	Drewno rzeźbione	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
7.				Ambona	1719 – 1725 r. / barok / prawdopodobnie warsztat Izaaka Rygi z fundacji Petera Holsta	Drewno rzeźbione	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
8.				Chór muzyczny	1705 r. / barok	Drewno polichromowane.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
9.				Misa chrzcielna	ok. połowy XVIII w.	Cyna, odlew.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
10.				Ława	ok. połowy XVII w.	Drewno.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary

11.				Ława	XVIII w.	Drewno.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
12.				Ława	XVIII w.	Drewno.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
13.				Ława	XVIII w.	Drewno.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
14.				Ława	XVIII w.	Drewno.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
15.				Krzyż procesyjny	2 połowa XVIII w.	Drewno.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
16.	53/16/96	Państwowa Służba Ochrony Zabytków Oddział Wojewódzki w Elblągu	4.04.1996 r.	Kielich mszalny	1 połowa XIX w. / neogotyck	Srebro pozlacane	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
17.				Lampa wieczna	2 połowa XIX w. / neogotyck	Metal, odlew.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
18.				Świecznik ołtarzowy	1597 r. / renesans	Mosiądz, odlew, grawerow any	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
19.				Świecznik ołtarzowy	2 połowa XIX w. / neobarok	Mosiądz, odlew.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary
20.				Dzwonek wejściowy na sygnał	3 ćwierć XIX w. / barok	Mosiądz, odlew.	Krzyżanowo, parafia rzymskokatolicka p.w. św. Barbary

Aneks nr 3.
Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na obszarze
gminy Stare Pole.

L.P.	Lokalizacja	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska	Chronologia	Charakter stanowiska	Rejestr zabytków	Uwagi
1.	Ząbrowo - (niem. <i>Sommerort</i>) Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp	17 - 49	1	Kultura średniowieczna, XIV – XV w.	Ślad osadnictwa	Brak.	
2.	Kaczynos tzw. Dębowa Góra (niem. <i>Eich Berg</i>).		2	Wczesna epoka żelaza.	Ślad osadnictwa	Brak.	1 fragment ceramiki
3.	Kaczynos tzw. Dębowa Góra (niem. <i>Eich Berg</i>).		3	Brak chronologii.	Ślad osadnictwa	Brak.	złamany wiór
4.	Kaczynos tzw. Dębowa Góra (niem. <i>Eich Berg</i>). Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp.		4	Kultura pomorska. Wczesna epoka żelaza.	Osada.	Decyzja nr 111/70 z dnia 05.12.1970r	48 fragmentów ceramiki
				Kultura pruska. Wczesne średniowiecze.	Ślad osadnictwa.		1 fragment ceramiki.
				Neolit.	Osada.		ceramika
				Kultura wielbarska. Okres wpływów rzymskich.	Cmentarzysko ?		grób ciałopalny
				Pierwsze wzmianki o stanowisku nr 4 pochodzą z końca XIX wieku. W 1968 roku przeprowadzono badania ratownicze, ponowione w roku 1970. Materiały znajdują się w Muzeum Zamkowym w Malborku. Stanowisko badane ratowniczo w latach 1997 – 1998, materiały w Muzeum Zamkowym w Malborku.			
5.	Ząbrowo Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp	5.	Kultura średniowieczna, XIV – XV w.	Osada.	Brak.	7 fragmentów ceramiki	
6.	Ząbrowo, nazwa lokalna – Stróża (niem.	6.	Kultura średniowieczna, XIV – XV w.	Osada.	Brak.	7 fragmentów ceramiki	

	Rothebude)						
	Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp						
Obszar nr 17 – 49 opracował mgr S. Marcysiak, kwiecień 1985 rok.							
7.	Kraszewo	18 – 49	1	Kultura oksywska. Późny okres przedrzymski.	Osada.	Brak.	10 ułamków ceramiki
8.	Krasnołęka		2	Neolit.	Osada ?		
				HaD, wczesny LT. Kultura wschodniopomorska.	Osada.		7 ułamków ceramiki
				HaD. Kultura wschodniopomorska.	Skarb.		2 napierśniki, zapinka, bransolety
				Wczesne średniowiecze. Kultura pruska.	Osada.		fragmenty ceramiki naczyniowej wykonane na kole
				Stanowisko znane od końca XIX wieku. W czasie kopania piasku znaleziono skarb brązowy. W 1899 roku Hugo Conwenz przeprowadził badania ratownicze, w wyniku których odkrył materiał neolityczny, kultury wschodniopomorskiej i pruskiej.			
9.	Królewo.		3	Kultura średniowieczna, XIV – XV w.	Osada.	Brak.	12 ułamków ceramiki
10	Stare Pole		4	Kultura pruska. Wczesne średniowiecze.	Osada.	Brak.	ułamki ceramiki
				Stanowisko znane wyłącznie na podstawie literatury , nie udało się go zlokalizować podczas badań powierzchniowych.			
11	Kraszewo		6	Kultura średniowieczna.	Ślad osadniczy.	Brak.	4 fragmenty ceramiki
				Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.			
12	Kraszewo		7	Kultura wielbarska. Okres wpływów rzymskich.	Osada.	Brak.	
				Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.			
13	Kraszewo		8	Okres wpływów rzymskich.	Ślad osadnictwa.	Brak.	fragmenty ceramiki
				Kultura średniowieczna.	Ślad osadnictwa.	Brak.	fragmenty ceramiki

		18 - 49		Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.			
14	Kraszewo		9	Kultura średniowieczna.	Ślad osadnictwa.	Brak.	3 fragmenty ceramiki
				Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.			
15	Kraszewo		10	Kultura wielbarska. Okres wpływów rzymskich.	Osada.	Brak.	fragmenty ceramiki
				Kultura prapolska. Wczesne średniowiecze, XI – XII w.	Osada.		fragmenty ceramiki
				Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.			
16	Klecie - Krasnołęka	11	Kultura pomorska. Wczesna epoka żelaza.	Ślad osadniczy.	Brak.	kamienny rozcieracz	
Badania obszaru 18- 49 w grudniu 1983 roku opracował mgr J. Piekulski, sprawdził dr A. Pawłowski.							
17	Złotowo	19 - 49	7	Kultura średniowieczna, XV – XVI w.	Ślad osadniczy.	Brak.	Znalezione ułamki ceramiki świadczą o istnieniu w tym miejscu pól uprawnych w średniowieczu.
Badania obszaru 19 - 49 w październiku 1985 roku prowadził dr A. Pawłowski.							
18	Janówka	18 - 48	13	Kultura średniowieczna, XVI – XVII w.	Ślad osadnictwa.	Brak.	fragment kafla z zieloną polewą szklistą
19	Janówka		14	Kultura średniowieczna, XVI w.	Ślad osadnictwa.	Brak.	5 fragmentów ceramiki
20	Janówka		15	Kultura średniowieczna, XVI w.	Ślad osadnictwa.	Brak.	6 fragmentów ceramiki
Badania obszaru 18 – 48 w październiku 1992 roku prowadził mgr M. Jagodziński.							

Uwaga ! Kolorem wyróżnione zostało jedyne stanowisko rejestrowe.

Aneks nr 4.
Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ)
Gminy Stare Pole.
I. Obiekty architektury i budownictwa.

L.P.	Adres	Typ obiektu Obecnie/wcześniej	Materiał/Technika	Datowanie/ przebudowy i modernizacje /uwagi dotyczące zachowania
JANÓWKA.				
1.	Janówka nr 5 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Brama	cegła, sztuczny kamień, metal	ok. 1900 r.
2.	Janówka nr 8 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, opaski ze sztucznego kamienia, dach kryty holenderką / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r.
3.	Janówka nr 8 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, dach kryty holenderką, metalowe okna i deskowe drzwi	ok. 1930 r.
4.	Janówka nr 10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / nowy kształt otworów okiennych, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
5.	Janówka nr 10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, górna partia drewniana szalowana deskami, dach kryty papą, metalowe okna	ok. 1930 r.
6.	Janówka nr 17 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy (w typie zagrody wzdłużnej)	murowany, elewacje opracowane w cegle, szczyt szalowany deskami, część gospodarcza o konstrukcji ryglowej, otynkowana, wspólny dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w.
7.	Janówka 19/21 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, część dachu kryta holenderką / część elewacji otynkowana, część dachu kryta eternitem, murowane przybudówki wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
8.	Janówka 19/21 Wskazany do ochrony	Budynek gospodarczy	cegła, drewno, dachówka holenderka	ok. 1930 r. / zły stan techniczny

	w tekście i na rysunku mpzp			
9.	Janówka 25/27 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany i tynkowany, fundament z kamieni polnych, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy i schody na poddasze / częściowo tynki na elewacjach, murowany aneks przy elewacji szczytowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
10.	Janówka 29/31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny /dawny zajazd wiejski	na planie litery L, duża kubatura, fundament z kamieni polnych, mury w konstrukcji ryglowej, tynkowane, połacie dachowe kryte holenderką, zachowane belkowe stropy, schody na poddasze, podłogi, częściowo stolarka okienna i drzwiowa / częściowo tynki na elewacjach, część połaci dachowych krytych blachą	1823 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
11.	Janówka 29/31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy – obora	cegła, drewno, papa	początek XX w.
12.	Janówka 29/31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy - stodoła	drewno, dachówka holenderka	koniec XIX w.
13.	Janówka nr 35/37 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	urozmaicona bryła, duża kubatura, murowany, elewacje opracowane w cegle z użyciem cegły glazurowanej i kształtek ceramicznych, połacie dachowe kryte holenderką, zachowane stropy belkowe, schody na poddasze, częściowo stolarka okienna i drzwiowa / murowany aneks w elewacji frontowej	1902 r.
14.	Janówka nr 35/37 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy – obora	dwustopniowa bryła, duża kubatura, plan wydłużonego prostokąta, obiekt murowany z cegły, detal architektoniczny z cegły / dachy kryte papą, nowe drzwi i okna	początek XX w.
15.	Janówka nr 35/37 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy II – pomocniczy	cegła, drewno, papa	początek XX w.
16.	Janówka nr 39	Budynek mieszkalny	murowany	ok. 1930 r.

	Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	jednorodzinny	i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane schody na poddasze i belkowe stropy/ wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	/ zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
17.	Janówka nr 39 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	częściowo murowany, częściowo konstrukcja słupowo-belkowa szalowana deskami / dach kryty papą	ok. 1930 r.
KACZYNOS.				
18.	Kaczynos nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, opaski przy otworach ze sztucznego kamienia, dach kryty holenderką / lico elewacji częściowo otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r.
19.	Kaczynos nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką	ok. 1930 r.
20.	Kaczynos nr 2 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach częściowo kryty holenderką / na części dachu eternit, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	ok. 1930 r. / zmodernizowany około 2000 r.
21.	Kaczynos nr 2 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, szczyty szalowane deskami, dach kryty papą	ok. 1930 r. / zły stan techniczny
22.	Kaczynos nr 3 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle / lico elewacji częściowo otynkowane, murowany ganek w elewacji tylnej, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / 2 połowa XX w.
23.	Kaczynos nr 3 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje ceglane, dach kryty holenderką / szczyty przemurowane z cegły	ok. 1930 r. / ok. 2000 r.
24.	Kaczynos nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny	fundament z kamieni polnych, murowany i tynkowany / dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	1 ćwierć XX w.
25.	Kaczynos nr 6/6a Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, eternit + cegła, dachówka holenderka	ok. 1930 r. / dom zmodernizowany i przebudowany

				(1951 rok)
26.	Kaczynos nr 6/6A Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, dach kryty holenderką / do ściany szczytowej dobudowany blaszany garaż, wymieniona stolarka	ok. 1930 r.
27.	Kaczynos nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Świetlica wiejska i budynek mieszkalny /dawna szkoła ludowa – Volksschule	duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, tynki rapowe, szare, dach kryty holenderką (nowa), zachowana posadzka z lastrico, schody na poddasze / dobudowane piętro w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	1928 r. /znacząca modernizacja i przebudowa w 2004 r. – dofinansowana ze środków unijnych
28.	Kaczynos nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy – stodoła	konstrukcja słupowo – belkowa szalowana deskami, dach kryty holenderką, deskowe drzwi i wrota	ok. 1930 r.
29.	Kaczynos nr 12 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / dawny budynek mieszkalny i produkcyjny - piekarnia	cegła, eternit	1922 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
30.	Kaczynos nr 16 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje pierwotnie opracowane w cegle (pozostały szczyty), dach kryty holenderką / lico elewacji otynkowane, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	ok. 1900 r. / całkowicie zmodernizowany (lata 60-te XX w. / 2004 r.)
31.	Kaczynos nr 18 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /dawny budynek gospodarczy – owczarnia	cegła, tynk, dachówka holenderka	ok. 1900 r. /przebudowywany i modernizowany w II połowie XX w.
32.	Kaczynos nr 18 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	cegła, drewno, dachówka holenderka	ok. 1930 r.
33.	Kaczynos nr 20 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, przed 1945 r. należał do Eberharda Zimmermanna, po II wojnie mieściła się tu siedziba PGR (biura i mieszkania)	duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, zachowane stropy belkowe i schody na poddasze / po remoncie generalnym odnowione elewacje (nowe tynki), nowe pokrycie dachu (blacha), wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza; rozebrana drewniana weranda od frontu	koniec XVIII w. / przebudowy i modernizacje: koniec XIX w. oraz II połowa XX w. / po 2010 r. remont generalny
34.	Kaczynos nr 20	Brama	cegła, sztuczny	ok. 1900 r.

	Wskazana do ochrony w tekście i na rysunku mpzp		kamień	
35.	Kaczynos – centrum wsi Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy I – spichlerz	cegła, tynk, dachówka holenderka	ok. 1900 r. / przebudowany i zmodernizowany w latach 60-tych XX w.
36.	Kaczynos – centrum wsi Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy II – obora	cegła, tynk, papa	ok. 1900 r. / przebudowany i zmodernizowany w latach 60-tych XX w.
37.	Kaczynos – centrum wsi Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy III – obora	cegła, tynk, eternit	ok. 1900 r. / przebudowany i zmodernizowany w latach 60-tych XX w.
38.	Kaczynos – centrum wsi Wskazane do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Trzy bramy	cegła, sztuczny kamień	ok. 1900 / lata 60-te XX w.
39.	Kaczynos nr 25 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna / wymieniona stolarka drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / 2 połowa XX w.
40.	Kaczynos nr 36 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, eternit	ok. 1900 r. / przebudowa i modernizacja od lat 60-tych XX w.
41.	Kaczynos – centrum wsi	Kapliczka przydrożna	cegła, tynk, blacha	1947 r. / modernizacja po 2000 r.
42.	Kaczynos Kolonia nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, papa	ok. 1900 r.
43.	Kaczynos Kolonia nr 7 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
44.	Kaczynos Kolonia nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
45.	Kaczynos Kolonia nr 10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
46.	Kaczynos Kolonia nr 11 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
47.	Kaczynos Kolonia nr 12 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
48.	Kaczynos Kolonia nr 21	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, eternit	ok. 1930 r.

	Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp			
49.	Kaczynos Kolonia nr 23 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
KIKOJTY.				
50.	Kikojty nr 9-11	Budynek mieszkalny wielorodzinny / dawny sześciorek w zabudowie folwarcznej	murowany, elewacje pierwotnie opracowane w cegle, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / lico elewacji wtórnie otynkowane, dobudowane ganki, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900-1910 r. / zmodernizowany po 2000 r.
51.	Kikojty nr 18	Budynek mieszkalny /dawny dwór, własność rodziny Statmiller	murowany z cegły, lico elewacji tynkowane, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka, drewniany ganek przy elewacji bocznej / nowe tynki w części południowej, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	1905 r. / po 2000 r.
52.	Kikojty nr 18	Budynek gospodarczy – spichlerz	murowany, elewacje opracowane w cegle, bryła dwustopniowa, dachy spłaszczone kryte papą	ok. 1905-1910 r. / pozbawiony opieki
KLECIE.				
53.	Klecie nr 1	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, lico elewacji ceglane, dach kryty holenderką, zachowana stolarka okienna + okiennice / dobudowany murowany ganek do elewacji szczytowej, wymieniona stolarka drzwiowa	lata 30-te XX w. / około 2000 r. / po 2013 r.
54.	Klecie nr 2 W poprzednim wykazie GEZ oraz w ewidencji wojewódzkiej mylnie wskazany pod adresem: Kraszewo 2	Budynek mieszkalny /dawna szkoła ewangelicka; wybudowana na wschód od wsi, na kolonii, uczęszczały do niej dzieci z Klecia, Parwarku i Kraszewa	murowany, elewacje opracowane w cegle, skromny detal architektoniczny, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	lata 20-te XX w. / po 2000 r.
55.	Klecie nr 3	Budynek mieszkalno- gospodarczy	częściowo murowany z licem elewacji opracowanym w cegle, częściowo drewniany, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w.

56.	Klecie nr 4 Wpisany do rejestru zabytków.	Budynek mieszkalny – dom podcieniowy; wzniesiony około połowy XVIII wieku dla Dawida Zimmermanna, rozbudowany na początku XIX stulecia.	typ domu wąskofrontowego, 2.kondygnacyjna bryła o dużej kubaturze, partia parteru murowana z cegły, wyżej konstrukcja ryglowa z polami wypełnionymi cegłą, pocień wsparty na 9 słupach, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy, schody, częściowo stolarka drzwiowa – w tym drzwi wejściowe	ok. 1750 r. / XIX w.
57.	Klecie nr 5-7	Budynek mieszkalny / dawny budynek mieszkalny i produkcyjny – mleczarnia	częściowo murowany i tynkowany, częściowo elewacje ceglane/bitumiczne pokrycie dachów, tynki na elewacjach, w większości stolarka, murowana dobudówka od południa	koniec XIX w. / 2 połowa XX w.
58.	Klecie nr 5-7	Brama	cegła, metal	koniec XIX w. / zły stan techniczny
59.	Klecie nr 8/10	Budynek mieszkalny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	ok. 1930 r.
60.	Klecie nr 9/11	Budynek mieszkalny jednorodzinny ob. dwurodzinny	murowany i tynkowany, na elewacjach bonie, dach kryty holenderką, przy elewacji ogrodowej (pd.) drewniana weranda / mur zachodni budynku przemurowany z suporeksu; wymieniona stolarka okienna	ok. 1880 r. / częściowa przebudowa po 2013 roku
61.	Klecie nr 12/14	Budynek mieszkalny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, wymieniona stolarka okienna	ok. 1930 r.
62.	Klecie nr 15	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /usytuowany w zachodniej części wsi, w zabudowie kolonijnej	część gospodarcza o elewacjach opracowanych w cegle, dach kryty papą, szczyt szalowany dekami; część mieszkalna tynkowana, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka	4 ćwierć XIX w. / zły stan techniczny

			okienna, belkowe stropy	
63.	Klecie nr 16/18	Budynek mieszkalny dwurodzinny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / południowa część budynku po remoncie generalnym, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane w jasnej tonacji; w całym budynku nowa stolarka	ok. 1930 r. / po 2013 r. remont południowej części budynku
64.	Klecie nr 20/22	Budynek mieszkalny dwurodzinny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna	ok. 1930 r.
65.	Klecie nr 26	Budynek mieszkalny jednorodzinny	konstrukcja zrębowa na ceglanym fundamencie, szczyty i ścianka kolankowa szalowane deskami, dach kryty holenderką, zachowana stolarka okienna i okiennice, drzwi wejściowe, stropy belkowe i podłogi	4 ćwierć XIX w.
66.	Klecie nr 26	Budynek gospodarczy – stodoła	drewno, dachówka ceramiczna - holenderka	ok. 1900 r.
KŁAWKI.				
67.	Kławki nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, opaski przy otworach okiennych ze sztucznego kamienia, dach kryty holenderką / nowa stolarka okienna i drzwiowa	lata 30- te XX w. / po 2000 r.
68.	Kławki nr 5	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, nowa stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / 2007 r. - całkowicie zmodernizowany
69.	Kławki nr 7	Brama	cegła, tynk, metal	1926 r.
70.	Kławki nr 7	Budynek gospodarczy - spichlerz	częściowo murowany i tynkowany, w większości konstrukcja słupowo-belkowa szalowana deskami, dach kryty holenderką	ok. 1900 r.
71.	Kławki nr 8 Wpisany do rejestru zabytków.	Budynek mieszkalny – dom podcieniowy.	pozostały tylko relikt budynku, piwnice, pozostałości ścian wewnętrznych z cegły	1832 r. / budynek praktycznie już nie istnieje na swoim

Rozebrany w 2013 r.				historycznym siedlisku
72.	Kławki nr 9	Budynek mieszkalny /po 1945 roku okresowo szkoła	murowany z cegły ceramicznej i silikatowej / lico elewacji częściowo otynkowane, dach kryty blachą, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	4 ćwierć XIX w. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
73.	Kławki nr 12/12A	Budynek mieszkalny jednorodzinny	budynek murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, nowa stolarka, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / zmodernizowany około 2000 r.
74.	Kławki nr 12/12A	Budynek gospodarczy	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane	lata 30-te XX w. / zmodernizowany około 2000 r.
KRASZEWO.				
75.	Kraszewo nr 8	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku okresowo stołówka PGR oraz mieszkania pracowników sezonowych, potem przedszkole	na planie liter L, duża kubatura, murowany i tynkowany, fundament z kamieni, dachy kryte eternitem / tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, przebudowane wnętrza	4 ćwierć XIX w. / lata 60-te XX w. całkowicie zmodernizowany
76.	Kraszewo nr 17	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany/ dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / dom zmodernizowany po 2000 r.
77.	Kraszewo nr 17	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, częściowo szalowane deskami, dach kryty holenderką	ok. 1930 r.
78.	Kraszewo nr 18	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> , po 1945 roku biura PGR	forma architektoniczna nawiązująca do dworu, duża kubatura, murowany i tynkowany, na elewacjach neoklasycystyczny detal architektoniczny / dach kryty eternitem, zmienione wnętrza, wymieniona stolarka okienna	ok. 1920 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
79.	Kraszewo nr 19	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> , po 1945 roku świetlica PGR i mieszkania pracowników	forma architektoniczna nawiązująca do dworu, duża kubatura, wielostopniowa bryła, murowany i tynkowany, na elewacjach neoklasycystyczny detal architektoniczny, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dach kryty eternitem, zmienione	ok. 1920 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.

80.	Kraszewo nr 19	Budynek gospodarczy	wnętrza duża kubatura, plan wydłużonego prostokąta, murowany z cegły silikatowej i ceramicznej, dach kryty holenderką	ok. 1920 r. / zły stan techniczny
KRÓLEWO.				
81.	Królewo nr 10	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką; wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w.
82.	Królewo nr 11	Budynek mieszkalny jednorodzinny /dawny zajazd wiejski, po 1945 roku okresowo sklep	konstrukcja zrębowa, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, stropy belkowe, drewniane podłogi	1826 r. / budynek opuszczony, pozbawiony opieki ze strony właścicieli, zagrożony rozbiórką
83.	Królewo nr 15	Budynek mieszkalny jednorodzinny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”	murowany, fundament z kamienia, drewniany ganek w elewacji frontowej – w niej zachowana stolarka / lico elewacji otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
84.	Królewo nr 15	Budynek gospodarczy I	duża kubatura, murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, dach kryty holenderką, stolarka okienna i drzwiowa	1899 r.
85.	Królewo nr 15	Budynek gospodarczy II	duża kubatura, murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, częściowo stolarka / dach kryty blachą, częściowo nowa stolarka	1899 r.
86.	Królewo nr 24	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, tynkowany, w elewacji wzdłużnej drewniany ganek / dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	koniec XIX w. / 2 połowa XX w.
87.	Królewo nr 27	Plebania	murowany, elewacje opracowane w cegle z dodatkiem cegły glazurowanej i kształtek ceramicznych, szczyt frontowej wystawki w odkrytej konstrukcji ryglowej, pod nim drewniana weranda, dach o ceramicznym pokryciu – holenderka,	ok. 1890 r.

			częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	
88.	Królewo nr 27 Wpisany do rejestru zabytków.	Kościół rzymsko – katolicki p.w. św. Mikołaja (parafialny)	budowla salowa, orientowana, w bryle korpus główny nakryty dachem o ceramicznym pokryciu (holenderka) oraz wieża z dachem wiciowym krytym blachą; elewacje opracowane w cegle; strop belkowy	1820 r. / 1844 r. / 1895 r.
89.	Królewo nr 27 Wpisane do rejestru zabytków.	Ogrodzenie działki kościelnej	mur pełny, ceglany i tynkowany, zwieńczony daszkiem z dachówki ceramicznej; w murze zlokalizowane dwie bramy od strony wschodniej	pocz. XX w.
90.	Królewo nr 28	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa, zachowane belkowe stropy, drewniane podłogi, schody prowadzące na poddasze	ok. 1880 r.
91.	Królewo nr 36	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, fundament z kamienia polnego, nad nim ceglana opaska, wyżej lico elewacji tynkowane / wtórne tynki na elewacjach, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / zmodernizowany około 2000 r.
92.	Królewo nr 36	Budynek gospodarczy	konstrukcja słupowo-belkowa szalowana pionowo deskami, dach kryty holenderką	ok. 1900 r.
93.	Królewo – vis a vis nr 43 Wpisana do rejestru zabytków.	Kapliczka przydrożna	cegła, częściowo powierzchnie otynkowane	XVI w. / po roku 2000 - całkowicie zmodernizowana / 2014 rok – prace konserwatorskie i restauratorskie, przywrócenie historycznej formy i wyglądu
94.	Królewo nr 46	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje częściowo murowane w cegle, częściowo otynkowane, nowe ceramiczne pokrycie dachu oraz blachodachówka, nowa stolarka okienna	ok. 1900 r. / po 2000 r.

			i drzwiowa	
95.	Królewo nr 53	Budynek mieszkalny wielorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy i drewniane podłogi / część elewacji ocieplona i otynkowana, nowa stolarka okienna i drzwiowa, murowana przybudówka w elewacji frontowej	ok. 1900 r. / dom częściowo zmodernizowany i przebudowany w 4 ćwierci XX w.
96.	Królewo nr 63	Budynek mieszkalny – dawny dom dróżnika, własność PKP S.A.	murowany, elewacje opracowane w cegle, zachowane stropy belkowe / dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / 2 połowa XX w.
97.	Królewo nr 73	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i>	urozmaicona, wielostopniowa bryła, budynek murowany i tynkowany, drewniany ganek w elewacji tylnej, murowane przybudówki w pozostałych elewacjach, ceramiczne pokrycie połaci dachowych, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w.
98.	Królewo nr 78	Budynek gospodarczy – obecnie magazyn	duża kubatura, murowany/ wtórnie otynkowany, dach kryty papą	koniec XIX w. / 2 połowa XX w.
99.	Królewo nr 87	Budynek mieszkalny wielorodzinny, dawny czworak	murowany z cegły silikatowej z dodatkiem cegły ceramicznej, dach kryty holenderką / elewacje częściowo otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, wtórny murowany ganek w elewacji wzdłużnej	ok. 1900 r.
100.	Królewo nr 89	Budynek mieszkalny wielorodzinny, dawny czworak	murowany z cegły silikatowej z dodatkiem cegły ceramicznej, dach kryty holenderką / elewacje wtórnie otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, wtórny murowany ganek w elewacji wzdłużnej	ok. 1900 r.
101.	Królewo nr 95	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i>	duża kubatura, murowany z cegły silikatowej z dodatkiem cegły ceramicznej czerwonej, drewniana weranda w elewacji frontowej, połacie dachowe kryte	4 ćwierć XIX w. / 2 połowa XX w.

			holenderką, zachowane stropy belkowe, schody na poddasze / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	
KRZYŻANOWO.				
102.	Krzyżanowo nr 2	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku mieściły się tu biura i mieszkanie kierownika PGR	dwustopniowa bryła, część zachodnia dobudowana po 1945 r., duża kubatura; budynek murowany i tynkowany, detal neoklasycystyczny z tynku i sztucznego kamienia, drewniana weranda w elewacji wzdłużnej, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dachy kryte eternitem i papą, nowe tynki na części zachodniej, zmodernizowane wnętrza	ok. 1880 / po 1972 r. – częściowo zmodernizowany
103.	Krzyżanowo nr 2	Brama	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką	ok. 1880 r.
104.	Krzyżanowo nr 2	Budynek gospodarczy – dawna wozownia	Murowany, elewacje opracowane w cegle, dachówka holenderka, metalowe okna / wtórne deskowe drzwi i wrota	ok. 1880 r.
105.	Krzyżanowo nr 3	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem szkoła parafialna, po 1945 roku sklep GS i klub RUCH	murowany, część elewacji opracowana w cegle / dach kryty eternitem, większość elewacji otynkowanych i ocieplonych, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w. / ok. 2000 r. – częściowo zmodernizowany i rozbudowany
106.	Krzyżanowo nr 4	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku mieściły się tu pokoje gościnne oraz mieszkania dla pracowników sezonowych miejscowego zakładu PGR	dwustopniowa bryła, duża kubatura; budynek murowany, elewacje opracowane w cegle ceramicznej z dodatkiem cegły w kolorze żółtej, dachy kryte holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, zachowane drewniane podłogi i stropy belkowe / wtórne dobudówki z pustaków oraz murowane z cegły i tynkowane	4 ćwierć XIX w. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
107.	Krzyżanowo nr 6	Budynek mieszkalny wielorodzinny /dawny wielorak	murowany / przekształcona bryła – wystawki w połaciach dachowych, elewacje otynkowane, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka	ok. 1900 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.

			okienna i drzwiowa, murowane dobudówki w elewacjach szczytowych	
108.	Krzyżanowo nr 9	Budynek parafialny - kancelaria	murowany, elewacje opracowane w cegle / ceramiczne pokrycie dachu (przełożone), murowana dobudówka od frontu oraz przy elewacji szczytowej, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / 2 połowa XX w.
109.	Krzyżanowo nr 9 Wpisany do rejestru zabytków.	Kościół rzymsko – katolicki p.w. św. Barbary	cegła, drewno / częściowo konstrukcja ryglowa	1330 r./ 1735 r./ XIX w.
110.	Krzyżanowo nr 9 Wpisany do rejestru zabytków.	Dzwonnica	drewno, eternit	XIX w. / lata 60-te XX w.
111.	Krzyżanowo nr 9 Wpisany do rejestru zabytków.	Ogrodzenie działki kościelnej	cegła, tynk, gąsior ceramiczne	XV w. / XIX w.
112.	Krzyżanowo – vis a vis kościoła	Organistówka	murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły / dach kryty blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1890 r. /lata 60-te XX w. / po 2013 r.
113.	Krzyżanowo nr 13	Budynek mieszkalny wielorodzinny	charakterystyczna bryła z wysokim dachem naczółkowym, budynek murowany / dach kryty eternitem, murowane przybudówki w elewacjach szczytowych, wtórne tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / lata 70-te XX wieku - dom zmodernizowany
114.	Krzyżanowo nr 26	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, zachowany drewniany ganek w elewacji frontowej / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa / najlepiej zachowana pierwotna forma na całej ulicy	lata 30-te XX w. / lata 70-te XX w. / po 2000 r.
PARWARK.				
115.	Parwark nr 1	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, dobudówki w elewacji tylnej	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany
116.	Parwark nr 2-2A	Budynek mieszkalny	murowany	lata 30-te XX w.

		dwurodzinny	i tynkowany, dach kryty holenderką / nowe tynki na elewacjach, nowa stolarka okienna i drzwiowa	/ po 2000 r. - zmodernizowany
117.	Parwark nr 3	Budynek mieszkalny / dawna siedziba właścicieli majątku Parwark; przed II wojna właścicielem był Emil Wenderlich, po roku 1945 mieściły się tu biura PGR	duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, schody zewnętrzne ze sztucznego kamienia / lico elewacji częściowo ocieplone, na dachu blachodachówka, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1880 r. / lata 60-te XX w. – zmodernizowany / po 2000 r.
118.	Parwark nr 9	Budynek mieszkalny /dawna rządówka w majątku	murowany / nowe tynki na elewacjach, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, do elewacji frontowej dobudowany podest oraz drewniany taras	4 ćwierć XIX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany / po 2013 r.
STARE POLE.				
119.	Bema nr 1-1A	Budynek mieszkalny dwurodzinny /dawniej mieszkalny i urzędowy, wzniesiony dla urzędników powiatu malborskiego	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane schody na poddasze i belkowe stropy / murowana przybudówka w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	1924 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
120.	Bema nr 2c Wpisany do rejestru zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny / dawny dom pracowników cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, partia poddasza i szczyty w odkrytej konstrukcji ryglowej, zachowane belkowe stropy i schody na poddasze / dach kryty papą, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 80-te XIX w. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
121.	Bema nr 3/5	Budynek mieszkalny dwurodzinny /dawniej mieszkalny i urzędowy, wzniesiony dla urzędników powiatu malborskiego	murowany i tynkowany, dach częściowo kryty holenderką / tynki na elewacjach, dach częściowo kryty blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, murowane przybudówki w elewacjach szczytowych	1924 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
122.	Dworcowa nr 2	Budynek mieszkalny i usługowy	murowany, zachowane stropy belkowe i ceramiczne / tynki na elewacjach, dach kryty papą, wymieniona stolarka okienna oraz	ok. 1900 r. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany

			drzwiowa, murowany ganek w elewacji szczytowej	
123.	Dworcowa nr 5	Budynek mieszkalny i usługowy / przed 1945 rokiem mieszkalny i usługowy, sklep, rodziny Raykowski – Recke, po 1945 roku biura i sklep GS	murowany, połacie dachowe kryte holenderką, zachowane stropy belkowe i ceramiczne, schody na poddasze / tynki na elewacjach, częściowo ocieplenie, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	ok. 1910 r. / po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
124.	Dworcowa nr 7/9	Budynek mieszkalny i usługowy /przed 1945 mieszkalny i usługowy – willa dr Meske z gabinetem lekarskim	dwustopniowa bryła, konstrukcja zrębowa na murowanym fundamencie, część lica elewacji szalowana deskami / dachy kryte blachą, część lica elewacji otynkowana, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa nawiązująca do historycznej	lata 20-te XX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
125.	Grunwaldzka nr 8	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, murowany, dachy kryte dachówką cementową / tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / po 2000 r.
126.	Jana Pawła II nr 1/3	Budynek mieszkalny dwurodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, dach kryty holenderką, częściowo zachowane oryginalne tynki, częściowo zachowana stolarka okienna stropy, schody na poddasze / częściowo nowe tynki, częściowo stolarka	lata 30-te XX w. / po 2000 r.
127.	Jana Pawła II nr 5	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany i tynkowany, tynki oryginalne – wapienne, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna oraz drzwiowa, w elewacji frontowej trójboczny w rzucie aneks, w elewacji szczytowej murowana weranda z tarasem	lata 20-te XX w. / po 2000 r.
128.	Jana Pawła II nr 6	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, nie przekształcona, obiekt murowany, ceramiczne pokrycie dachów, od frontu drewniany ganek / tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / zmodernizowany po 2000 r.
129.	Jana Pawła II nr 7	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna	lata 30-te XX w.

			i okiennice, stropy, schody na poddasze	
130.	Jana Pawła II nr 9	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna, stropy, schody na poddasze / przybudówka od strony ogrodu, wymieniona stolarka okienna	lata 30-te XX w. / 4 ćwierć XX w.
131.	Jana Pawła II nr 13	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, szczyty z postumentami, dach kryty holenderką, zachowane stropy i schody na poddasze / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r.
132.	Jana Pawła II nr 16	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, nie przekształcona, drewniany ganek od frontu, budynek murowany i tynkowany, dachy kryte holenderką, skromny detal architektoniczny / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
133.	Jana Pawła II nr 18	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, nie przekształcona, drewniany ganek od frontu, budynek murowany i tynkowany, dachy kryte holenderką / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, elewacje ocieplone, nowe tynki, pobielone	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
134.	Marynarki Wojennej nr 2 a/b/c/d Wpisany do rejestru zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	bryła 3-stopniowa, budynek murowany, elewacje tynkowane, tynki oryginalne, rapowe, skromny detal architektoniczny, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, schody na klatkach schodowych	lata 20-te XX w. / 2 połowa XX w.
135.	Marynarki Wojennej nr 2f Wpisany do rejestru zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni, dawny dom dyrektorów cukrowni	2,5.kondygnacyjna bryła, budynek murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, zachowane stropy belkowe, schody na klatkach schodowych / dachy kryte papą	lata 90-te XIX w.

136.	Marynarki Wojennej nr 2g Wpisany do rejestru zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni; dawny dom głównych technologów cukrowni	2,5.kondygnacyjna bryła, budynek murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, zachowane stropy belkowe, schody na klatkach schodowych / dachy kryte papą na powierzchni 12 ha zespół kilkunastu budynków produkcyjnych, pomocniczych i usługowych + układ komunikacyjny + place składowe	lata 90-te XIX w.
137.	Marynarki Wojennej nr 2c Wpisany do rejestru zabytków w zespole cukrowni.	Zespół cukrowni		1880 – 1940 / część budynków zmodernizowana
138.	Marynarki Wojennej nr 3	Budynek mieszkalny /przed 1945 i w latach 50-tych XX w. zespół zakładu rybarskiego	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, przy elewacji szczytowej murowana przybudówka z drewnianą werandą, zachowane stropy belkowe, schody na klatce schodowej, częściowo stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany
139.	Marynarki Wojennej nr 3	Budynek mieszkalny i pomocniczy /przed 1945 i w latach 50-tych XX w. zespół zakładu rybarskiego	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna/ część lica elewacji otynkowana, nowa stolarka drzwiowa	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany
140.	Marynarki Wojennej nr 4	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”, rodzina Enss - <i>Gutshaus</i>	dwustopniowa bryła, duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, tynki oryginalne, rapowe, bogaty detal architektoniczny, dekoracje laubzekinowe w szczytach, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, belkowe stropy, schody na wyższe kondygnacje	4 ćwierć XIX w. / zły stan techniczny
141.	Marynarki Wojennej nr 5	Budynek mieszkalny i usługowy – sklep, bar / przed 1945 rokiem dom handlowy i mieszkania rodziny Friesen	zmieniona forma architektoniczna, w tym forma dachu, elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	4 ćwierć XIX w. / lata 90-te XX w. – całkowicie zmodernizowany i rozbudowany
142.	Marynarki Wojennej nr 8	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany	ok. 1920 r. /

		budynek mieszkalny i apteka, zarządzane przez Gertrudę Zerell	i tynkowany, częściowo zachowany skromny detal architektoniczny, stropy belkowe / dach kryty blachą, częściowo lico elewacji ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	2 połowa XX w.
143.	Marynarki Wojennej nr 8a (lub nr 6)	Zespół trzech budynków dawnej piekarni / przed 1945 rokiem zespół piekarni należący do rodziny Friesen	budynek wolnostojący murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / dwa pozostałe budynki zblokowane ze sobą: jeden o elewacjach opracowanych w cegle, drugi murowany i otynkowany, dachy kryte holenderką lub papą	ok. 1920 r. / 2008 r. – częściowo zmodernizowany
144.	Marynarki Wojennej nr 12 (lub Dworcowa nr 1)	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem mieszkalny i usługowy, willa dr Hahn, z gabinetem oraz prywatną apteką	wielostopniowa, urozmaicona bryła, budynek murowany i tynkowany, od frontu ryzalit z portykiem, zachowane stropy belkowe i ceramiczne / przekształcona bryła, forma dachu, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / 1952 r. – częściowo rozbudowany i zmodernizowany
145.	Marynarki Wojennej nr 17	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i>	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, szczyty i ścianka kolankowa szalowane deskami, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, stropy belkowe, schody na poddasze	4 ćwierć XIX w. / 4 ćwierć XX w.
146.	Marynarki Wojennej nr 18 Wpisany do rejestru zabytków.	Kościół rzymsko – katolicki, filialny, p.w. Matki Bożej Królowej Polski / przed 1945 rokiem kościół ewangelicki; neogotycki, zbudowany wg projektu architekta Passarga z Elbląga	cegła, dachówka holenderka	1879 r.
147.	Marynarki Wojennej nr 18 Wpisany do rejestru zabytków.	Dzwonnica	drewno, cegła, papa	ok. 1850 r.
148.	Marynarki Wojennej nr 18 Wpisany do rejestru zabytków.	Ogrodzenie działki kościelnej	sztuczny kamień, stal	1904 – 1913 r.
149.	Marynarki Wojennej nr 21	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku	murowany, zachowane fragmenty detalu architektonicznego na	4 ćwierć XIX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany

		ziemskiego" – <i>Gutshaus</i> , prawdopodobnie dom rodziny Böhnert	elewacjach, belkowe stropy / nowe tynki na elewacjach, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	
150.	Marynarki Wojennej nr 22	Budynek przedszkola /przed 1945 rokiem budynek parafialny – pastorówka; zbudowany przez pastora Hermanna Juliusa Christmanna	duża kubatura, budynek murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, dach kryty holenderką, zachowane stropy belkowe / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, duża bryła dobudowana od południa	lata 80-te XIX w. / lata 60-te XX w. – budynek rozbudowany i zmodernizowany
151.	Marynarki Wojennej nr 23	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / wtórne tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
152.	Marynarki Wojennej nr 25/27	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką /wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w.
153.	Marynarki Wojennej nr 26	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, fundament z kamieni polnych, dach kryty holenderką, zachowane drzwi wejściowe / nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna; zmodernizowane wnętrza	koniec XIX w. / 4 ćwierć XX w.
154.	Marynarki Wojennej nr 29/31	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje pierwotnie opracowane w cegle, dach kryty holenderką / lico elewacji częściowo ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
155.	Marynarki Wojennej nr 32/34	Budynek mieszkalny dwurodzinny, dawniej mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	bryła dwustopniowa, po adaptacji obie części pełnią funkcje mieszkalne; obiekt murowany, szczyt wschodni szalowany deskami / nowe tynki na elewacjach, dachy kryte eternitem i blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	koniec XIX w. / po 2000 r. – zmodernizowany
156.	Marynarki Wojennej	Budynek mieszkalny	murowany, elewacje	lata 30-te XX w.

	nr 33/35	dwurodzinny	pierwotnie opracowane w cegle, dach kryty holenderką / lico elewacji częściowo ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	/ po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
157.	Marynarki Wojennej nr 42	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem należał do urzędników powiatu malborskiego	murowany i tynkowany, tynki oryginalne, skromny detal architektoniczny, dach kryty holenderką, od frontu murowany ganek z tarasem, zachowane stropy belkowe, zabiegowe schody na poddasze, częściowo stolarka okienna oraz stolarka drzwiowa / odnowione wnętrza	lata 20-te XX w.
158.	Marynarki Wojennej nr 44	Budynek mieszkalny /przed 1945 rokiem wzniesiony z funduszy powiatu malborskiego, należał do weterynarza Ernsta Wittiga	fundament z kamienia i cegły, na nim konstrukcja zrębowa, ścianka kolankowa opracowana w formie imitującej konstrukcję ryglową, bogaty detal architektoniczny, zachowane belkowe stropy, schody na poddasze, częściowo stolarka drzwiowa / dach kryty papą, wymieniona stolarka okienna	lata 20-te XX w.
159.	Mickiewicza nr 2	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	konstrukcja sumikowa na betonowej wylewce, elewacje szalowane poziomo deskami, dach kryty karpówką / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w.
160.	Mickiewicza nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny /dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	konstrukcja sumikowa na betonowej wylewce, elewacje szalowane poziomo deskami/ dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w.
161.	Sienkiewicza nr 1	Budynek mieszkalny wielorodzinny– w zasobie kolejowym.	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy i schody w klatce schodowej / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, częściowo ocieplone elewacje	ok. 1910 r. / 4 ćwierć XX w.
162.	Sienkiewicza nr 1 a	Budynek mieszkalny –	2.kondygnacyjna bryła,	ok. 1910 r.

		w zasobie kolejowym.	budynek murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane stropy belkowe oraz schody w klatce schodowej / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, częściowo tynki na elewacjach	/ 4 ćwierć XX w.
163.	Sienkiewicza nr 1 b	Budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym.	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, ceglane gzymsy, zachowane stropy belkowe i schody / dach kryty papą, częściowo ocieplenie, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1910 r. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany
164.	Sienkiewicza nr 1 c	Budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym.	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, ceglane gzymsy, zachowane stropy belkowe oraz schody na klatce schodowej / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1910 r. / 4 ćwierć XX w.
165.	Sienkiewicza nr 3 Wpisany do rejestru zabytków.	Budynek poczty	2.kondygnacyjna bryła o dużej kubaturze, budynek murowany, elewacje w kontraście materiałowym: cegła i tynk, bogaty detal architektoniczny, dachy kryte holenderką, zachowane stropy belkowe, częściowo podłogi i posadzki, stolarka okienna i drzwiowa	koniec XIX w.
166.	Sienkiewicza nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny	budynek murowany i tynkowany, murowane i tynkowane aneksy w elewacjach wzdłużnych, dach kryty holenderką / nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
167.	Sienkiewicza nr 8	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany i tynkowany, szczyty szalowane deskami, ceramiczne pokrycie połaci dachowych – holenderka, zachowane belkowe stropy / częściowo tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany

SZLAGNOWO.				
168.	Szlagnowo nr 1	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – <i>Gutshaus</i> , po 1945 r. świetlica wiejska i sklep	konstrukcja zrębowa, częściowo konstrukcja ryglowa, fundamenty kamienne, ceramiczne pokrycie dachów – holenderka, zachowane drzwi wejściowe, częściowo stolarka okienna	ok. 1830 r.
169.	Szlagnowo bn. – obok placu zabaw	Budynek gospodarczy - spichlerz	murowany, lico elewacji opracowane w cegle, dach kryty holenderką, na elewacji szczytowej data budowy budynku	1936 r.
170.	Szlagnowo nr 13	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / murowany ganek w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1925 r.
171.	Szlagnowo nr 15	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dom dróżnika	murowany, elewacje opracowane w cegle, bitumiczne pokrycie dachu / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, murowana i tynkowana przybudówka w elewacji bocznej; zmodernizowane wnętrza	1 ćwierć XX w.
SZALENIEC.				
172.	Szaleniec nr 2	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy / nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w.
173.	Szaleniec nr 3	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku biura i mieszkania zakładu PGR Krzyżanowo	murowany i tynkowany, na elewacjach neoklasycystyczny detal architektoniczny, częściowo zachowana stolarka okienna, od frontu metalowa obudowa nad schodami wejściowymi / dach kryty eternitem	1898 r. / lata 60-te XX w. - zmodernizowany
174.	Szaleniec nr 3	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, duża bryła, dachy kryte eternitem	ok. 1910 r.
175.	Szaleniec nr 3	Brama	cegła, sztuczny kamień	ok. 1900 r.
176.	Szaleniec nr 4	Budynek mieszkalny i gospodarczy –	część gospodarcza murowana z dachem krytym eternitem; część	ok. 1850 r. / bardzo zły stan

	W poprzednim wykazie i w ewidencji wojewódzkiej znaczony nr 1.	zagroda w typie wzdłużnym (langhof). Położony vis a vis cmentarza, zapewne należał do jednej z rodzin mennonickich.	mieszkalna konstrukcji zrębowej na kamiennym fundamencie, wtórnie otynkowana na trzcinie, zachowane podłogi belkowe stropy, częściowo stolarka	techniczny
177.	Szaleniec nr 14	Budynek mieszkalny.	cegła, tynk, dachówka holenderka	4 ćwierć XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
ZĄBROWO.				
178.	Ząbrowo nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka karpiówka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – dom zmodernizowany
179.	Ząbrowo nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany i tynkowany, częściowo drewniany, dach kryty holenderką	
180.	Ząbrowo nr 4/6 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, tynk, dachówka karpiówka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – dom zmodernizowany
181.	Ząbrowo nr 8/10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, dach kryty karpiówką / częściowo nowe ceramiczne pokrycie dachu, tynki na elewacjach, murowane ganki w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / 2004 r. – zmodernizowany
182.	Ząbrowo nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy /właścicielami przed 1945 rokiem byli Kriese i Höpner	murowany, elewacje opracowane w cegle, szczyty szalowane deskami, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dach kryty eternitem,	ok. 1900 r. / 2 połowa XX w.
183.	Ząbrowo nr 12 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty karpiówką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, murowany aneks w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
184.	Ząbrowo nr 11 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem zespół szkoły ludowej – Volksschule, budynek mieszkalny nauczycieli	cegła, tynk, dachówka holenderka	1934 r. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
185.	Ząbrowo 11 a Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem zespół szkoły ludowej – Volksschule, budynek z klasami szkolnymi oraz kuchnią	cegła, tynk, dachówka holenderka	1934 r. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
186.	Ząbrowo 11/11a Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy / w dawnym zespole szkoły ludowej	cegła, tynk, dachówka holenderka	1934 r.
187.	Ząbrowo nr 14/16	Budynek mieszkalny	murowany, dach kryty	lata 30-te XX w.

	Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	dwurodzinny	karpiówką / przebudowana bryła – podwyższona o kondygnację, murowany aneks w elewacji tylnej, nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	/ lata 90-te XX w. – całkowicie zmodernizowany oraz rozbudowany
188.	Ząbrowo nr 15 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / budynek gospodarczy – stajnia – w wielkoobszarowym gospodarstwie bauera Alberta Reihsa	murowany, partia poddasza szalowana deskami / zaadaptowany do funkcji mieszkalnych, murowany aneks w elewacji południowej, nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
189.	Ząbrowo nr 18/20 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, tynk, dachówka karpiówką	lata 30-te XX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
190.	Ząbrowo nr 21 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /przed 1945 rokiem mieszkalny i usługowy – sklep kolonialny Haase/Janke	cegła, dachówka holenderka	ok. 1910 r.
191.	Ząbrowo nr 22/24 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, tynk, blachodachówka	lata 30-te XX w. / 2006 – 2007 r. – zmodernizowany
192.	Ząbrowo nr 26 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) / przed 1945 rokiem dom w gospodarstwie bauera Paulsa	cegła, tynk, drewno, dachówka holenderka, eternit	1899 r.
193.	Ząbrowo nr 27/29 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem budynek gospodarczy i częściowo mieszkalny, w wielkoobszarowym gospodarstwie bauera Alberta Reihsa	drewno, tynk, dachówka holenderka / konstrukcja zrębowa	lata 90-te XIX w. / lata 60-te XX w. - częściowo zmodernizowany
194.	Ząbrowo nr 30 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – <i>Gutshaus</i> ; przed 1945 rokiem rezydencja najbogatszej w okolicy rodziny Reihsa	cegła, tynk, sztuczny kamień, dachówka holenderka	ok. 1890 r. / lata 80-te XX w. – częściowo zmodernizowany
195.	Ząbrowo nr 30 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Kapliczka przydomowa / przed 1945 rokiem związana z domem Alberta Reihsa, obecnie obiekt publiczny	sztuczny kamień, cegła, tynk	koniec XIX wieku / 1958 rok
196.	Ząbrowo nr 31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, eternit	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
197.	Ząbrowo nr 33 Wskazany do ochrony	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany

	w tekście i na rysunku mpzp			
198.	Ząbrowo nr 34 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był Krause	cegła, drewno, tynk, dachówka holenderka	lata 90-te XIX w.
199.	Ząbrowo nr 35 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka karpówka	lata 30-te XX w.
200.	Ząbrowo nr 40 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem budynek mieszkalny i produkcyjny, mleczarnia, serownia; właściciel przed 1945 rokiem – Sesslowski	dwustopniowa bryła, budynek murowany, lico elewacji częściowo ceglane, częściowo otynkowane, dachy kryte holenderką, drewniany ganek w elewacji frontowej, częściowo zachowana stolarka okienna lub okna metalowe	lata 90-te XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
201.	Ząbrowo nr 44 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
202.	Ząbrowo nr 45 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /przed 1945 na siedlisku znajdowała się rzeźnia należąca do Grahlke	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, dach kryty holenderką, drewniany detal na elewacjach, zachowane belkowe stropy, podłogi oraz schody na poddasze / elewacje wtórnie otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 90-te XIX w. / 2 połowa XX w.
203.	Ząbrowo nr 51 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, dachówka holenderka	lata 30-te XX w.
204.	Ząbrowo nr 51 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w.
205.	Ząbrowo nr 52	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	cegła, tynk, dachówka holenderka	koniec XIX w. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
206.	Ząbrowo nr 53 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, dachówka holenderka; inskrypcja z ankrów: E.T.	lata 30-te XX w.
207.	Ząbrowo nr 54 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, drewno, dachówka holenderka	lata 20-te XX w.
208.	Ząbrowo nr 54 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w.
209.	Ząbrowo nr 57 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof).	cegła, tynk, dachówka holenderka	około 1910 r./ po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany

210.	Ząbrowo nr 59 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – zmodernizowany
211.	Ząbrowo nr 59 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – zmodernizowany
212.	Ząbrowo nr 61 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
213.	Ząbrowo nr 61 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
214.	Ząbrowo nr 63 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy / właściciele przed 1945 rokiem – Ehler/Damm	cegła, tynk, dachówka holenderka	4 ćwierć XIX w.
215.	Ząbrowo nr 65 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /właściciel przed 1945 rokiem – Blum	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w.
216.	Ząbrowo nr 66 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był bauer Kienapfel	cegła, tynk, drewno, dachówka karpiówka, blacha falista	koniec XIX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
217.	Ząbrowo nr 67 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był Wölm	cegła, tynk, drewno, dachówka holenderka	koniec XIX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
218.	Ząbrowo nr 68 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka ceramiczna	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
219.	Ząbrowo nr 70 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, drewno, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / lata 80-te XX w. – częściowo rozbudowany i zmodernizowany
220.	Ząbrowo nr 72 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) / właściciel przed 1945 rokiem - Wesolowski	cegła, tynk, pustaki, dachówka holenderka, blacha falista	koniec XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
221.	Ząbrowo nr 74 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka ceramiczna	lata 30-te XX w.
222.	Ząbrowo nr 76 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem właścicielem był Isdepski – bauer oraz burmistrz gminy wiejskiej do 1940 r.	drewno, tynk, dachówka ceramiczna / konstrukcja zrębowa	ok. 1880 roku / zły stan techniczny
223.	Ząbrowo nr 92	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, dachówka	lata 30-te XX w.

		jednorodzinny	holenderka	
224.	Ząbrowo nr 94 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny.	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w.
225.	Ząbrowo nr 96 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i budynek gospodarczy /właściciel do 1945 roku – Mahlau	drewno, tynk, dachówka holenderka / konstrukcja zrębowa + cegła, holenderka	ok. 1900 r. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
226.	Ząbrowo nr 100 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był bauer Gresch	cegła, tynk, blachodachówka, eternit	koniec XIX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
227.	Ząbrowo nr 37 (Letniki)	Budynek mieszkalny / właściciel przed 1945 rokiem – Zimmermann	cegła, tynk, dachówka holenderka	1 ćwierć XX w.
228.	Ząbrowo nr 39 (Letniki)	Budynek mieszkalny /przed 1945 rokiem dom związany z przeprawą promową	drewno, tynk, dachówka holenderka / konstrukcja zrębowa	koniec XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany

ZŁOTOWO.

229.	Złotowo nr 2A	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem budynek posterunku celnego	murowany, lico elewacji opracowane w cegle, szczyty szalowane pionowo deskami, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka; częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	3 ćwierć XIX w.
230.	Złotowo nr 3	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) / rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi; przed 1945 rokiem właścicielem był – prawdopodobnie – Helmuth Grahlke.	część gospodarcza murowana z ceramicznym dachem; część mieszkalna konstrukcji zrębowej na kamiennym fundamencie, zachowana stolarka okienna i drzwiowa; wyposażenie	ok. 1870 r.
231.	Złotowo nr 5	Budynek mieszkalny /przed 1945 rokiem dom dróżnika	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, dach kryty holenderką / elewacje wtórnie otynkowane i ocieplone, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
232.	Złotowo nr 6	Budynek mieszkalny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / murowany ganek w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / 4 ćwierć XX w.
233.	Złotowo nr 8	Budynek mieszkalny	murowany, szczyty szalowane deskami, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / elewacje otynkowane,	ok. 1900 r. / 4 ćwierć XX w.

			wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	
234.	Złotowo nr 9	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi	część gospodarcza murowana, dach kryty holenderką; budynek mieszkalny konstrukcji zrębowej, częściowo zachowana stolarka okienna + okiennice, stolarka drzwiowa, stropy belkowe i podłogi / dach nad częścią mieszkalną kryty eternitem	1826 r. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
235.	Złotowo nr 10	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, dobudowany murowany ganek w elewacji szczytowej	ok. 1930 r. / częściowo zmodernizowany w końcu XX w.
236.	Złotowo nr 17	Budynek mieszkalny i świetlica wiejska / przed 1945 rokiem szkoła ewangelicka	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / tynki na elewacjach, murowana przybudówka w elewacji szczytowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1920 r. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
237.	Złotowo nr 20/22/24 Wpisany do rejestru zabytków	Budynek mieszkalny – dom podcieniowy /budynek wzniesiony dla Johanna Gabriela Preussa; przed 1945 rokiem własność rodziny Beuttel	drewno, cegła, tynk, dachówka holenderka / konstrukcja zrębowa oraz konstrukcja ryglowa	koniec XVIII w. / XIX w. / spalony w 2014 roku
238.	Złotowo nr 34	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem budynek mieszkalny i produkcyjny – mleczarnia	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, duża kubatura / część elewacji wtórnie otynkowana, nowa stolarka, zmienione kształty części otworów	ok. 1900 r. / po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
239.	Złotowo nr 50	Budynek mieszkalny jednorodzinny / rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi / przed 1945 rokiem prawdopodobnie rezydencja rodziny Bartel	murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczne z cegły glazurowanej, drewniana weranda od frontu, zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dachy kryte blachą falistą	1883 r. / bardzo zły stan techniczny, brak remontów, opieki
240.	Złotowo nr 50	Brama	cegła, metal	koniec XIX w.
241.	Złotowo nr 50	Budynek gospodarczy I	murowany, lico elewacji ceglane z detalem architektonicznym z cegły i kształtek, dachy kryte papą i blachą	koniec XIX w.

242.	Złotowo nr 50	Budynek gospodarczy II	murowany, ceglany, dach kryty eternitem	ok. 1910 r.
243.	Złotowo nr 51	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 50	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r.
244.	Złotowo nr 53	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 50	murowany / po remoncie generalny elewacje otynkowane i ocieplone, dach kryty blachą, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany
245.	Złotowo nr 55	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 56	murowany, dach kryty holenderką / po remoncie generalnym elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany
246.	Złotowo nr 56	Budynek mieszkalny jednorodzinny / rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi / przed 1945 rokiem dom rodziny Janzen	konstrukcja zrębowa na ceglanym fundamencie, drewniane przybudówki w elewacjach wzdłużnych, zachowane belkowe stropy, podłogi, stolarka okienna i drzwiowa / dach kryty eternitem	4 ćwierć XIX w. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
247.	Złotowo nr 56	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, dachówka holenderka, deskowe drzwi i wrota, metalowe okna	ok. 1900 r.
248.	Złotowo nr 57	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 56	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / część budynku otynkowana, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany

Uwaga ! Kolorem oznaczono obiekty powstałe przed XX stuleciem.

Budynek rozebrany:

	Stare Pole ul. Marynarki Wojennej nr 10	Budynek nie użytkowany / dawniej szkoła ewangelicka	cegła, sztuczny kamień, dachówka holenderka, eternit	ok. 1900 r. / nie istnieje !
--	--	---	--	-------------------------------------

Aneks nr 4.
Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ)
Gminy Stare Pole.
II. Kompozycje zieleni wysokiej.

L.P.	Adres/ lokalizacja	Krótki opis obiektu	Datowanie
JANÓWKA.			
249. (1.)	Janówka – wschodnia część układu osadniczego, przy zagrodzie nr 5. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Dwa szpalery. Pięć jesionów przy północnej granicy posesji nr 5 oraz sześć kasztanowców przy przebiegającej tu drodze wiejskiej – po północnej stronie osi. Drzewa w wieku ca 100 – 150 lat.	koniec XIX w.
KACZYNOS.			
250. (2.)	Kaczynos – główna droga wiejska, od wjazdu do wsi ze strony południowej do centrum układu osadniczego, gdzie zlokalizowany jest dawny cmentarz ewangelicki. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Szpaler. 36 lip po zachodniej stronie osi drogi wiejskiej. Drzewa w wieku ca 80 – 150 lat.	2 połowa XIX w.
251. (3.)	Kaczynos – główna droga wiejska, na odcinku od centrum tj. od siedliska dawnego cmentarza ewangelickiego w kierunku na północ. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Aleja. Okolo 200-metrowa aleja lipowa. Drzewa w wieku ca 100 – 200 lat.	2 połowa XIX w.
252. (4.)	Kaczynos - w centrum wsi, po zachodniej stronie głównej drogi wiejskiej, przylegający od południa do działki dawnego cmentarza. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Park wiejski. Dawniej przydomowy, związany z gospodarstwem miejscowego chełmińskiego „majątku ziemskiego” – (adres Kaczynos nr 20); obecnie ogólnodostępny. W kompozycji parku zachowane swobodne nasadzenia z lip, jesionów, klonów, jeden platan. Drzewa w wieku ca 50 – 150 lat.	2 połowa XIX w.
253.	Kaczynos – w centrum wsi, po zachodniej stronie głównej drogi	Dawny cmentarz ewangelicki.	XVII wiek

(5.)	wiejskiej, usytuowany na wysokim terpie. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Zachowana tylko kompozycja zieleni wysokiej: graniczne nasadzenia z dębów, kasztanowców i jesionów oraz nasadzenia wewnątrz założenia (lipy, klony, jesiony, dęby), dawniej akcentujące poszczególne pochówki.	
254. (6.)	Kaczynos Kolonia – pn. część terenu zabudowanego, pozostałość dawnego chełmińskiego „majątku ziemskiego”. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Park wiejski. Dawniej przydomowy, związany z rezydencją tutejszego „majątku ziemskiego”; obecnie wykorzystywany przez kilka rodzin zamieszkałych w nowych obiektach wzniesionych po 1945 na historycznym siedlisku. Głównymi elementami kompozycji parku są: aleja prowadząca z centrum w kierunku zachodnim skomponowana z lip i jesionów; nasadzenia graniczne z lip, jesionów, klonów i dębów; samotniczy dąb o cechach pomnika przyrody na granicy południowej.	koniec XIX w.
KIKOJTY.			
255. (7.)	Kikojty – centrum układu osadniczego, po południowo – zachodniej stronie skrzyżowania głównych dróg wiejskich.	Park wiejski. Luźno nasadzone dęby, jesiony i lipy; w tym jeden dąb o charakterze pomnika przyrody. Po 2010 r. teren przystosowany do nowej funkcji - plac zabaw.	XVIII/XIX w.
KLECIE.			
256. (8.)	Klecie – centrum wsi, przy domu podcieniowym (Klecie nr 4), od strony zachodniej.	Park wiejski. Dawniej przydomowy (związany z domem podcieniowym – adres Klecie nr 4); obecnie ogólnodostępny. W kompozycji parku zachowane nasadzenia graniczne – lipy i tuje. Wiek drzew od 50 do 150 lat. Teren przystosowany do nowej funkcji (publicznej) – plac zabaw.	koniec XIX w.
257. (9.)	Klecie – zachodnia część wsi, droga wiejska prowadząca z układu zabudowy zwartej w kierunku części kolonijnej (emifitetycznej).	Aleja. Aleja przy głównej drodze wiejskiej, na odcinku ca 100 m lipy w wieku od 80 do 150 lat.	koniec XIX w.
KŁAWKI.			

258. (10.)	Kławkki – centrum wsi, droga wiejska prowadząca od wjazdu z Krzyżanowa do posesji domu podcieniowego.	Aleja. Okolo 150-metrowa aleja wiodąca przez centrum wsi, obsadzona lipami i jesionami w wieku ca 100 – 150 lat.	koniec XIX w.
KRASZEWO.			
259. (11.)	Kraszewo – na posesji budynku nr 19, od strony południowej.	Park wiejski. Przydomowy. Zachowane nasadzenia graniczne i swobodnie rozmieszczone w kwartale na południe od budynku (lipy, dęby, jesiony, brzozy + drzewa owocowe). Drzewa w wieku do 100 lat.	lata 20–te XX w.
KRÓLEWO.			
260. (12.)	Królewo – zachodnia część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos. Wpisany do rejestru zabytków.	Cmentarz przykościelny, rzymsko – katolicki. Trzy jesiony na granicy południowej, we wnętrzu luźne nasadzenia klonów i lip; ponadto zachowane dwie barokowe stelle z piaskowca.	XIV w.
261. (13.)	Królewo - zachodnia część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos; na pn. od terenu kościelnego.	Park wiejski. Dawniej przydomowy, pozostałość po znaczącym gospodarstwie przypominającym statusem „majątek ziemski”. Obecnie park ogólnodostępny, teren publiczny. Na kompozycję parku składają się: szpaler złożony z dębów, jesionów i lip wzdłuż granicy wschodniej (od ulicy wiejskiej), jesiony i lipy przy granicy południowej i zachodniej; we wnętrzu luźne nasadzenia - głównie jesiony, lipy, klony. Wiek drzew około 80 – 200 lat.	XVIII/ XIX w.
262. (14.)	Królewo – zachodnia część układu osadniczego, po wschodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos.	Szpaler. Osiem lip w wieku 100 – 150 lat.	2 połowa XIX w.
263. (15.)	Królewo – centralna część układu osadniczego, przy drodze wiejskiej, obok Starego Nogatu.	Aleja. Aleja lipowa o długości około 200 metrów, drzewa w wieku ok. 100 – 150 lat.	2 połowa XIX w.

264. (16.)	Królewo – centralna część układu osadniczego, nad korytem Starego Nogatu.	Szpaler. Szpaler wierzb, drzewa w wieku ok. 150 – 200 lat. Typowa dla krajobrazu Żuław zieleń pompowa.	XVIII/XIX w.
KRZYŻANOWO.			
265. (17.)	Krzyżanowo – centrum układu osadniczego, działka kościelna. Wpisany do rejestru zabytków.	Cmentarz przykościelny, rzymsko – katolicki. Na kompozycję zieleni wysokiej składają się jesiony, tuje i świerki jako nasadzenia graniczne oraz akcentujące poszczególne nagrobki; wiek drzew 80 – 200 lat. Ponadto zachowały się 4 żeliwne krzyże z XIX w., 2 klasycystyczne stele z piaskowca (XVIII w.) i 1 słupek z piaskowca (1740 r.).	2 połowa XIV w. / XIX w.
266. (18.)	Krzyżanowo – południowa część układu osadniczego, po wschodniej stronie drogi prowadzącej ze Starego Pola do Dzierzgonia.	Park wiejski. Dawniej przydomowy, należący do chełmińskiego „majątku ziemskiego”, jednego z największych na terenie Żuław (gbur – Wüst); obecnie publiczny. Na kompozycję składają się: jesiony graniczne od północy; fragment muru ze słupkami bramy na granicy północnej; lipa o wymiarach drzewa pomnikowego za murem granicznym; staw w narożniku północno – zachodnim parku; strzyżona aleja grabowa przy południowym brzegu stawu, dalej skręcająca w kierunku na południe; masyw drzew, z zarysami dawnych alei i szpalerów w centralnej części parku – w miejscu gdzie dawniej stał „dwór”; klony, jesiony, lipy i dęby w wieku 100 – 150 lat. Teren przystosowany do nowej funkcji (publicznej) – plac zabaw.	
267. (19.)	Krzyżanowo - południowa część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi prowadzącej ze Starego Pola do Dzierzgonia.	Park wiejski. Dawniej zieleń związana z dwoma pozostałymi chełmińskimi „majątkami ziemskimi” we wsi Krzyżanowo.; obecnie nieużytek, teren i zieleń pozbawione opieki, zaniedbane. W kompozycji można wyróżnić: nasadzenia graniczne z lip i jesionów – od zachodu i południa; w centrum teren nieuporządkowany, zarośnięty	

		samosiewami; od południa – przy siedlisku domu nr 4 – grupa dębów i jesionów, w tym jedno drzewo – dąb – o charakterze pomnika przyrody.	
PARWARK.			
268. (20.)	Parwark, południowa część układu osadniczego; przy domu nr 3.	Park wiejski. Obecnie częściowo przestrzeń publiczna (plac zabaw), dawniej park przy rezydencji właścicieli majątku. W kompozycji zachowany lipowy szpaler (4 drzewa) przy drodze wiodącej do domu, trzy jesiony graniczne od południa oraz samotnicza sosna przy domu.	2 połowa XIX w.
269. (21.)	Parwark, północna część układu osadniczego, po pd. stronie drogi z Krzyżanowa do Klecia.	Park wiejski. Dawniej być może związany z rządcówką w majątku (dom nr 9). W kompozycji zachowany starodrzew dębowy: jeden z dębów ma 460 lat, drugi – 350, pozostałe (4 sztuki) są w wieku od 200 do 250 lat (prowadzone były badania dendrologiczne).	XVII/XVIII w.
STARE POLE.			
270. (22.)	Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 18; centrum układu osadniczego, po pd. stronie głównej ulicy wiejskiej. Wpisany do rejestru zabytków.	Cmentarz rzymsko – katolicki, dawniej ewangelicki. W kompozycji wyróżnia się: - prostokątna, dwukwaterowa działka położona między ulicą Marynarki Wojennej a torami kolejowymi; - aleja dzieląca działkę kościelną na dwie części, biegnąca od kościoła w kierunku południowym; obsadzona lipami i jesionami, drzewa w wieku 100 – 150 lat - pojedyncze nasadzenia akcentujące dawne pochówki: głównie tuje oraz jesiony - grobowiec rodziny Wenderlich z roku 1912, kubaturowy, neoklasycystyczny, w formie aedikuli - dzwonnica o konstrukcji drewnianej na ceglanym fundamencie z ok. 1850 r. - kilka nagrobków na południe od grobowca Wenderlichów, w tym grób	1843 r. / 1904 – 1913 r. / po 1945 r.

		rodziny Bartel ze Złotowa.	
SZALENIEC.			
271. (23.)	Szaleniec nr 3.	Park wiejski. Przydomowy. Nasadzenia graniczne z jesionów, w środku luźno komponowane sosny, świerki oraz lipy.	koniec XIX w.
272. (24.)	Szaleniec – zachodnia część układu osadniczego, po pd. stronie głównej drogi wiejskiej o przebiegu wschód – zachód. Wpisany do rejestru zabytków. Prace rewitalizacyjne w 2014 r., w tym pielęgnacja zieleni.	Dawny cmentarz mennonicki. Jednokwaterowy, w planie zbliżony do kwadratu. Zachowana kompozycja zieleni wysokiej: nasadzenia graniczne – jesiony; luźne nasadzenia we wnętrzu, towarzyszące nagrobkom: tuje, jesiony, lipy. Zachowanych 26 obramowań grobów (pojedynczych, podwójnych i dziecięcych) oraz 13 stelli z piaskowca. Najstarsza stela z 1806 roku – Hermanna Pannera, z 1811 roku – Anny i Franza Cornelsena, z 1848 roku – Franza Cornelsena, z 1852 roku – Susanny Loop, z 1861 roku – Jacoba Quiringa, z 1863 roku – Johana Quiringa, z 1865 roku – Anny Claasen, z 1866 roku – Barbary Martins, z 1869 roku – Sary Jansen, z 1890 roku – Anny Claassen, z 1895 roku – Izaaka Klaasen. W wyniku prac rewitalizacyjnych powstało nowe ogrodzenie, uczyniono aleję dzielącą cmentarz na dwie części, obiekt został oznakowany.	koniec XVIII w.
273. (25.)	Szaleniec – centralna część układu osadniczego, po pn. stronie głównej drogi wiejskiej o przebiegu wschód – zachód.	Park wiejski. Siedlisko, na którym wznosił się dom podcieniowy (dawny numer Szaleniec nr 36): na terenie dwa dęby o charakterze pomnikowym, sosna wejmutka oraz aleja dojazdowa od strony głównej drogi wiejskiej (prowadząca z południa na północ) komponowana z lip.	
ZĄBROWO.			
274. (26.)	Ząbrowo – centralna część układu osadniczego, po wschodniej stronie głównej drogi wiejskiej, wiodącej z południa na północ.	Park wiejski. Przydomowy, związany z rezydencją rodziny Reihs. W części komponowanej wyróżniają się stare nasadzenia: dwa	koniec XIX w.

		jesiony, dwa klony i trzy lipy, w centrum występowały kiedyś drzewa owocowe.	
275. (27.)	Ząbrowo – wschodnia część układu osadniczego, ostatnie zabudowanie w tej części wsi; zabudowa rozproszona, emfiteutyczna.	Park wiejski. Przydomowy. Wyróżnia się ponad 300-letni dąb, ponadto luźne nasadzenia jesionów, klonów i lip (na północ od domu).	XVIII/XIX w.
ZŁOTOWO.			
276. (28.)	Złotowo – centralna część układu osadniczego. Obok domu nr 17, dawnej szkoły ewangelickiej (obecnie budynek mieszkalny oraz świetlica wiejska).	Park wiejski. Dawniej związany z terenem szkoły ewangelickiej. Luźne nasadzenia zieleni wysokiej – klony i jesiony. Elementy nowe – plac zabaw.	1 połowa XX w.
277. (29.)	Złotowo – centralna część układu osadniczego. Po północnej stronie drogi wiejskiej, na posesji domu nr 20/22/24 – domu podcieniowego; na wschód i północ od budynku. Wpisany do rejestru zabytków.	Park wiejski. Przydomowy. Jesiony na granicy południowej i zachodniej, dwie lipy oraz jeden jesion przed elewacją frontową domu podcieniowego. Drzewa ok. 80 – 120 lat.	koniec XIX w.
278. (30.)	Złotowo – od centrum wsi w kierunku na zachód, w stronę rozproszonej, emfiteutycznej części układu osadniczego.	Aleje. Od centrum wsi w kierunku na zachód prowadzi brukowana droga wiejska wysadzona obustronnie lipami, klonami, jesionami oraz dębami. Na kilku odcinkach aleja ma szczególnie duże znaczenie w krajobrazie. Nasadzenia z lip, klonów, jesionów – drzewa w wieku 80 – 200 lat.	XIX w.

Aneks nr 5.

***Obiekty wcześniej proponowane do ujęcia w GEZ Gminy Stare Pole,
po weryfikacji postulowane do zaliczenia w poczet obiektów współtworzących
historyczny klimat krajobrazu kulturowego.***

L.P.	Adres	Typ obiektu Obecnie/wcześniej	Materiał/Technika	Datowanie / uwagi dotyczące nie ujęcia w GEZ
Janówka.				
1.	Janówka nr 33	Budynek mieszkalny, dawniej gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty papą, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1905-1910 r. / zły stan techniczny, obiekt pozbawiony opieki, niskie walory architektoniczne i historyczne
Kaczynos.				
2.	Kaczynos nr 34	Budynek mieszkalny wielorodzinny – dawny czworak	murowany i tynkowany / dach kryty eternitem, nowe tyki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / 2 połowa XX w. /wótne materiały, przekształcony, niskie walory architektoniczne i historyczne
Kikojty.				
3.	Kikojty nr 5-7	Budynek mieszkalny wielorodzinny / dawny czworak w zabudowie folwarcznej	murowany, wtórnie część lica elewacji otynkowana, na części dachu holenderka / na części dachu eternit i blacha falista, wymieniona stolarka, dobudówki do bryły	ok. 1900 -1910 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w. i po 2000 r. /w większości wtórne materiały, przekształcony, niskie walory architektoniczne
Klecie.				
4.	Klecie nr 5 Ujęty w ewidencji wojewódzkiej.	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje ceglane, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką	1 ćwierć XX w. /budynek zniszczony, nie użytkowany, pozbawiony opieki, niewielkie walory architektoniczne i historyczne
5.	Klecie nr 13	Budynek mieszkalny jednorodzinny – zlokalizowany w zabudowie rozproszonej w zachodniej części wsi	drewniany, elewacje wtórnie otynkowane, szczyty i ścianka kolankowa szalowane deskami, dach kryty holenderką, brak stolarki	4 ćwierć XIX w. / zły stan techniczny, budynek opuszczony, pozbawiony opieki, popadający w ruinę
6.	Klecie nr 28	Budynek mieszkalny jednorodzinny – dawna zagroda w typie wzdłużnym (langhof), zlokalizowana w zabudowie rozproszonej w zachodniej części wsi	murowany, lico elewacji opracowane w cegle, od frontu murowany i tynkowany ganek / nowe pokrycie dachu, nowa stolarka okienna i drzwiowa	1921 r. / budynek był opuszczony, popadający w ruinę, rozebrano część gospodarczą / po 2013 r. dach pokryto blachodachówką
7.	Klecie nr 18-22	Budynek gospodarczy	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. / obiekt

				przebudowany, niewielka wartość historyczna, małe walory architektoniczne
8.	Klecie – wschodnia część wsi	Stacja trafo	cegła, sztuczny kamień	lata 30-te XX w. / obiekt popadający w ruinę, niewielka wartość historyczna, małe walory architektoniczne
Kławkki.				
9.	Kławkki nr 6	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, lico elewacji opracowane w cegle, szczyt od zachodu szalowany deskami, dach kryty holenderką / część ścian z pustaków, wtórna przybudówka w elewacji frontowej, lico częściowo otynkowane	około 1900 r. /przebudowany, część ścian z pustaków, zły stan techniczny – zrywający się dach, budynek opuszczony
10.	Kławkki nr 11	Budynek mieszkalny – dawny trojak	murowany, część południowa - elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / większa część budynku o elewacjach ocieplonych i otynkowanych, dach kryty blachodachówką; w całym budynku wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / po 2013 r. / budynek przekształcony, w większości wtórne materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne
Kraszewo.				
11.	Kraszewo nr 7	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany / lico elewacji ocieplone i otynkowane, od południa pomalowane, dach kryty eternitem, od południa blachodachówką, wymieniona stolarka	1 ćwierć XX w. / 4 ćwierć XX w. /po 2013 r. /budynek przekształcony, w większości wtórne materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne
12.	Kraszewo nr 9	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, ceglane lico elewacji, dach kryty holenderką / lico elewacji ocieplone i otynkowane od północy; w całym budynku wymieniona stolarka	lata 30-te XX . / po 2013 r. ocieplenie części elewacji /budynek przekształcony, wiele wtórnych materiałów, niewielka wartość architektoniczna i historyczna
13.	Kraszewo nr 13	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany z cegły ceramicznej i silikatowej / dach kryty eternitem, część północna elewacji ocieplona i otynkowana; w całym budynku nowa stolarka	lata 30-te XX . / po 2013 r. ocieplenie części elewacji /budynek przekształcony, wiele wtórnych materiałów, niewielka wartość architektoniczna i historyczna

14.	Kraszewo nr 15	Budynek mieszkalny - trojak	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	1 ćwierć XX w. / po 2000 r. / budynek przekształcony, wiele wtórnych materiałów, niewielka wartość architektoniczna i historyczna
15.	Kraszewo nr 18	Budynek gospodarczy	duża kubatura, plan wydłużonego prostokąta, murowany i tynkowany, dach kryty eternitem	ok. 1900 r. / zły stan techniczny, przebudowany, w większości wtórne materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne
Królewo.				
16.	Królewo nr 20	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / siding na elewacjach, dach kryty blachodachówką, nowa stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / 2002 r. / w większości wtórne materiały, przebudowany, niskie walory architektoniczne i historyczne
17.	Królewo nr 34	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / elewacje otynkowane, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	1 ćwierć XX w. / 4 ćwierć XX w. / niskie walory architektoniczne i historyczne, w większości wtórne materiały
18.	Królewo nr 42	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	część mieszkalna i gospodarcza murowana z cegły silikatowej z dodatkiem cegły czerwonej, dachy kryte holenderką / budynek przebudowany i rozbudowany od wchodu, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	około 1900 r. / 4 ćwierć XX w. / znacząco przebudowany, przekształcony, większość wtórnych materiałów, niewielkie walory architektoniczne i historyczne
19.	Królewo nr 44	Budynek mieszkalny dwurodzinny – dawny budynek mieszkalny i gospodarczy	murowany, część południowa o ceglanych elewacjach, dach kryty holenderką / część północna i środkowa po remoncie generalnym, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, dach kryty blachodachówką, okna połaciowe, dobudowany murowany ganek, nowa stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / 4 ćwierć XX w. / budynek przebudowany, przekształcony, w większości nowe materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne
20.	Królewo nr 46	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany i tynkowany, dach	1 ćwierć XX w. / po 2000 r. / niskie walory

			kryty holenderką	architektoniczne i zabytkowe, obiekt przebudowany, zmodernizowany
21.	Królewo nr 48	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, dach kryty blachodachówką, zmienione wymiary otworów okiennych, nowa stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te / po 2006 r. /całkowicie zmodernizowany, wszystkie materiały wtórne, niewielkie walory zabytkowe
22.	Królewo nr 50	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / lico elewacji ocieplone, otynkowane i pomalowane, dobudowany murowany ganek w elewacji tylnej, dach kryty eternitem, nowa stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. po 2000 r. /całkowicie zmodernizowany, wszystkie materiały wtórne, niewielkie walory zabytkowe
23.	Królewo nr 50	Budynek gospodarczy	bryła dwustopniowa, obiekt murowany z cegły, dachy kryte holenderką,	ok. 1910 r. / zły stan techniczny, obiekt zaniedbany, niskie walory architektoniczne i historyczne
24.	Królewo nr 50	Kapliczka przydrożna	bryła w formie słupa na betonowym podeście, tynkowana i bielona, zwieńczona dwuspadowym daszkiem krytym blachą, nad daszkiem metalowy krzyż	1950 r. / 2004 r.
25.	Królewo nr 53	Budynek gospodarczy	murowany i drewniany, dach kryty holenderką	2 ćwierć XX w. / zły stan techniczny, obiekt zaniedbany, niskie walory architektoniczne i historyczne
26.	Królewo nr 63	Budynek gospodarczy	murowany, dach kryty holenderką / elewacje otynkowane	1 ćwierć XX w. / 2 połowa XX w. /przebudowany, zaniedbany, niskie walory architektoniczne i historyczne
27.	Królewo nr 89-91	Zespół trzech budynków gospodarczych	dwa budynki murowane, o ceglanych elewacjach, dachy kryte blachą lub papą; jeden budynek murowany i tynkowany, dach kryty holenderką	2 ćwierć XX w. / 2 połowa XX w. /przekształcone, przebudowane, niskie walory architektoniczne i historyczne
Krzyżanowo.				
28.	Krzyżanowo nr 5	Budynek mieszkalny wielorodzinny / dawny czworak	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane,	około 1900 r. / 4 ćwierć XX w. /przebudowana bryła,

			wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	wiele wtórnych materiałów, niskie walory architektoniczne i historyczne
29.	Krzyżanowo nr 7	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, drewniana weranda w elewacji tylnej / część lica elewacji otynkowana, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	około 1900 r. / 2 połowa XX w. /wiele materiałów wtórnych, niskie walory architektoniczne i historyczne
30.	Krzyżanowo nr 8	Budynek mieszkalny / dawny budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany / elewacje otynkowane, dach kryty eternitem, nowa stolarka okienna i drzwiowa, zmienione wnętrza	ok. 1900 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w. /wtórne materiały, przebudowany, niskie walory architektoniczne i historyczne
31.	Krzyżanowo nr 9A	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	około 1930 r. / 4 ćwierć XX w. / wtórne materiały, obiekt bardzo zmodernizowany, niskie walory architektoniczne i historyczne
32.	Krzyżanowo nr 11	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany / dach kryty blachodachówką i onduliną, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	około 1930 r. / 4 ćwierć XX w. / wtórne materiały, obiekt bardzo zmodernizowany, niskie walory architektoniczne i historyczne
33.	Krzyżanowo nr 12	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, murowane przybudówki w elewacji tylnej	lata 30-te XX w. / po 2006 r. /wtórne materiały, przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
34.	Krzyżanowo nr 13	Budynek gospodarczy I	murowany i drewniany, elewacje ceglane, częściowo szalowane deskami, belkowe stropy, metalowe okna / dachy kryte papą	około 1910 r. / zły stan techniczny, niskie walory architektoniczne i historyczne
35.	Krzyżanowo nr 13	Budynek gospodarczy II	murowany, ceglane elewacje / dach kryty blachą falistą	około 1930 r. / zły stan techniczny, niskie walory architektoniczne i historyczne
36.	Krzyżanowo nr 14	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany / dach kryty eternitem i blachodachówką; rozbudowany od strony ogrodu; elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa;	lata 30-te XX w. / po 2006 r. /wtórne materiały, znacznie przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne

			zmodernizowane wnętrza	
37.	Krzyżanowo nr 16	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, dobudowany murowany ganek od strony ogrodu, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2004 r. / wtórne materiały, znacznie przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
38.	Krzyżanowo nr 18	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, murowana przybudówka od strony ogrodu, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / 4 ćwierć XX w. / wtórne materiały, znacznie przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
39.	Krzyżanowo nr 20	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, obmurowany ganek w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r. / wtórne materiały, przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
40.	Krzyżanowo nr 22	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, ażurowy ganek w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / 4 ćwierć XX w. / wtórne materiały, przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
41.	Krzyżanowo nr 24	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, obmurowany ganek w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r. / wtórne materiały, przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
42.	Krzyżanowo nr 28	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, murowane dobudówki od strony ogrodu i od frontu, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane; wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r. / wtórne materiały, przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
43.	Krzyżanowo nr 30	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / dach kryty eternitem, murowane dobudówki od strony ogrodu i od frontu,	lata 30-te XX w. / po 2000 r. / wtórne materiały,

			elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane; wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	przekształcona bryła, niskie walory architektoniczne i historyczne
44.	Krzyżanowo – vis a vis domu nr 2	Stacja trafo	smukły trzon murowany z bloczków betonowych, elewacje malowane, dach o pokryciu bitumicznym	lata 30-te XX w. /obiekt zniszczony, pozbawiony opieki, niskie walory architektoniczne i historyczne
Parwark.				
45.	Parwark nr 2-2A	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /przekształcony, niskie walory architektoniczne i historyczne
46.	Parwark nr 5	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / lico elewacji ocieplone, pokryte tynkami mineralnymi, nowa stolarka okienna i drzwiowa, murowana przybudówka w elewacji frontowej	1 ćwierć XX w. / po 2000 r. / przebudowany i rozbudowany, znacznie zmodernizowany
47.	Parwark nr 5	Budynek gospodarczy	murowany z cegły silikatowej i ceramicznej, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. / zły stan techniczny, pozbawiony opieki, niskie walory architektoniczne i historyczne
48.	Parwark – północna część układu osadniczego	Kapliczka	kamień	obiekt z lat 60-tych, 70-tych XX w.
Stare Pole.				
49.	Bema nr 2B	Budynek kolejowy, pomocniczy	murowany i tynkowany, drewniana dobudówka w elewacji wzdłużnej / dach kryty blachą falistą, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / 2 połowa XX w. /obiekt zaniedbany, zdegradowany, zagrożony rozbiórką, niskie walory architektoniczne i historyczne
50.	Bema nr 3/5	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany i tynkowany, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką	lata 20-te XX w. /zaniedbany, niskie walory architektoniczne i historyczne
51.	Grunwaldzka nr 3a	Budynek mieszkalny wielorodzinny – dawny czworak / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, drewniany ganek w elewacji wzdłużnej / wtórne tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 20-te XX w. / zmodernizowany w 2 połowie XX w. /przekształcony, w większości wtórne materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne

52.	Grunwaldzka nr 3b	Budynek mieszkalny wielorodzinny – dawny czworak / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / w większości nowe tynki na licu elewacji, rozbudowany ryzalit w elewacji wzdłużnej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	lata 20-te XX w. / zmodernizowany w 2 połowie XX w. /przekształcona bryła, rozbudowana, w większości wtórne materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne
53.	Grunwaldzka nr 6	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, dach kryty blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, murowana przybudówka w elewacji wzdłużnej	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – zmodernizowany /bryła przebudowana i rozbudowana, w większości nowe materiały, niewielka wartość zabytkowa
54.	Jana Pawła II nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany / rozbudowana dawna część gospodarcza, przybudówka od frontu, dach kryty eternitem, lico elewacji ocieplone, otynkowane i pobielone, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / zmodernizowany i rozbudowany w 4 ćwierci XX w. /przekształcona i rozbudowana bryła, w większości wtórne materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne
55.	Jana Pawła II nr 10	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, dach kryty holenderką / podwyższona część gospodarcza, murowany ganek od frontu, otynkowane elewacje, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / zmodernizowany i rozbudowany w 4 ćwierci XX w. /przekształcona i rozbudowana bryła, w większości wtórne materiały, niskie walory architektoniczne i historyczne
56.	Jana Pawła II nr 14	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, dach główny kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, przebudowana bryła, murowany aneks od frontu, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa; całkowicie zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / 2008 r. – całkowicie zmodernizowany /wtórne materiały, obiekt przebudowany i rozbudowany, niewielka wartość zabytkowa
57.	Jana Pawła II nr 20	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, dach główny kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, przebudowana bryła – podwyższona od północy, murowany aneks od frontu, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa; całkowicie zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany i rozbudowany /wtórne materiały, obiekt przebudowany i rozbudowany, niewielka wartość zabytkowa
58.	Jana Pawła II nr 22	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie	murowany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /

		mieszkaniowym cukrowni	/ przebudowana bryła od strony północnej, murowany aneks od frontu, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany i rozbudowany /wtórne materiały, obiekt przebudowany i rozbudowany, niewielka wartość zabytkowa
59.	Jana Pawła II nr 24	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2013 r. / wtórne materiały, obiekt przebudowany i rozbudowany, niewielka wartość zabytkowa
60.	Jana Pawła II nr 26	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. /po 2013 r. / wtórne materiały, obiekt przebudowany i rozbudowany, niewielka wartość zabytkowa
61.	Marynarki Wojennej nr 23	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /niewielkie walory architektoniczne i historyczne
62.	Marynarki Wojennej nr 25/27	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /niewielkie walory architektoniczne i historyczne
63.	Marynarki Wojennej nr 29/31	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /niewielkie walory architektoniczne i historyczne
64.	Marynarki Wojennej nr 33/35	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /niewielkie walory architektoniczne i historyczne
65.	Marynarki Wojennej nr 37/39	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, dach kryty holenderką / lico elewacji ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. /wtórne materiały, przebudowany, niewielkie walory architektoniczne i historyczne
66.	Marynarki Wojennej nr 37/39	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /niewielkie walory architektoniczne i historyczne
67.	Marynarki Wojennej nr 38	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. /wtórne materiały, niewielkie walory architektoniczne i historyczne
68.	Mickiewicza nr 6	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, murowany aneks w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. /wtórne materiały, przekształcona bryła, niewielkie walory architektoniczne i historyczne

69.	Mickiewicza nr 8	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pobielone, wtórny murowany ganek od zachodu, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. /koniec XX w. /wtórne materiały, przekształcona bryła, niewielkie walory architektoniczne i historyczne
70.	Sienkiewicza nr 5	Budynek mieszkalny dwurodzinny /dawna kuźnia w zasobie kolejowym	murowany, dach kryty holenderką / nowe tynki na elewacjach, obmurowany ganek w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna oraz stolarka drzwiowa	lata 30-te XX w. /4 ćwierć XX w. /wtórne materiały, przekształcona bryła, niewielkie walory architektoniczne i historyczne
Szlagnowo.				
71.	Szlagnowo nr 7-7A	Budynek mieszkalny dwurodzinny / budynek i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof).	murowany, częściowo ceramiczne pokrycie dachu – holenderka /lico elewacji otynkowane, część gospodarcza zamieniona na mieszkalną, część dachu kryta blacho dachówką, wymieniona stolarka	koniec XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
72.	Szlagnowo nr 9	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / lico elewacji ocieplone, otynkowane i pomalowane, murowany ganek w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / lata 90- te XX w. – zmodernizowany /po 2013 r.
73.	Szlagnowo 9A	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / lico elewacji otynkowane, dobudowany murowany ganek od frontu, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / 4 ćwierć XX w. – zmodernizowany
74.	Szlagnowo nr 22	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany / częściowo przebudowana bryła, otynkowane lico elewacji, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	około 1936 r. / lata 90-te XX w. – całkowicie zmodernizowany /niskie walory architektoniczne
Szaleniec.				
75.	Szaleniec nr 6	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, wtórnie otynkowany, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / wtórne tynki na licu,	lata 30-te XX w. / znacznie zmodernizowany, niskie walory architektoniczne

			nowa stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	i wartości historyczne
76.	Szaleniec nr 6	Budynek gospodarczy	murowany z ceramicznym pokryciem dachu	lata 30-te XX w. / niskie walory architektoniczne, przebudowany
77.	Szaleniec nr 8	Budynek mieszkalny jednorodzinny	mała kubatura, murowany z cegły silikatowej z dodatkiem cegły ceramicznej, dach kryty holenderką / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, wtórne przemurowania	lata 30-te XX w. / zły stan zachowania, niskie walory architektoniczne i historyczne
78.	Szaleniec nr 10 A	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, dach kryty holenderką / lico elewacji ocieplone, otynkowane i częściowo pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / znacznie zmodernizowany w 4 ćwierci XX w., niskie walory architektoniczne, zanik oryginalnych materiałów
79.	Szaleniec nr 10 A	Budynek gospodarczy	murowany, ceglane lico, dach kryty holenderką	1 ćwierć XX w. / niskie walory architektoniczne i historyczne
80.	Szaleniec nr 10B-C	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, częściowo ceglane lico, dach kryty holenderką / większa część elewacji ocieplona, otynkowana i pomalowana, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmieniony wymiar otworów	1 ćwierć XX w. / znacznie zmodernizowany w 4 ćwierci XX w., niskie walory architektoniczne, zanik oryginalnych materiałów
81.	Szaleniec nr 12 B-C	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	ok. 1900 r. / znacznie zmodernizowany w 4 ćwierci XX w., niskie walory architektoniczne, zanik oryginalnych materiałów
82.	Szaleniec nr 12 B-C	Budynek gospodarczy	mała kubatura, murowany i drewniany, dach kryty holenderką,	1 ćwierć XX w. / niskie walory architektoniczne i historyczne
Ząbrowo.				
83.	Ząbrowo nr 28	Budynek mieszkalny / przed 1945 roku w majątku Alberta Reihsa, prawdopodobnie rządówka	cegła, tynk, dachówka holenderka	ok. 1900 r. / opuszczony, popadający w ruinę
84.	Ząbrowo nr 33	Budynek gospodarczy	murowany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX wieku / niskie walory architektoniczne i historyczne
85.	Ząbrowo nr 42	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / znacznie zmodernizowany, przebudowany, większość wtórnych materiałów, niskie

				walory architektoniczne i historyczne
86.	Ząbrowo nr 53	Budynek gospodarczy	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX wieku /niskie walory architektoniczne i historyczne
87.	Ząbrowo nr 55	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /niskie walory architektoniczne i historyczne
88.	Ząbrowo nr 55	Budynek gospodarczy.	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w. /niskie walory architektoniczne i historyczne
Złotowo.				
89.	Złotowo nr 1	Budynek mieszkalny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką; wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, dobudowany murowany i tynkowany ganek	lata 30-te XX wieku / budynek zaniedbany, nie wyróżniający się w krajobrazie kulturowym wsi
90.	Złotowo nr 1	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką	lata 30-te XX wieku / budynek zaniedbany, nie wyróżniający się w krajobrazie kulturowym wsi
91.	Złotowo nr 9	Budynek gospodarczy -stodoła	częściowo murowany, w większości drewniany, szalowany deskami, dach kryty eternitem	2 ćwierć XX wieku /niewielka wartość architektoniczna, obiekt przekształcony
92.	Złotowo nr 28	Budynek mieszkalny i gospodarczy	murowany, elewacje ceglane, dach kryty blachodachówką, mury z pustakami, nowa stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. /przebudowany, przekształcony, niskie walory architektoniczne, niewielka wartość historyczna

13. BIBLIOGRAFIA.

LITERATURA NIEMIECKOJĘZYCZNA:

1. Dobisch W., *Die mittelalterliche Befestigung der Stadt Marienburg*, Ostdeutsche Monatshefte, Bd. 7, 1926.
2. G. Gerulis, *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin i Lipsk 1922,
3. Pawelcik B., *Marienburg*. Berlin 1930.
4. Schmid B., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Krieses Marienburg*. Danzig 1919.
5. Schmid B., *Schloss Marienburg in Preussen*. Berlin 1925.
6. Schmid B., *Die Befestigungsanlagen der Marienburg*. Altpreussische Forschungen, 1928.
7. Semrau A., *Die Siedlungen im Kammeramt Fischau (Komturei Christburg) im Mittelalter*. MCV 44, 1936.

LITERATURA POLSKA:

1. *Atlas Historyczny Miast Polskich, Tom I: Prusy Królewskie i Warmia*. Red. A. Czachorowski i R. Czaja. Zeszyt 5: *Malbork*. Opracowanie historyczne: W. Długokęcki i W. Sieradzan.
2. Długokęcki W., *Osadnictwo na Żuławach w XIII i początkach XIV w.* Malbork 1992.
3. Dobry A., *Budownictwo malborskie drugiej połowy XIX i początku XX wieku*. W: *Komunikaty Mazursko – Warmińskie*, 1996 Tom 3.
4. Dobry A., *Architektura Malborka w okresie międzywojennym*. W: *Komunikaty Mazursko – Warmińskie*, 1996 Tom 4.
5. Domino J., *Żuławy*. W: *Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce*. Tekst dostępny na stronie internetowej: <http://holland.org.pl>
6. Domżał R., *Porty, żegluga i szyprowie Malborka w średniowieczu*. W: *Rocznik Gdański*, t. LXV, 2005.
7. Górski K., *Dzieje Malborka*. Gdańsk 1973.
8. Haftka M., *Malbork. Album – Przewodnik. Rys historyczny i podstawowe informacje o zabytkach*. Warszawa 1993.
9. Jedliński W., *Malbork – dzieje miasta*. Malbork 1999.

10. Jedliński W., *Malbork – dzieje miasta na fotografii*. Malbork 2001.
11. Lipińska B., *Żuławy Wiślane. Ochrona i kształtowanie zabytkowego krajobrazu*. Kraków – Gdańsk 1986 (maszynopis).
12. Kizik E., *Menonici w Gdańsku, Elblągu i na Żuławach Wiślanych w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*. Gdańsk 1994.
13. *Krajobraz kulturowy i społeczny Żuław Elbląskich*. Praca zbiorowa pod redakcją: Anny Weroniki Brzezińskiej – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Urszuli Wróblewskiej – Uniwersytet w Białymstoku, Piotra Szwieca – Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu. 2010.
14. *Nazwy miast Pomorza Gdańskiego*. Praca zbiorowa pod redakcją H. Górnowicza i Z. Brockiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1999.
15. Okulicz – Kozaryn Ł., *Dzieje Prusów*. Wrocław 1997.
16. Powierski J., *Kształtowanie się granicy pomorsko – pruskiej w okresie od XII w. do początku XIV w., cz. I*. W: *Zapiski Historyczne*, Toruń 1965.
17. Szpak J., *Kierunki produkcji dworskiej w ekonomii malborskiej w XVI wieku*. Wrocław 1972

DOKUMENTY STRATEGICZNE I PLANISTYCZNE:

1. *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami na lata 2014-2017*. Tekst opublikowany w dodatku specjalnym periodyku pod tytułem: *Ochrona Zabytków*, Warszawa 2014.
2. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 13 grudnia 2011 r. (M.P. z 2013 r. poz. 378).
3. *Uchwała Nr XXVIII/213/2002 Rady Gminy w Starym Polu z dnia 07.10.2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole;*
4. *Uchwała Nr XXVIII/214/2002 Rady Gminy w Starym Polu z dnia 07.10.2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Królewo w gminie Stare Pole;*
5. *Uchwała Nr XX/144/2008 Rady Gminy Stare Pole z dnia 27 listopada 2008 roku w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole;*
6. *Uchwała Nr III/11/2010 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 grudnia 2010 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo;*

7. *Uchwała Nr V/30/2011 Rady Gminy Stare Pole z dnia 15 marca 2011 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obrębów geodezyjnych Janówka, Kaczynos, Kaczynos Kolonia, gmina Stare Pole;*
8. *Uchwała Nr XII/101/2012 Rady Gminy w Starym Polu z dnia 28 marca 2012 roku w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w obrębach Szaleniec, Złotowo, Krzyżanowo, Kraszewo, Stare Pole i Królewo.*